Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

NICOLAI KRARUP

FRA HERREDSTING TIL FOLKETING

Danske Statstanker

Danskens Lov i Strid og Fred
være Ret og Billighed,
som Kong Volmer vilde.
Helge Rode 1921.

Udgivet af Studenterforeningen

NYT NORDISK FORLAG . ARNOLD BUSCK
KJØBENHAVN MCMXLII

Af samme forfatter er tidligere udkommen eller vil i nær fremtid foreligge:

Danmark i Nødsaarene 1801-1814
(Studenterforeningens danske Bibliotek 1. Række Nr. 4). 1940.

Afsnittet om dansk Historie 1788-1864
(i: Dansk Kultur gennem halvandethundrede Aar). 1942.

Samt en *fremstilling af Elers' Kollegiums historie 1751-1891*
(gennemset og forkortet af V. Hermansen; i: Elers' Collegium 1691-1941). 1942.

34.2

NORDLUNDES BOGTRYKKERI, KØBENHAVN

INDHOLD

FORTALE 9

INDLEDNING: SLÆGTEN 11

FØRSTE KAPITEL: LANDSBYEN 13
Byens grander styrer, uafhængigt af herremanden, deres egne sager paa bystævnet. — Forbillede: gildet og lavet.

ANDET KAPITEL: MELLEM DE FIRE STOKKE 18
Folkets tilslutning gør en retshandel gyldig paa kirkestævne, herredsting, bygdeting og landsting.

TREDIE KAPITEL: RET OG SKEL 23
Ved udmeldte nævn genoprettes freden mellem slægterne. — Fredløshed. — Den overleverede sædvaneret, som nedskrives (Jyske Lov m. m.). — Tinget som kommuneraad. — Stemte man?

FJERDE KAPITEL: DE BEDSTE MÆND 30
Vikingetidens uro giver storbønderne en stærk stilling overfor herredstinget. — Den mægtigste høvding er konningen, som indenfor sit kongeløftes skranker bliver en vigtig faktor i samfundet.

FEMTE KAPITEL: CAESARS EFTERFØLGER, VERDENS HERRE 36
Julius Caesar overfører faraos aspirationer til Rom. — Jyske konger overfor kejsertankens frankiske og saxiske repræsentanter.

SJETTE KAPITEL: KONGEN, GUDS REPRÆSENTANT 38
Kristen sæd og hjemlig ret. — Kirken skaber den første statsmagt, kongen den anden.

SYVENDE KAPITEL: KONGEN OG HANS TRO MÆND 45
Stormændene styrker deres stilling som kgl. hirdmænd. Hirdens aand (Saxo). — Lenstanken. — Da den dan-

ske konge ikke ejer landet, bliver hans hirdmænd ikke virkelige lensmænd.

OTTENDE KAPITEL: (DANE)HOFFET, HIRDENS TING 51
Huskarlestævnet, hvis kærne er rigens raad, erobrer den faktiske indflydelse paa kongeløftet og paa landstingenes lovgivning, skattebevilling og kongevalg.

NIENDE KAPITEL: STÆNDERSAMFUNDET 56
De gamle frimandsrettigheder bliver til standsprivilegier. — Rigsdagen, tingenes fælles kongres.

TIENDE KAPITEL: UD AF MIDDELALDEREN (1438-1536) 65
Bøndernes sidste modstand. — Kongen, kirkens herre (reformationen). — Forholdsvis frie bønder. — Dyarkiet.

ELLEVTE KAPITEL: FYRSTENS RET 68
Fyrstens lovgivende og skattepaalæggende »majestætsrettigheder« naar os fra Østen.

TOLVTE KAPITEL: BORGERNES RET 71
Den nordiske frihedsarv afsætter menneskerettighedslæren. — Flertalsprincip og parlamentarisme ogsaa herhjemme.

TRETTENDE KAPITEL: DANMARK BLIVER ET AUTORITÆRT STYRET LAND (1660) 75
Krigene knytter borgerne til Frederik 3., der faar majestætsrettighederne som arvelig ejendom.

FJORTENDE KAPITEL: KONGEN, RIGETS FØRSTE ADELSMAND (1660 - CA. 1750) 80
Den nye rigsforsamling: kollegierne. — Borgerne og de fremmede. — Godsejervældets kulmination.

FEMTENDE KAPITEL: FORSVARET FOR ENEVÆLDEN (CA. 1750-84) 83
Rigets sammenhold. — Sneedorff: Fyrstens fornuft skal raade. — Her er den sande borgerlige frihed!

SEXTENDE KAPITEL: LANDSFADEREN OG HANS EMBEDSMÆND (1784-1830) 88
Under indflydelse fra den franske revolution udjævner Frederik 6. standsmodsætningerne. — Embedsvælde.

SYTTENDE KAPITEL: BYENS VISE FÆDRE OG SOGNETS BEDSTE MÆND 93
Borgemestre og raad bliver til en kgl. magistrat, men af de »24 mænd« udvikler sig det moderne byraad. — Fra biskopsnævninge til sogneraad.

ATTENDE KAPITEL: FORENINGEN 101
I foreningen indøves de parlamentariske former, og eliten udvælges.

NITTENDE KAPITEL: DET OFFENTLIGE LIV VAAGNER (1830-48) 103
De nye stænderforsamlinger og de gamle. — Enevælden bliver utaalelig. — Ulmende bondekrig.

TYVENDE KAPITEL: GRUNDTVIG 108
Nordens væsen er frihed. — Hvor vidt slog Grundtvigs tanker igennem?

ENOGTYVENDE KAPITEL: GRUNDLOVEN 112
Menneskerettighederne fastslaas. — Tysk statstanke bliver til nordisk folketanke.

TOOGTYVENDE KAPITEL: DEN NORDISKE FRIHED 114
Voxende modsætning mellem det tyske Kiel og det nordiske København. — Provisoriekampene.

TREOGTYVENDE KAPITEL: FJERDESTAND 117
Var Karl Marx' kritik berettiget herhjemme? — Arbejderne og menneskerettighederne.

FIREOGTYVENDE KAPITEL: FJERDESTANDS SEJR 120
Den nye revolutionsbølge af 1917. — Arbejdernes ligeberettigelse foregaar herhjemme under fredelige former.

FEMOGTYVENDE KAPITEL: FRA HERREDSTING TIL FOLKETING 123

STUDIEVEJLEDNING 127

FORTALE

Der vil altid være opgaver, som vi mennesker kun kan løse i fællesskab, og derfor maa nogle udstyres med mere magt end andre. Der maa nogen til at regulere, hvornaar færdslen kan køre over krydset, og hvornaar landet skal gaa i krig, og der maa betros disse nogen visse pengemidler til at hjælpe dem, som ikke kan hjælpe sig selv, til at gøre landet farbart for færdslen o. s. v.

Det følgende forsøger at give et kort rids af beretningen om, hvorledes de fælles samfundsopgaver har rejst sig og er blevet løst herhjemme, hvad man har *tænkt sig* ved samfundet og om forholdet mellem mennesker, — for samfundet bestaar kun saaledes som det lever i folks forestilling, — og hvordan man har løst den vanskelighed, som altid er forbundet ved at betro en særlig gruppe mennesker extra magt og fælles penge: at forhindre, at denne særstilling anvendes til undertrykkelse og ikke til alles gavn.

Det vil meget ofte være nødvendigt at kaste et blik ud over grænserne, for tanker *er* toldfri og lader sig kun vanskelig importregulere. Men det maa ikke glemmes, at de stærke, sprængstofholdige tanker, som de lærde eller de begejstrede unge reformatorer læste i deres udenlandske bøger eller kom hjem med fra deres studierejser, kun er en reaktion mod, et korrektiv til den hjemlige tilvante tankegang, som var saa selvfølgelig, at den ikke behøvede at staa nogen steder, fordi alle var enige om den, uden maaske endog at gøre sig

det klart. Vil man finde det specielt danske, maa man søge det i denne tankegang, i de principper, der laa til grund for vor lovgivning, det udvalg, der blev foretaget blandt de fremmede tanker, den aand, hvori de blev forarbejdet.

Specielle linier af den udvikling, der byggede det danske samfund op, er paa de følgende blade trukket stærkere frem end andre; det er i det hele taget klart, at netop paa dette omraade vil det rent personlige forhold til og indtryk af tingene komme til at spille en væsentlig rolle. Da tiden ikke har tilladt en virkelig dybtgaaende indtrængen i emnet, kan dette arbejde kun betragtes som et forsøg paa at ridse nogle af hovedlinierne i vor forfatningshistorie op.

Citaterne er oftest gengivet uden hensyn til den originale retskrivning.

Nogle aartusinder efter, at den store indlandsis for sidste gang var sivet i jorden og løbet i de brede aaer, kom der vandrende til disse øer og halvøer stammer, som vidste at raade den trolddom at ofre frø af planter til jorden, og se, efter aarets dvaletid blev de samme planter levende igen, og menneskene aad og vandt ogsaa nyt liv. De første danske bønder slog sig ned blandt vilde stammer, der maaske som andre primitive folk har set traditionen personificeret i en enkelt stærk og dygtig familiefader, høvdingen, der havde den særlige hellighed, den kraft at kunne styre, ligesom øxen har den at kunne dræbe træet, ulven den at kunne dræbe manden. De blev undertvunget, og saaledes kom den sociale ulighed ind i Verden.

Saaledes kan vi tænke os forholdet, selv om vi ingenlunde endnu med sikkerhed kan konstatere saa stort et brud i kulturudviklingen og de fundne ligs bygning, at vi kan være sikker paa, at der er kommen et indslag af fremmede erobrere, eller at de er saa mange, at vi kan tale om et nyt folk. Det er muligt, at disse første bønder nogle aarhundreder senere har maattet trælle for nye herrer, og vi kan gætte paa, at denne nye adel har været en stump af et kvægavlerfolk fra Centralasiens stepper, som ved hestens hjælp gjorde sig til herskende klasse fra Indien til England og medbragte de *ariske* sprog. Vi kan tænke os, at den tro, som lærte, at de fremmede skulde herske, har været

en dyrkelse af den livgivende sol, hvis magiske tegn de fremmede vidste at anvende — en religion beslægtet med den, som Zarathustra forkyndte for de persiske Ariere, og som Nietzsche har forsøgt at tolke for vor tid.

Sjælden staar sten ved vejen, om ikke frænde rejser den for frænde, siger Nordboernes visdom. Der er meget, der tyder paa, at den organisation, der har rejst bondefolkets jættestuer, disse vidunderlige ingeniørarbejder, hvis hemmelighed vi slet ikke kender, og kvægavleradelens smaa, runde høje, har været den suveræne, uafhængige *storfamilie*, hvor børn og børnebørn bliver sammen under ledelse af den gamle patriark, indtil de kan danne nye hjem — som i de gammeltestamentlige beretninger. Man har tænkt sig, at de landsbyer, hvis navn ender paa -inge, er saadanne familiebosættelser.

De nordiske love, som vi kender fra middelalderen mange aarhundreder senere, synes paa mange maader at forudsætte, at samfundets egentlige kerne og stærkeste led er familien, der selv ordner sine skiftesager paa et familieraad, frændestævnet, ved et udmeldt nævn af samfrænder, som det var tilfældet lige til 1874; en mands egentlige værneting, hvor han skal staa til rette, er et kønsnævn, som man udtager blandt hans frænder, ligesom det overhovedet er slægten, der sørger for sine medlemmers beskyttelse mod retskrænkelser og nød og for deres oplæring; ogsaa i Danmark har vi haft en odelsret, en ret for slægten til at tage affære, hvis der er fare for, at noget af den arvejord, som er tildelt de enkelte slægtninge, gaar over paa fremmede hænder (privat købejord er noget ganske andet).

Spørger man, hvad der særlig kendetegner middelalderens nordiske slægt, falder to træk i øjnene: Dels slægtsmedlemmernes ligestilling. En nordisk Esav kunde vistnok have solgt sin førstefødselsret for en ret linser uden at lide noget større tab. Det er maaske hovedaarsagen til den stadige uro om kongevalgene, der herhjemme vedvarede lige til 1660. — Dels kvindens frie og ligeberettigede stilling, som lyser ud af alle nordiske kilder fra broncealderens høje, hvor vi finder hende ved mandens side, over sagaernes beretninger til en rejseskildring af en arabisk diplomat, som er yderst for-

bavset over den frejdighed, hvormed vikingernes dronning plejer lange forhandlinger med ham. —

Den almindelige tiltrækning mellem erobrerne og de undertvungnes kvinder bidrog ogsaa her til den stærke raceblanding, der praktisk talt har ophævet al racerenhed i Europa. Bønderne og kvægavlerne blev til eet folk og gik i fællesskab mørke og kolde tider i møde. Gennem nogle fundfattige aarhundreder naar vi frem til folkevandringens kamptid, der bragte stærke slægter i vejret, som kunde efterlade deres døde medlemmer — og dermed ogsaa os — den romerske verdenskulturs frembringelser.

Først dermed faar vi nogenlunde lys over tingene.

I

Overalt paa de danske øer (undtagen Bornholm) og i Østjylland er samfundets grundcelle *landsbyen*. Vi finder de danske landsbyers spor tilbage til keltisk jernalder.

Rundt om i Verden har landsbyen haft sin organisation, især hvor der ikke var et kommunalt selvstyre for et større omraade. Ogsaa i Israels historie ser vi de ældste, oldermændene, sidde i porten og skifte ret. Sagen er den, at ligegyldigt hvordan de store slaas og forliges om Verden, saa vil der altid være visse ting, som en landsbys folk maa enes om i fred, hvis de ikke, saa tæt ind paa livet af hverandre som de er, skal gøre livet til et helvede.

Ved alt, hvad der har med bondestanden og de lokale forhold at gøre, begynder den historiske tid saa at sige først omkring det 16. aarh., for først ved den tid er man begyndt at skrive ned. Vil vi kende den danske landsbys organisation, maa vi derfor tage et ryk helt ned til

middelalderens slutning, den tid, da vi har de første kendte skrevne landsbyvedtægter — muligvis i tilknytning til en lovbestemmelse af 1547, der fastslaar, at den *vide* (et ord, der betyder saadan noget som bøde, straf), som landsbyen eengang har vedtaget, maa en grande eller to ikke kuldkaste. Adskillige vider sætter dog sikkert kun i form, hvad der fra ældgammel tid var kutyme i landsbyen. Allerede Skaanske Lov omtaler det tilfælde, at en mand sælger et stykke jord paa herredstinget, og saa en anden kommer og paastaar, at *han* har købt jorden paa gadestævne, d. v. s. landsbyboernes forsamling, eller paa kirkestævne.

Vi kender et par hundrede vider (bylove, grandelove) fra det nuværende danske omraade. I det store og hele er de simpelthen kontrakter om at holde godt naboskab, respektere andres ejendom og i modsat fald betale en bøde. Ikke lade faarene ud om morgenen, før byhyrden har givet signal; holde sit gærde vedlige og holde det »gab-lukt«; i det hele spiller markfredningen, dette at holde sine dyr for sig selv, en meget stor rolle. I fællesskab holder bymændene maaske en byhyrde eller en markmand, eller de har en bytyr; der er i øvrigt store forskelle fra egn til egn. De rhinske kolonister paa Alheden havde f. ex. kommunale bestemmelser af særligt præg. Hvad der særlig gjorde en vide paakrævet, var dyrkningsfællesskabet, den skik, at hver af bymarkens »aase« deltes i en ager til hver gaard og tilsaaedes, pløjedes o. s. v. i fællesskab; det er en driftsform, der muligvis er indført engang i jernalderen som følge af, at den store, svære hjulplov krævede flere folk og heste til betjening, end den enkelte kunde skaffe. Selve princippet i den har man tænkt sig staa i forbindelse med et oprindeligt ejendomsfællesskab, men heller ikke det ved vi noget om.

Til bestemte tider, f. ex. Søndag efter kirketid, samledes de bofaste bønder — ikke tjenestefolkene — paa landsbyens fællesjord mellem gaardene, »fortovet«. Ad-

skillige steder staar endnu en krans af store sten bevaret, nærmest København saaledes i Valby, Viby, Øverød. Der kan forekomme strenge straffe for den, som røber noget, som vi afhandle paa gadestævne, grandestævne, bystævne, eller hvad det hed, — og som vi ville holde hemmeligt. Forsædet fører en grandefoged, forstander, oldermand, som indkræver bøderne; det sidste navn kunde tyde paa, at det engang har været en af de ældste bymænd, men i den tid, vi ved besked om, er han enten valgt eller — den mest demokratiske fremgangsmaade af alle — hvervet gaar paa skift mellem gaardene.

Her paa grandestævne afhandledes alt vedrørende driften, tvistigheder afgjordes, og bøder paalagdes. Den gamle danske landsby var ikke noget kollektivbrug; hver mand havde sine strengt respekterede jordstrimler. Hvis den skal sammenlignes med en moderne organisationsform, maa det snarere blive andelsselskabet, men i virkeligheden var den støbt i tidens egne former: lavet og gildet.

De byer, som ved siden af deres landbrug drev noget haandværk og handel, de saakaldte købinger, havde deres lav ikke blot for landbruget, men ogsaa for haandværkerne, faglige organisationer, som sørgede for, at kollegerne holdt faget i ære, leverede godt arbejde til en passende pris og ikke gik hverandre i næringen. Paa tilsvarende maade regulerede bylavet den rette og ligelige fordeling af de erhvervsmuligheder, bymarken byder. Og ligesom nu ydede ogsaa dengang et blomstrende foreningsliv købstadboerne erstatning for tilknytningen til hjemstavnens landsby og slægt; købmændene holdt mere til i *gilderne*, klubber til selskabeligt samvær og gensidig understøttelse og fælles forsvar, for retten og med sværdet, — slægtens opgaver. Og som slægten havde ogsaa gildet sit ting, sit stævne til vedtagelse af love og afgørelse af tvistigheder.

Medens lavet hænger sammen med tysk haandværks

organisation, er gildet muligvis engelsk paavirket. Allerede i oldtiden fandtes der selskaber af sydenauter, ɔ: kogekammerater, der sammen drak skaalerne for guderne, der skulde bringe held og lykke, (godt) aar og fred. Dette at spise og drikke sammen var handlinger, der fra ældgammel tid paa en ganske egen — religiøs — maade knyttede mennesker sammen til et broderskab. Endnu besegler vi jo en handel med lidkøb, og det at nyde noget sammen, om det saa kun er en cigar, har altid vist sin evne til at faa forhandlingerne til at glide. Det er sandsynligvis denne samspisning, der er kærnen i gildet.

Naar vi i vore dage slutter os sammen om et eller andet, saa er der bestemte, sædvanebestemte former, vi altid falder ind i, nedsættelse af udvalg ved afstemning, generalforsamlinger, der vedtager resolutioner o. s. v. Saadan var landsbyfællesskabet ofte paavirket af den form, der hed gildet. Mange af vidernes bøder bestaar i hjemmebrygget øl til et gilde, der er hegnet af mange forbud mod at larme og holde ustyr, spilde paa bordet eller bryde gildesfreden med draget værge og kniv; ofte indledes det med en andagt ved oldermanden. Ned mod vor tid var et vestjysk gilde noget, som deltagerne selv bekostede ved hver at yde en kylling eller nogle brød, eller hvad de nu kunde afse som *send* — og saadan er det i virkeligheden endnu, blot er tilskudet i vore pengeøkonomiens tider forklædt som en pengegave til brudeparret eller konfirmanden.

Da Poul Bjerge først begyndte at samle og udgive viderne, havde han ventet — og vist flere med ham — at nu skulde man faa meget bedre besked om bøndernes forhold til *herremanden*. Han blev skuffet. Et af de faa steder, hvor der overhovedet hentydes til, at bønderne ikke er fri, er et forbud mod at føre klage for herskabet over nogen grande, byfælle, uden at nævne det for oldermanden. Den, som paa denne maade farer med løgn, skal bøde en tønde øl. Dette er vist karak-

teristisk. Den danske landsby er ikke saa tætsluttet som den russiske mir, hvis oldermænd endog kunde sende landsbyens unge paa arbejde i købstaden til fordel for landsbyens kasse. Men der er heller ikke mange spor af, at godsherren eller hans bryde (ladefoged, forvalter) havde noget med byens retspleje at gøre, som man kan træffe det sydpaa. Paa gadestævne var alle bymænd lige, hvad enten de var fæstere eller ej.

Det er muligt, at bønderne undertiden har haft svært ved at overse og gøre sig gældende i rigets sager. Men de hjemlige ting forstod de, og dem kunde de overse. I landsbyens bylav, som i købstædernes haandværkerlav, er der altid holdt et vist folkestyre i live i Danmark. Det er fristende at anstille betragtninger over, hvad det kan have betydet, at Østdanskere saaledes altid er blevet vænnet til at snakke sig til rette om tingene. Men det hører til den slags ting, man i virkeligheden ikke kan vide noget om. Jeg skal nøjes med at gengive Svend Aakjærs sammenfatning af vidernes aand:

»Fra hvert Blad i disse gamle Landsbyskraaer slaar os den tunge, krydrede Duft imøde fra Fællesskabets lune By med det stensatte Gadestævne midt i, overskygget af den hægede, bredkronede Gade-Kav. Ejerlagets tyste, hævdgroede Lov, Fællesskabets lempeligt tvundne Vævning skimter frem fra Vidernes skjoldede Blade: At vi alle er lige i Laget, at ingen maa tvinge sig frem til at være mere end de andre, at ingen paa egen Haand maa begynde med nymodens Paafund, før Sagen er nøje prøvet og overlagt af Bysens Mænd, at vi alle skal beflitte os paa at være hinanden gode Grander. Tilfulde kan man lære den stille Kunst af vore gamle Bondefædres Love, at »jævne og skifte, og gøre hverandre lige og ret« og »altid at optræde saadan i Grandelaget, at det kand gaa ret og ligelig til« og »den ene kan gøre den anden Fyldest«.«

Denne utilbøjelighed til at optage nye tanker var noget af det, der voldte, at fællesskabet ikke gjorde fyldest mere, da nye skikke satte ind over bondelandet. —

Det demokrati, vi kender fra de græske og romerske byer paa en tid, da Norden endnu knap nok havde lært jernet at kende, bygger direkte paa bystævnet, folkeforsamlingen. Det hænger sammen med den helt forskellige samfundsopbygning: her et land med spredte byer, dér byer med deres opland. Det romerske rige blev altid ved med at være et system af byer og byforbund, der formelt var noget saa frie og selvstændige, og det blev i begyndelsen styret af Roms bystævne, der valgte statholder til at passe og klippe Sicilianerne, omtrent som Nørre Upperups valgte byhyrde til byens faar. Der er en langt mere intens tilknytning til hjembyen, end vi kender herhjemme. At emigrere var noget af det værste, der kunde ramme en Græker. Det er for byen, at heltene i de romerske fædrelandshistorier udfører deres bedrifter. Det er, som om de italienske folk altid bevarede præget af, at de engang havde boet tæt sammenklumpet paa pæle i de svejtsiske søer.

Det folkestyre, vi kender paa nordisk grund, har ogsaa dybe rødder i landsbyselvstyret. Men paa de ting, der var større end byens, mødte hos os fra først af ikke byrepræsentanter, men alle frie mænd.

II

Engang i det 16. aarhundrede var nogle skaanske adelsmænd blevet uens om en sag, og kongen sendte saa parterne en opfordring til at faa sagen forligt enten paa kirkestævne eller andetsteds, hvor man kunde vente at træffe de implicerede samlet.

Saadan er der saa mange af livets forhold, hvor det er fordelagtigt at træffe mange mennesker sammen paa een gang: hvis man skal handle eller meddele dem noget, og det kan f. ex. gøre en ejendomshandel væsentlig sikrere, hvis der er mange til stede, som kan paase, at det er gaaet rigtig til, og være vidner, hvis den ene part

skulde forsøge at luske udenom. Og det er en yderligere betryggelse, hvis handelen er sket i de faste, gammelkendte former, som naar vi giver dobbelt haandslag paa et væddemaal eller skriver under paa en kontrakt. Al den slags havde vore forfædre meget udviklede skikke for. Lige til 1871 blev en ny lov retsgyldig ved at blive *tinglyst*, oplæst paa tinget, selv om der nu ikke var andre til stede end en dommer og nogle betjente. Nu sker den egentlige bekendtgørelse ved trykningen i Statstidende.

Hvor kom folk da sammen?

Det gjorde de — i historisk tid — først og fremmest i kirken om søndagen. Det har ned mod vor tid adskillige steder været skik, at hvert hus skulde være repræsenteret ved en mand, der kunde spørge nyt. De gaarde, der søgte en kirke, udgjorde dens *sogn;* nogle steder kan der allerede forud paa kirkepladsen have været en hedensk helligdom, men der er ingen grund til at tro, at det altid er tilfældet, og at de gamle helligdommes sogne altsaa uden videre skulde falde sammen med de kristne.

De lovregler fra tiden, vi kender, er først og fremmest skrevet til brug for herreds- og landstinget; men der er ingen tvivl om, at man rundt om paa mange maader har taget ogsaa sammenkomsten i kirken i brug, til bekendtgørelse (»lysning«), til at faa trætter forligt, til at afgøre kommunale anliggender, hvad enten det saa er sket under selve gudstjenesten, — hvor en vielse jo endnu kan lyses, for at de, der eventuelt har noget at indvende, kan komme frem med det, — eller man er samledes paa en stævneplads bagefter til kirkestævne (sognestævne, sogneting, sognegrande); ogsaa det sidste har vi jo en rest af, idet degnen læser visse bekendtgørelser, bl. a. om udskrivning af valg, op for de udvandrende kirkegængere, der har hørt dem i radio Lørdag kl. 19, — det hedder endnu læsning paa kirkestævne. I middelalderen skulde i Jylland en voldtagen

kvinde lyse forbrydelsen for grander og grandekoner, paa kirkestævne og paa tinge, for at den kunde straffes. Som dommere i sager om helligbrud fungerede i Jylland biskopsnævningene, to mand valgt for et aar af hvert sogn eller hver herredsfjerding; adskillige ægteskabssager er blevet afgjort ved præstens kirketugt. Ogsaa selve præstevalget er, alle steder hvor vi overhovedet ved besked om det, sket ved sognemændene eller deres repræsentanter, i det mindste hvor sognemenigheden eller en større kres havde bygget kirken. Havde derimod en lokal proprietær bygget kirke, henlagt jord til den og antaget en fagmand til at betjene den, saa havde hans slægt altid et stort ord at skulle have sagt, ganske som hvis det havde drejet sig f. ex. om oprettelse af en mølle; og paa ganske samme maade fik den andel i indtægterne og sørgede for vedligeholdelsen som indehaver af »patronatet«.

Den gamle forfatnings egentlige kærne er dog *herredet*. Vi har ca. 200 herreder spredt over det gamle danske rige fra Slien til Göteborg. Ca. halvdelen af dem har navn efter en stor, central landsby, en høj ell. lign., resten efter naturforholdene eller efter befolkningen. Vandfuld herred i Vestjylland saaledes af Vændlæfolk (ɔ: Vendelboer?). Herredet kunde se ud til at være en dansk opfindelse, der har bredt sig til Norge og Sverrig, men hvorfor man oprindelig er begyndt at samles til herredsting, om skikken er opstaaet af sig selv eller en konge har paabudt det, skjuler sig i taagen; selve navnet herred, der betyder en flok ryttere, kunde tyde paa, at herredstinget egentlig er en mønstring af den militære afdeling, som herredets mandskab kan have udgjort (vaabenting), men vi ved saa lidt om, hvad der er sket i jernalderen i Danmark. Det er ogsaa muligt, at det drejer sig om en hedensk gudstjeneste ved ny- og fuldmaane, hvor jo tidens og stedets hellighed gav en ed eller retsafgørelse en ganske særlig vægt.

Samlingsstedet har ialfald ofte været en hellig lund, høj ell. lign., hvis hellighed tvang de stridende parter til at holde tingfred, mens deres sag blev behandlet af tinget. Senere er det blevet indviet, har faaet sin hellighed, ved en andagt i herredskirken, hvor herredets arkiv opbevaredes.

Mødet varede fra den tidlige morgen til ud paa eftermiddagen. Midt paa pladsen laa fire bjælker, svarende til de fire fjerdinger; derindenfor skete retssagerne, medens tingfolket stod udenfor. Hvad der foregik paa tinget, er ikke saa forskelligt fra, hvad man ogsaa var vant til at afhandle paa by- og sognestævne: bekendtgørelser, drøftelser, retshandler. Der optræder ogsaa her en forestilling om, at det egentlig var hver voxen husfaders pligt at møde, saa tit der holdtes ting, det vil sige hver ottende eller fjortende dag; selv om tingene laa saa tæt, at det var muligt at ride hjem samme dag, er det næppe blevet overholdt. Alligevel maa tinget have givet en ganske særlig mulighed for sammenhold og indbyrdes kendskab mellem de faa hundrede herredsmænd og en mulighed for hurtig spredning af alle nyheder. Islands alting og de svenske landsting stod under ledelse af en lovmand (lovsigemand), hvis opgave det var at vide, hvad der var ret, altsaa en slags jurist, og maaske endog fremsige hele loven ved tingets aabning, saaledes som det af og til skete i Slesvig endnu i det 15. aarhundrede; man har gættet paa, at det er ham, der i Danmarks herreder hedder *thul* (ordet er beslægtet med tale, fortælle), idet der synes at have været et Tullebølle, Tulstrup ell. lign. i hvert herred. I historisk tid er herredsfogden dog altid den kgl. ombudsmands udvalgte repræsentant, men ombudsmanden har nok gerne valgt ham af den gode selvejerslægt, hvor retsreglerne gik i arv fra far til søn. Det er ialfald en ofte gentaget retsregel, at det skal være en selvejer og ikke en af ombudsmandens tjenere eller fæstere.

For Thorkild Gravlund spillede det en stor rolle, at det gamle danske rige var opbygget af byer, sogne, herreder o. s. v. efter et fasttømret, vidunderligt arkitektonisk system. Det vidunderlige ligger vistnok i, at disse inddelinger fulgte naturens linier, adskiltes af aaer eller fulgte aadale, skiltes af heder og skove, fordi

de svarede til de dyrkelige pletter af jord. Ligesom skov og ødejord trængte sig sammen om landsbyen, drev den til sammenhold og isolerede den, saaledes laa der uden om bygden store strækninger af for fed eller for mager jord, som tidens dyrkningsredskaber ikke kunde overkomme, og hvor kun ulve og trolde og fredløse røvere holdt til — Udgaard hedder det i mytologien.

Dette gælder vist i særlig grad den inddeling, der i Jylland kommer næst efter herredet, nemlig *syslet*, der ogsaa kendes fra Island.

Ordet syssel betyder det samme som det engelske shire, som syslet paa flere maader svarer til, nemlig embede, bestilling. Der ligger vel deri, at der engang har vædet en sysselmand; i den historiske del af middelalderen betyder syslet ikke meget, udover at den katolske kirke benyttede det som provsti, og at enkelte sager skulde behandles paa sysselting (bygdeting), der aabenbart var et med særlige rettigheder udstyret herredsting. Men det er muligt, at vi her har de ældgamle, af naturen selv afgrænsede bygder, der beboedes af de stammer, som først fandt sammen til et statsliv, og som man delvis har ment at kunne finde igen rundt om i folkevandringens Europa: i Vestjylland har vi Ty (Teutonernes?), Salling, Harboernes (Harudernes?), og Varde (de egentlige Jyders?) syssel. I Østjylland Vend- (Vandalernes?), Himmer- (Kimbrer-), Omunger- og Aabosyssel (Djursland m. m.), Lovringernes (Skanderborg Amt), Jelling og Almind syssel. I Sønderjylland fra Nord til Syd: Barved, Ellum og Isted sysler. Som man ser, svarer syslerne ret nøje til den moderne tilsvarende enhed, amtet, hvis navn ogsaa betyder det samme. Efter at amtet nu er trængt igennem i saa mange af livets forhold og benyttet af saa mange foreninger, vilde det være meningsløst og falsk romantik at gaa tilbage til syslet. Man kunde lige saa godt give sig til at pløje med hjulplov. Og ialfald er det noget sludder at tale om sysler paa øerne.

Her var det nemlig havet, der satte skel mellem *lande* (landskaber), der naturligvis ogsaa havde deres stævner: Sjælland, Fyn, Langeland, Lolland, Falster, Møn. Østdanmark deltes i Nørrehalland, Sønderhalland, Skaane, Bleking og Bornholm. Ogsaa Sønderjylland har haft et landsting, og yderst i Sydvest havde Frisernes provins, Utland, sin særlige forfatning uden om herredsinddelingen. Særlig anseelse nød tre af de største landsting, knyttet til fester paa de store hovedhelligdomme: det jyske i Viborg (ordet betyder det hellige bjerg), det sjællandske paa Ringsted torv og det skaanske i Lund. Havde man faaet en sag tinglyst de tre steder, saa kunde man betragte den som gældende ret overalt i riget. Ogsaa landstingene holdtes regelmæssigt og meget hyppigt, men her kan der ialfald ikke være tale om mødepligt.

Saaledes styrede vore forfædre sig selv paa en række af stævner eller ting, afholdt efter nogenlunde de samme former og aabne for alle frie mænd. Den grundopgave, som alle disse tings funktioner kan føres tilbage til, var at vaage over *retten*.

III

Det er en af samfundslivets grundpiller, at vi kan stole paa, at det altid er muligt at faa sin *ret*, at de stridspunkter, som jo altid kan opkomme imellem folk, kan blive afgjort i overensstemmelse med de faste vedtægter, som vi alle føler som retfærdige, af uvildige domstole, der ikke er bundet til nogen særinteresse. Saa føler vi, at vi er sikret mod vilkaarlighed. I vor nuværende grundlov er det sikret bl. a. gennem § 71: dommere kan kun afsættes ved dom. Det drejer sig om en af de dybeste følelser i mennesket, denne retsfølelse, som vi træffer saa udpræget f. ex. i Jacob Knudsens

bøger. En mand kan taale armod, men ikke uret. Det staar i dyb overensstemmelse med vore begreber om fair play, at enhver kan udfolde og nyttiggøre sine evner indenfor de grænser, som retsordenen afstikker.

Nu er vi jo saa vant til at betragte rettens uafhængighed som en selvfølge, at det slet ikke staar os klart, hvor meget den betyder. I disse aarhundreder fulde af vaabenklirren og uro, som jernalderen var, da hvert hus maatte forberede sig paa at være en fæstning mod skovens stimænd, maatte man forstaa det. *Freden* er selve tingforfatningens grundord. Egentlig er det beslægtet med ord, der har med kærlighed at gøre: fri, frille, Freja, frænde. Fred betyder, at de gamle retsvedtægter holdes i hævd, at enhver sidder trygt paa sit eget og under andre det samme. Freden er beskyttelsen mod dem, der har mere gods og flere mænd under vaaben end ens egen slægt. *Ret og skel* hedder det ogsaa.

Vi kan tænke os en urtilstand — selv om vi ikke ved, om den nogensinde virkelig har existeret — da »retten sad i spydstagen«, og slægterne altid stod paa vagt mod hverandre. Blev en mand dræbt, var det hans frænders pligt, som det var deres naturlige trang at genoprette deres ære ved at tilføje en anden slægt den samme skade. Det er blodhævnens internationale princip, som mange steder paa jorden har ført til blodige kampe mellem familierne fra slægtled til slægtled.

Her er det, herredets — bygdens o. s. v. — betydning ligger. Det er blevet skik, at inden for herredet var alle forpligtet til at holde indbyrdes fred. Maaske af hensyn til det fælles forsvar — der er jo næppe nogensinde indkaldt til stiftende generalforsamling i en lokal fredsforening. Herredet er af sig selv blevet til et saadant lokalt folkeforbund.

For det tilfælde, at freden blev brudt, har der dannet sig forskellige kutymer i forskellige egne. Hovedprincippet er, at der af tinget udmeldes en kres af gode mænd til at kontrollere, at sagsøgte havde bevist sin

uskyld under de rigtige former (nævninge), eller paa anden maade erklære sig om et retsforhold. Det var ingen spøg at sidde i en saadan kommission. Herredsnævninge satte deres timelige og evige vel i pant paa, at saaledes som de skønnede, at det var ret i sagen, saaledes *var* det det. Det er et fællestræk for alle disse ting og stævner, at de arbejder ved hjælp af saadanne udvalg. Selve udvælgelsesmaaden spiller mindre rolle. Udvalgene kunde være valgt af herredsbønderne selv som de jyske nævninge, af sagsøgte som mededsmændene, der svor paa, at han ikke kunde gøre uret, af sagsøgeren eller en uvildig mand som »kønsnævnet« eller af kongen som de jyske sandemænd, der bl. a. erklærede, hvor et markeskel rettelig gik. Det er imidlertid ejendommeligt, at medlemstallet i disse udvalg næsten altid er deleligt med fire, som ogsaa i de moderne nævningeretter. Dette hænger vist ialfald i Jylland sammen med, at der skulde tages lige mange af hver af herredets fire fjerdinger. Paa den maade sikrede man sig, at hele tinget var repræsenteret. De domme, som *tinget* afsagde, maatte bifaldes af alle, saa enhver kunde gøre indvendinger, hvis det ikke var gaaet retteligt til, eller hvis nogen retmæssige interesser blev krænket af det, der foregik mellem de fire stokke. Retsplejen var offentlig og mundtlig (nuværende grundlovs § 72).

Limfjorden omtales ofte som nordgrænse for *lands* lov og ret. Endnu i mands minde boede der i Ty en gammel hædersmand, til hvis gaard folk kom dragende langvejsfra, naar de var blevet uens om en sag. Han tog imod dem i sin storstue, hørte paa dem, og saa faldt der en kendelse. Manden var ikke jurist, men hans dom blev respekteret, fordi saadan følte man, at det var *ret*. Det er denne folkelige retsfølelse, der er nerven i den gamle nordiske justits. Gennem tiderne har forskellige politiske krese søgt at bygge deres private retspleje op paa dette princip om »folkedomstole«.

Ofte gjaldt det om at faa den fornærmede slægt til at tage imod en pengebøde i stedet for at øve blodhævn. Men hvis nu en mand alligevel ikke vilde holde fred, ikke vilde bøje sig for en nok saa lovformelig kendelse?

Saa havde han meldt sig ud af foreningen. Han havde mistet sin fred. Det vil sige, at retten overhovedet ikke mere existerede for hans vedkommende. Han kunde ikke indgaa kontrakter. Han kunde ikke eje gods; hans løsøre konfiskeredes, hans hustru kunde indgaa nyt ægteskab, man kunde dræbe ham ubødet. Han fik gerne en rimelig frist til at beskikke sit hus. Saa hørte han til skovgangsmændene, hvis haand var imod alle, og alles haand imod dem. Visse brøder var ubodemaal, de gjorde strax deres mand fredløs, især brud paa tingfred, kirkefred, *husfred*. I den forstand var ogsaa en mands bolig ukrænkelig; det er den retsregel, der hedder: mit hus er min borg. Der nævnes tillige plovfred, gildefred, kongefred — i det herred, hvor kongen opholdt sig — og kvindefred.

Ogsaa nu har vor retsbevidsthed fæstnet sig i kutymer, som vi alle anerkender. Man opsiger et værelse fra den 15., og man fyrer ikke en mand, der har forsømt kontoret paa grund af barsel. Før de skrevne loves tid var det, man havde at holde sig til, den slags sædvaner, indeholdt i regler som den nys nævnte, en slags ordsprog, der ofte gennem mange slægtleds brug var hærdede til den yderste korthed og glasklar prægnans, stavrimede eller paa anden maade forsynet med det, vi nu kalder mnemoteknik, saa de var lette at huske. Kong Valdemar 2. lod en kommission udarbejde en samling af alle retsregler, der gjaldt ved Viborg ting, i deres bedste udformning, og fik dem skrevet ned. Det er det, som hedder Jyske Lov. Fra samme periode kender vi tre tilsvarende forsøg paa at samle al ret i een pergamentrulle; de kaldes Skaanske Lov og de to Sjællandske Love; og der er flere andre lovarbejder, udarbejdet

af private jurister eller paa kongens initiativ. Ogsaa købstæder, landsbyer og lav og stundom herrederne har haft deres love, skraaer, vider.

Hvad kong Valdemar, kaldet Sejr eller Lovfører, *ikke* vilde, var derimod at give en *ny* lov. Det er noget af det, der gør mest til at lægge et slør mellem middelalderlig opfattelse og os, at man dengang stod ganske fremmed overfor udviklingstanken. Vi, der ser forholdene ændres fra aarti til aarti, er til bunden af vor sjæl klar over, at alting stadig er i bevægelse, ligesom solsystemet evigt bevæger sig mod en fjern stjerne. Vi kan kun se frem til næste korsvej og har ingen anelse om, hvordan Verden vil se ud ved midten af det 21. aarhundrede. Derfor er vore grundlove forsynet med forsvarlige sikkerhedsventiler i form af ændringsparagraffer. Middelalderens folk disponerede fuldkommen maalbevidst for evigheden. De var ganske paa det rene med, at Verden forlængst var saa gammel, — man beregnede dens alder til ca. 5000 aar, — at der aldrig mere kunde tænkes nogen mulighed, som ikke var set før. Romerriget og det jyske landsting havde været til, saa længe nogen kunde huske, og vilde altid blive der. Det samme gjaldt femte gaard i Sengeløse og dens faste afgifter til konge, kirke og godsejer, Esrom kloster og den sjælemesse, man kunde opnaa ved at testamentere nr. 5 til klostret. Alle offentlige udgifter hvilede paa saadanne evige jordprioriteter.

Saadan var ogsaa retten en fast størrelse, der kunde fortolkes og spindes ud, men ikke ændres. Man kan se, hvordan disse lovregler er udformet i stadig mere haarfine forklaringer paa de forskellige begreber. Men skulde en saadan modifikation, en bedre formulering vinde retskraft, skulde den bruges paa tinge, saa der var lejlighed til at gøre indvendinger. Som Konrad Maurer, den mand der er trængt dybest ind i nordisk retsopfattelse, udtrykker det: der kan ikke pilles ved retten *uden samtykke af dem, som sagen angaar*. Derfor blev Jyske Lov 1241 forelagt for et rigsmøde i Vordingborg, det saakaldte Danehof, som vi senere kommer nærmere ind paa. Den blev da ogsaa benyttet udenfor Jylland. Retten var ikke saa lokalt begrænset, at man veg til-

bage for at benytte den skriftlige udformning af den, men tilfældigvis havde ved haanden; derfor er selv udenlandske lovarbejder nu og da benyttet ved danske ting.

Hvilke idealer man satte for et saadant lovarbejde, viser den berømte, ofte citerede indledning til Jyske Lov. Den skyldes formodentlig navnlig Gunner, biskop i tingbyen Viborg og lovkommissionens formand, der aabenbart har været paa højde med sin tids bedste juridiske indsigt, idet sætningerne er citater plukket ud fra den kirkelige ret. Men de svarer udmærket til hjemlig retsfølelse og gaar da ogsaa igen i indledninger til love og gildeskraaer Norden over, især det ordsproglige: Med lov bygger man et land. Loven skal derefter stemme med ære og ret og med landets sædvane. Den skal være taalelig; dette, at en lov er eller ikke er til at taale, ɔ: finde sig i, holde ud, er et yndet udtryk for tingforsamlingens syn paa en retsregel. Loven skal være bekvem at have at gøre med, nyttig, klar og forstaaelig, ikke skrevet ud fra nogen mands private interesse. Den lov, som kongen nu giver, og landet vedtager, maa han ikke ændre, medmindre den aabenbart strider mod Guds ret . . .

Det var nu meget sjælden, at en tingforsamling fik forelagt en saadan bedre udformning af al ret. Som regel ændredes retten kun umærkeligt fra tilfælde til tilfælde, og hvad der blev tinglyst, var dagliglivets retsforhold af forskellig slags. Tinget har sikkert ofte gjort tjeneste som en slags marked, og saa var det rart strax at kunne forelægge en handel til tingets bekræftelse, saa at den anden part ikke kunde gaa fra den. I en folkevise kommer ridderen hjem og fortæller sin datter, at det var »tidende allermest«, at en mægtig ridder har fæstet hende. Forlovelsen er altsaa blevet tinglyst.

Der er en side af tingets virksomhed, som endnu ikke er berørt. Det er hvad man kunde kalde kommunale opgaver. Jyske Lov siger, at den bro, som sognemændene ikke kan overkomme at holde vedlige, skal vedligeholdes af herredet, og de islandske herreder var pligtige at tage sig af de fattige. Hos Friserne havde

man et særlig rigt forfatningsliv, fordi der her, som hos de gamle Ægyptere, forelaa den særlige impuls til samfundsdannelse, at landet maatte værnes med diger. Den slags fællessager er vel snarest blevet overladt til valgte tillidsmænd eller udvalg, men det ved vi meget lidt om. Delvis er disse opgaver sikkert blevet løst paa privat initiativ af storbønder eller af kirken; det offentlige havde jo overhovedet ikke meget at sige dengang.

Hele tingsystemet er dog langt bedre belyst i Sverrig, hvor tingene aabenbart stod noget stærkere over for kongen end herhjemme. I det hele taget maa man jo ikke vente at finde det specielt nordiske i renest form i Danmark, men derimod i Sverrig og Island, paa en vis maade ogsaa hos de angelsaxiske udvandrere i England, fordi de derovre saa konservativt har holdt paa deres hjemmefra medbragte arv. Danmark ligger i udkanten af Norden og er altid blevet udsat for paavirkninger fra mange sider, maa for saa vidt sættes i klasse med andre smaa lande som Holland, Belgien, Svejts.

Hvad gjorde man nu, hvis der var uenighed paa tinge eller i udvalgene?

Principielt gik man aabenbart ud fra, at folk kunde snakke sig til rette om sagerne. Man stod jo sikkert ikke saa langt fra hinanden i tænkemaade, og den rette afgørelse kunde jo kun være een. Indtraf der uenighed, var det en uregelmæssighed, og for det tilfælde foreskrev kutymen forskellige fremgangsmaader, tilkaldelse af andre nævninge, men ogsaa den udvej at følge de fleste stemmer. Var der uenighed i *nævnet*, i Jylland to folkevalgte dommere fra hver af herredets fjerdinger, blev sagen appelleret opad til biskoppen og de otte bedste bygdemænd; blev flertallets afgørelse, som venteligt, bekræftet her, ifaldt mindretallet en bøde, for det havde jo saa dømt imod retten. Paa lignende vis var præsternes bispevalg (ved afstemning) en gudsdom; man kunde vaage natten igennem for at berede sig til at være Guds redskab.

Der er en regel om, at visse nævns afgørelse maa anerkendes af de »fleste og bedste« tingmænd. Ogsaa her omtales altsaa flertalsafgørelsen, som vist egentlig betyder, at man har opgivet at blive enige og stiller op til krig, hvorefter den part, der viser sig at være den svageste, giver efter. Derfor foregaar afstemningen i det engelske parlament endnu ved, at medlemmerne vandrer ud hver til sin side. Dengang har man vel næppe ligefrem givet sig af med at tælle stemmer op; der nævnes forskellige ceremonier, hvorved tingmændene gav deres samtykke til det, der blev forelagt, saaledes haandsoprækning eller larmen med vaabnene som tegn paa, at man var villig til at slaas for sagen. Fredløshedsdom blev saaledes gyldig ved, at dommeren huggede sit sværd i en af de fire stokke, medens tingmændene slog spydene mod hinanden og satte i med et vældigt raab.

Vi kender altsaa først og fremmest tinget som det, det er endnu: en domstol. Men dengang en domstol med folkevalgte dommere, hvor repræsentanter for alle slægter kunde møde og bekræfte afgørelsen.

Et andet spørgsmaal er, i hvor høj grad den graa virkelighed svarede til idealerne, om retten virkelig kunde sikres. Det hænger bl. a. sammen med det stærkt omdebatterede problem om omfanget af den sociale ulighed, — hvor meget tinget virkelig formaaede overfor de hirdomgivne storbønder.

IV

De ufrie medlemmer af husstandene var *trællene*. Deres stilling er bestemt ved, at heller ikke de var medlemmer af retssamfundet. Naar de omtales saa hyppigt i vikingetiden, skyldes det vel, at mange af dem var krigsfanger, fremmede og saaledes altsaa retsløse. Trællenes »hustugt« er — ligesom husfreden — en rest af en tid, da hver husfar og husmor var konge og dronning over svigerdøtre, kvæg, tyende og nevøer.

Der er i Eddaen et ganske morsomt digt, Rigsthula,

fortællingen om Rig (ɔ: Heimdal), som giver tre interiører fra de forskellige samfundsklasser. Rig besøger først Træl, derefter Karl, den frie selvejerbonde, og tager saa i dørens ring hos Jarl og hans hustru, der sidder i højloftet stue med strøet gulv og har tid tilovers til at se paa hinanden, flette fingre og pleje deres ydre; paa en hvid hørdug dækker de med fine, lette brød, og deres søn lærer at riste runer, drive sport og tumle heste og hunde.

I et bondesamfund, der er overladt til sig selv, vil ledelsen meget ofte tilfalde besidderne af de store brug. De har alle fordele. Administrationen af deres jord vænner dem til at raade med meget, og de har tid og raad til at skaffe sig overblik og kundskaber, rejse og se andre skikke, skaffe sig forbindelser. De vil ofte være ikke blot foregangsmændene, men ogsaa de mest kapitalstærke, som kan skaffe sig magt ved at leje væbnet følge og ved at yde en haandsrækning, hvis kornet ikke slaar til vinteren over.

Det er storgaardene, salene (Sahl, Sallev), hvis ejere har rejst sig runestene, hvor de kalder sig med deres fineste titler: thul; jarl (eng. earl), der maaske betyder en slags vicekonge; gode, dyrker af guderne, for ogsaa overfor de høje magter stillede man bygdens drabeligste mand op som den, hvis ofringer maatte have størst kraft (jvnf. Thyregod, Vorgod, Godsted). Overhovedet har storbønderne sikkert haft mange af samfundets tillidsposter, de har haft let ved at skaffe sig mededsmænd, og deres ord har haft vægt ogsaa paa grund af deres hird (lid, drot), deres væbnede garde, der vel til daglig sad rundt paa gaardene, de kunde jo ikke altid exercere. Hvis hele landets flaade samledes til leding, var storbønderne befalingsmænd, styresmænd, og ved hjælp af deres hird kunde de ogsaa privat drage i viking, ɔ: handelsfærd mere eller mindre forbundet med sørøveri. Nu er det jo vanskeligt at se, at det er bedre, at vi plyndrer hos andre, end at f. ex. Venderne

plyndrer hos os, men plyndringen var kun et forstadium til omfattende bosættelser paa Vesteuropas ubrugte overdrev, en fortsættelse af folkevandringen og en parallel til den store nydyrkning, som samtidig satte ind ogsaa herhjemme (navnene paa -sted). Da Franskmændene vilde forhandle med en vikingeskare og spurgte efter føreren, blev der svaret, at de var alle lige. Under selve kampen kan det næppe have været almindelig regel, men fundene paa Trælleborg tyder ikke paa særlig begunstigelse af befalingsmandens opholdsrum i retning af bekvemmeligheder. Alligevel har disse tog givet især førerne en lejlighed til at hæve sig lidt op over den som regel sikkert meget haarde kamp for tilværelsen, omgive sig med noget luxus.

Vi maa ikke glemme, at det er disse krigerske bønders aandsliv, deres hofpoesi og gudeopfattelse, vi kender bedst. Meget af, hvad der kunde se ud til at være specielt nordisk, svarer i virkeligheden til denne klasses syn paa tingene — dyrkelsen af det gode sværd, billedet af »lykkemanden« med den saarbare ære, hærdet i kampens anspændelse, i modsætning til den skelende usling af en træl. Hvordan de smaa i samfundet saa paa tingene, lærer vi vel snarere af *Havamals* sunde bondevisdom eller af fortællingerne om Esben Askeladen, den foragtede, der vinder prinsessen — folkevisens stolt Adelus set fra neden.

Vendiske vikinger var en haard plage for Sjælland, fortæller Saxo. Det fik nu være, hvad det var. Men saa var de kommen til at overfalde en mand, der hed Avte, som var paa overfart mellem Sjælland og Falster, og havde maattet dræbe ham, da han efter dansk tænkemaade — stadig ifølge Saxo — foretrak død for trældom. Dermed havde de krænket Sjællands første slægt, der ejede store dele af de midtsjællandske skove, og hvis betydning for Danmarks udvikling overhovedet vanskelig lader sig maale, den som undertiden kaldes Hvide'rne efter Avtes broder Skjalm Hvide. Han førte

nu saa længe klage paa tinge, indtil tinget tog sig hævnen paa ved at udbyde den sjællandske leding. Skibene stak sydpaa, og byen Julin blev erobret og maatte udrede en mandebod.

At en anset høvdingeslægt kunde paatage sig noget saadant, er maaske den bedste illustration til, hvad *kongedømmet* egentlig er for noget.

Blandt stormændenes titler finder vi ogsaa ordet konning, konung; første stavelse er ordet køn, der dengang betød slægt; endelsen er den samme som i Folkung (efterkommer af Folke), Skaaning. Konge betyder altsaa en mand af slægt, ligesom f. ex. gentleman; derimod ikke nødvendigvis en *ung* højættet mand som ordet junker.

Flere af de vikinger, der gjorde havene usikre, kaldte sig søkonger, vigkonger, og allerede paa Saxos tid gik der sagn om lokale konger, der havde regeret i Hedenold. Det er vel kun et udtryk for, at lokale høvdingeslægter tidligere tog sig lignende opgaver paa, som den største af dem, kongeslægten, paatog sig for hele landet. I historisk tid træffer vi endnu *titlen* konge anvendt af herskerne paa Bornholm og i Hedeby, men ellers er det en fastslaaet sag, at kun een slægt har ret til kongenavn over hele det danske rige.

Hvordan dette er gaaet til, ved vi ikke. En række spor af forskellig art tyder i retning af, at under folkevandringstidens uro har en flok væbnede mænd fra Sverrig under ledelse af saadanne søkonger af Skjoldungernes slægt omtrent i det fjerde aarhundrede sat sig fast med Lejre som hovedkvarter, besejret Midtsjællands tidligere ledende slægt, Siklingerne i Sigersted, drevet Erulerne ud paa vandring og erobret Angel syd for Flensborg fjord, der var svækket ved, at folk derfra havde været med til sammen med Saxerne at erobre det af Romerne forladte England. Det er Skjoldungernes ret til tronen, alle historiske danske konger har hævdet, og saa langt vi med sikkerhed kan følge dem til-

bage, nemlig til Gorm den Gamle, er det i virkeligheden samme slægt, der har siddet paa Danmarks trone. Men naar en ung mand meldte sig som arvtager til det krongods, der rundt om i landet var udlagt til kongeslægten, og de opgaver, som derpaa hvilede, saa maatte det naturligvis accepteres, vedtages af tingmændene, om man vil. Meningen hermed er vist bl. a. den, at folket dermed lover en mand troskab som kongeslægtens rette husbond, saa at man undgaar splid i regeringens førelse eller opdeling af riget; kongeværdighedens deling mellem flere af slægten var ikke noget utænkeligt, da hele slægten havde ret til riget.

Ved midten af det 12. aarh. skete det et par gange, at de tre hovedlandsting hyldede forskellige tronkrævere. Man kunde deraf faa den opfattelse, at Jylland-Fyn, Sjælland og de skaanske lande var tre kongeriger, der blot plejede at vælge samme konge, ligesom nu Danmark og Island har kongefællesskab. Dette er dog næppe rigtigt. Saa tidlig historiens lys gaar op over disse egne, opfattes riget som en helhed. Det fremgaar maaske bedst af, at alle tre landskabslove er enige om at sætte samme bøde for drab af mænd fra hele riget og altsaa opfatter dem som landsmænd — det er overhovedet karakteristisk for de danske love, at der er forholdsvis ringe prisforskel mellem de forskellige liv. I Saxos beretning om det prekære øjeblik i 1146, da Sven (Grate) paa Sjællands ting søgte anerkendelse som dansk konge uden efter sædvane at være hyldet i Viborg først, var der en opposition, idet Olaf Stam hævdede, at valgretten tilhørte hele riget. Men saa traadte en anden frem og nævnede Sven som konge, og de fleste gentog hans raab. Viborg hyldede Knud Magnussøn, og saa maatte vaabnene dømme. Borgerkrigen brød ud.

Der er ting, der tyder paa, at ogsaa denne kendelse af tinget betragtedes som en slags retsafgørelse. Ialfald kunde der let gaa politik i den, især da man samtidig klarede retsforholdet mellem konge og folk, idet kongen gerne gav et kongeløfte paa at overholde retten, »kong Haralds lov«, eller hvordan man nu udtrykte det.

Naturligvis er det altid farligt at have en saadan

magt gaaende løs, og den maa derfor holdes indenfor rettens faste rammer; det anføres til stor hæder for Knud den Store, at han selv overholdt og selv lod sig dømme efter sin hirdlov. Og under indflydelse af rettens, af lovens aand — senere ogsaa af kristendommens — skete der det, at kongen, denne godsrige bandefører, der havde placeret sig midt i tingsamfundet, i takt med den stigende udbygning af samfundsorganisationen forvandledes til en faktor med vigtige ideelle opgaver. Fra et retssynspunkt saa idealerne for kongens virke omtrent saadan ud:

Kongens opgave er først og fremmest at opretholde freden, indadtil og udadtil. Han er befalende i krig, for i krig maa een mands vilje raade; og fra dette udgangspunkt lister han lidt efter lidt sin indflydelse ind paa flere omraader. Han kan forlange ledingen samlet og forlange hoveri paa sine borganlæg, som det fortælles om Thyra Danebod paa Danevirke. Ogsaa i retsplejen kan han lægge den væbnede magt i vægtskaalen, som tinget jo ikke disponerer over, og f. ex. exekvere en fredløshedsdom. Kongerne slaar gerne mønt — hvad de i øvrigt fra først af ikke er ene om — og vil de have en eller anden sag anerkendt paa tinge, f. ex. en retsregel, har deres ord naturligvis en betydelig vægt. Hvor meget de ligefrem kan forlange af folk, er ikke helt klart, men der er dog en forestilling om, at hvis en konge ligefrem giver en ordre, saa har man lydighedspligt. Som Jydske Lov udtrykker det: undersaatterne skylder kongen lydighed, han skylder dem fred. Derimod fortæller i det 11. aarh. præsten Adam af Bremen om de svenske forhold, at kongens opgave kun er at udføre tingets vilje; vil han andet end tinget, følger man ham — undertiden — nødigt. Flere af disse kongelige rettigheder blev til pengeydelser: i stedet for at modtage kongen som gæst, hvor han kom, betalte man hans ombudsmand stud, den fredløse »købte sin fred af kongen« med en bøde. Iøvrigt nød kongen indtægterne

dels af statsdomænerne, kongelev, dels af sit private slægtsgods.

Fra det 13. aarh. har vi en norsk haandbog i almindelig dannelse, sædvanlig kaldet Kongespejlet, der bl. a. meget morsomt fortæller om, hvordan man ved hoffet afslibes, lærer at klippe haaret efter moden og staa rigtigt paa sine ben. Bogen giver ogsaa regler for den rette blanding af frejdighed og respekt, hvormed man skal omgaas kongen (han skal helst ta's, lige før han er helt mæt!). Det er det sædvanlige indtryk: man ærer kongen, men beholder altid benene paa jorden.

Naar dette kongedømme dog har faaet den betydning, som det har, hænger det bl. a. sammen med, at man har haft brug for det som modstykke og værn overfor en af de udenlandske statstanker, som *ikke* vandt indpas i Danmark: kejserdømmet.

V

Dengang republikken Rom udstrakte sin interessesfære ud over Europas grænser, stødte den paa stater, som ikke lod sig styre af et bystævne — store, stramt organiserede magter, der i aartusinder var blevet styret af et mægtigt og udviklet bureaukrati under ledelse af herskere, der var guder, som man kun nærmede sig krybende paa maven eller under tilsvarende former, og som havde en meget vidtgaaende myndighed over undersaatternes liv og ejendom og store prioriteter i rigets jord i form af ejendomsskatter. Det drejer sig især om Ægypten.

Det vilde være meningsløst og retsløst at forsøge at slaa dette statsapparat i stykker. Da man var naaet til det stadium, hvor Ægypten ikke mere lod sig manøvrere med som forbundsfælle, var der ikke anden maade at regere det paa, end at en af den romerske republiks parti- eller hærførere ægtede den regerende dronning, Kleopatra, og saaledes anbragte sig selv i statsapparatets spids som Ægyptens farao. Paa denne maade knyttede Gajus Julius Caesar Ægypten til det romerske statssystem. Han blev dræbt af republikanerne, som fandt, at det var for farligt at have en guddommelig farao som ro-

mersk borger. Hans arvinger tog imidlertid tanken op, og fra da af var republikken, hvis forfatning stadig opretholdtes, forbundet med en enkelt mand, der kaldte sig med Caesars familienavn og fra ham paastod at have arvet Ægypten, og som ved hjælp af forskellige andre hverv samt hæren faktisk hævdede verdensdiktaturet. Den ægyptiske kongetrone med sit krav om verdensherredømmet havde besejret den romerske republik.

Nu lærer vi, at Romerriget deltes i 395, idet magthaveren ved Bosporus og magthaveren i Rom begge hævdede at være ret kejser, og at det vestromerske rige gik til grunde for barbarernes stød 476. Saadan lærte man ikke i skolen i middelalderen. Man fandt jo stadig forudsat i de gamle skrifter, at øverst oppe laa den afgørende magt hos en kejser, der var Verdens herre — ialfald i princippet. Den bysantinske hersker hævdede stadig at være denne kejser, og da Tyrkerne styrtede hans rige i 1453, tog Moskvas fyrste, der var indgiftet i kejserhuset, titlen. Allerede i 800 havde imidlertid den romerske biskop, paven, gjort sig fri af Bysants, og som kejserbyens øverste autoritet overgivet kejsernavnet til den frankiske kong Karl, der havde samlet sig et betydeligt rige omkring det nuværende Frankrig.

Bl. a. havde han med de brutaleste midler undertrykt Saxerne, der dermed naturligvis ogsaa havde maattet antage den fremmede ideologi, kristendommen. Da han vilde fortsætte med at føre sine krav paa verdensherredømmet ud i praxis, blev han ved Ejderen standset af en jysk kong Gudfred. Harald Klak, der faa aar senere vilde føre Romerriget og kristendommen (med Ansgar) over grænsen som dansk tronprætendent, blev fordrevet af Gudfreds sønner.

150 aar efter blev kejserkravene taget op af den frankisk-saxiske kong Otto, der kom til at grundlægge det Romerrige, som bestod til 1806, og som nu undertiden kaldes det første tyske rige. Da det var dets traditioner, kong Vilhelm af Prøjsen byggede videre paa, da han 1871 gjorde sig til tysk kejser, var det altsaa i virkeligheden det vestromerske og det østromerske rige, der gav hinanden haanden, naar Vilhelm mødtes med den russiske tsar.

For kejser Otto lykkedes det virkelig at undertvinge og kristne Jydernes konge, der nu hed Harald — se-

nere kaldet Blaatand — og boede i Jelling, den Harald, som atter skal have samlet Skjoldungernes Danmark. Haralds søn Sven slog sig løs og gik i viking til England, som han erobrede, og hvor hans søn Knud, der var mere engelsk konge end dansk, antog sine undersaatters kristne tro og sendte en strøm af engelsk indflydelse ind over den danske kirke til afbalancering af den tyske. Denne forbindelse med England har vist paa den ene side styrket det nordiske indslag i engelsk ret — det er muligt, at nævnet nu er overført til England — paa den anden side givet den nye religion en langt gunstigere start hos os end sydpaa, hvor den senere skulde blive et lige saa forhadt undertrykkelses- og afnationaliseringsmiddel for Saxerne i deres kamp mod Venderne, som den havde været det for Frankerne i deres kamp mod Saxerne (Gudmund Schütte).

VI

Trosskiftet var den uden sammenligning vigtigste afgørelse, tingene kom til at staa overfor. Det betød, at man stillede samfundet under helt nye ikke blot jordiske, men ogsaa himmelske herrers beskyttelse og følgelig udsatte sig for de gamles hævn og vrede. Derfor maatte afgørelsen træffes i enighed. I Sverrig og Island ved vi, at tingene har faaet forelagt sagen; i Norge drev kongemagten den igennem med ret haarde midler, medens vi herhjemmefra ikke ved stort andet, end at det synes at være gaaet ret glat igennem paa Haralds autoritet.

Paa dette punkt i det mindste maatte man se at enes, ellers vilde samfundet være blevet sprængt. Ogsaa fordi vedtagelsen af den nye tro betød tilslutning til et nyt retssystem, Guds ret, der byggede bl. a. paa Mose lov og var udformet fra kirkemøde til kirkemøde, og fordi

den nye gud havde nye etiske idealer. Det var kristen sæd ikke at udsætte spædbørn, som det vilde knibe med at skaffe føden til, for livet var helligt; kun at have een kone, i det hele taget interesserede ægteskabet kirken stærkt; at anlægge veje og bygge broer, være god mod eller frigive trælle, hvile ikke paa slægtsjorden, men paa kirkens jord med sognets andre døde, tage sig af fremmede og fattige og pilgrimme, i det hele taget ogsaa tænke paa mennesker udenfor slægten eller folket. Paa adskillige punkter arbejdede kirken paa at modificere ogsaa de hævdvundne procesformer. Man kan sige det saadan, at medens man før havde kendt retten, som den *er*, indførte kirken et nyt begreb: retten, som den *bør* være.

Midt i dette samfund af stejle bønder, der ikke bøjede sig for nogen magt over sig og ikke for andet, end hvad de selv havde accepteret paa tinge, plantede kirken det første, der kunde minde om en virkelig statsmagt. De præstelærde mænd, som menighederne rundt om antog, arbejdede sig lidt efter lidt sammen til en *stand* med krav om særlige rettigheder og til en organisation, hvor bisperne kontrollerede præstevalget og selv under kongens kontrol blev valgt af domkapitlerne, stiftsbyens samboende præster, og hvor præsterne kun kunde dømmes af deres egne efter Guds ret. De maatte rives ud af slægtssamfundet med et saa brutalt middel som cølibatet, forbudet mod at præster levede i ægteskab; i Island levede præsterne normalt i hæderligt borgerligt ægteskab, stiftet paa tinge mellem slægterne, og meget anderledes var det vel heller ikke her, men da præstesønner ikke kunde tage arv og ikke præstevies, var en mulighed forhindret, som vilde have været yderst nærliggende: at de stærkeste slægter gjorde præstekaldene til deres arvelige ejendom, hvor sønnen tog faderens embede uden hensyn til menighed eller biskop.

Overfor lægfolket fik kirken sit eget ting, biskoppens

ting, og sin egen skat, tienden, med hvis hjælp den kunde udføre sine store kulturelle og sociale opgaver. Udgravninger har vist os, hvilke skarer af uforsørgelsesdygtige fattige og invalider der kunde leve under lægetilsyn og forsørgelse ved klostrene; en god biskop skulde have mange fattige i sit brød, og den fra antiken nedarvede kultur, som kirken førte ind over landet, blev paa mange maader plejet i opløftende kirkebygninger, i smukke beskrevne pergamenter, i undervisning af videlystne unge mænd ved kapitler og klostre.

Dermed kom der ogsaa horisont og verdensbevidsthed ind over livet. Forandringer i kirkeskikkene forplantede sig med forbavsende hast fra land til land over hele kristenheden. Naar der kun var een herre i himlen, blev det naturligt, at det var ligedan paa jorden. Derfor kunde kristendommen tages til indtægt for kejsertanken. Dette blev som nævnt undgaaet herhjemme, men vi kom til at deltage stærkt i maaske det intenseste internationale samarbejde, Europa har set, middelalderkirken, hvis øverste leder, paven, ogsaa havde ikke ubetydelige fredsstiftende opgaver.

Alt dette blev kun indført gradvis og under megen hensyntagen til, at den danske kirke var en »ny plantning«, og blev paa mange punkter farvet af gammel sæd; biskopsnævnet er jo kun en hjemlig institution taget i brug af kirken. Alligevel kunde det ikke helt undgaas, at der kom rivninger, ikke saa meget overfor præsterne, som overfor de mænd der holdt den kirkelige organisation sammen, bisperne. Ærkebiskop Eskil fik paa tinget i Lund vedtaget den »skaanske Kirkelov«, der repræsenterer et kompromis; det er overhovedet karakteristisk for mange af tidens love, at de fremtræder som et forlig mellem to parter, paa den ene side en eller flere stormænd, paa den anden side den menige almue paa tinget, der accepterer. Saadan er jo ogsaa Jyske Lov givet af kongen og »taget ved« af tinget. Der kendes lignende forlig mellem folket og andre biskopper.

Ogsaa den gamle høvdingestand, storbønderne, havde kirken sin hensigt med. De skulde ikke bruge deres vaaben og kræfter til slægtsfejder eller til at plyndre de vejfarende, men de skulde indvies til riddere, der aflagde det løfte at værne kirken, kvinden og de svage. Paa samme maade blev ogsaa kongemagten taget i brug. Kongen kunde lære meget af kirkens faste organisation: ligesom den hellige kirke styres med pave og biskop, saaledes skal hvert land styres og værges med konge eller hans retter (dommer), siger Jyske Lov.

Kirken medførte aarhundreders erfaring.

Hvis en klerk i sit klosterbibliotek vilde undersøge spørgsmaalet: kongemagtens stilling, saa stødte han først og fremmest paa beretningen om Israeliterne, der besluttede sig til at afløse de gamle dømmende og militære høvdinge med virkelige konger, som de omliggende folk, de ovennævnte orientalske stormagter, havde det; det skete for at opnaa større kraft i kampen mod Filistrene, men under megen bekymring for, at kongerne skulde tage deres bedste vinhaver og olietræer til sine folk, deres sønner til at løbe foran sine vogne og deres døtre til at koge og bage og gøre hele folket til trælle (1. Samuelsbog kap. 8). Faa aarhundreder efter, men uafhængigt af Samuelsbogen, opstillede i en anden kant af Verden, i Grækenland, Aristoteles den modsætning, som er blevet grundlaget for al senere vesterlandsk diskussion af spørgsmaalet: paa den ene side fyrsten, der overholder retten; paa den anden side tyrannen, et slagord, der oprindelig betegner de partiførere, som støttet til et frivilligt korps før Aristoteles' tid gjorde sig til herrer i mange af de græske bystater. Nu er ordet jo fyldt med forestillinger om en kronet røver, en voldsmand, som man ikke kan være i fred for. Aristoteles selv tænkte paa de orientalske storkonger. Den samme modsætning bliver et af de store stridsspørgsmaal gennem dansk politisk historie: hvorvidt kongemagten fremmer de rette formaal, og hvornaar den er tyrannisk og farlig.

Kirken lagde sit eget indhold i denne modsætning. Det retfærdige fyrste skal overholde *Guds* ret og kristen sæd. Han skal, for stadig at tale med Jyske Lov,

»frelse dem, der tvinges med vold, saasom enker og værgeløse børn, pilgrimme og udlændinge og fattige, for dem gaar der hyppigst vold over«; dette er der nu egentlig ikke noget nyt i, det er gamle nordiske idealer blot ligesom døbt. Det havde altid været en høvdings ære, at ingen fattig gik uhjulpet fra hans bord, og kongen er ogsaa altid siden blevet betragtet som den yderste tilflugt for nødlidende og forurettede. Det nye er fortsættelsen: »Idet han straffer eller dræber forbrydere, er han *Guds* tjenestemand og lovens vogter.«

Der var to statsapparater, kirkens og kongens. De betragtedes som to sværd, begge ført af Gud. Eller som det udtrykkes i Kongespejlet, der ligesom saa mange andre samtidige skrifter søger at opstille et kongeideal: der er to huse, begge lige hellige, tinghuset og kirken. Det er Gud, der har ladet tinget anerkende kongen, og derfor er han ligesaavel som bispen Guds embedsmand, der skal værne kirkens rettigheder. Som tegn paa, at anerkendelsen er retmæssig, sætter bispen kronen paa kongens hoved og salver ham, hvilket sidste gør kongeværdigheden til en slags sakramente. Heraf kunde man saa drage den konsekvens, at som Guds repræsentant kan kongen give love paa egen haand, især naar han fører Guds ret ud i livet. Denne konsekvens stak ogsaa af og til hovedet frem herhjemme.

Der tilbød sig her for vikingeslægten fra Jelling et langt bedre fundament for dens magt.

Da Knud den Stores sønner ikke saa godt som han selv forstod at mestre det altid saa uhyre pinlige og saarbare forhold mellem erobrere og undertvungne, kom den nationale kongeslægt atter til magten derovre; og det blev den normanniske hertug, der varigt underlagde sig landet. Imidlertid kæmpede en sjællandsk stormandsslægt sig frem til magten og tingenes anerkendelse herhjemme i konkurrence med norske konger.* Først da Sven Estridsen, Knuds søstersøn, var

* Det er fra disse kampe, vi har historien om den gang, da Harald af Norge blev forfulgt, men reddede sig ved at sætte sine danske fanger ud paa havet og saaledes tvang Sven til

død, fik vi i hans sønner konger, der virkelig gjorde noget ud af at udøve deres kongemagt.

Det begyndte med Knud, der foretog et saa radikalt indgreb i privatlivet som at forlange kirkens faste — fra fastelavn til paaske — overholdt. Gaa ud over den ret, der var tillagt kongen, kunde han ikke, men søgte at strække den til det yderste ved at hævde, at skovene og fiskeriet ikke kunde bruges uden hans tilladelse — saa at folk derved blev afhængige af ham — ud fra den retssætning, at hvad ingen mand ejer, det ejer kongen. Da han udbød ledingen for at genoptage Englandspolitikken, og det trak for længe ud, sejlede skibene hjem. Det drejede sig nu altsaa om spørgsmaalet om kongens ret over ledingen. Han søgte at hævde den ved haarde bøder; da han kom til Vendsyssel, forfulgte tinget ham til Odense og dræbte ham. Den konge, der gik ud over sin ret, var en voldsmand og havde forbrudt sin fred.

Under efterfølgeren, Oluf, indtraf en misvæxtperiode. Og det vidste man, at trivedes landet daarligt, havde man ikke aar og fred, saa var det kongen, høvdingen, hvis forhold til de høje himmelske magter ikke var i orden. I værste fald havde man ofret ham. Himlen misbilligede altsaa drabet. I Odense dyrkede indforskrevne engelske kanniker den dræbte konge som helgen; de opfattede ham altsaa som martyr for Guds sag, kongemagtens fjender som Guds fjender. Der ligger en vis ironi i, at dette netop skulde overgaa Knud, der i levende live havde været en stor viking. Kongeslægten greb ivrigt denne chance, der kastede en lignende hellighed over den, som det i gamle dage havde givet at have guder i kongeslægtens stamtræ. For byernes gil-

at standse for at tage dem op. Det afgørende er ikke, om fortællingen er sand, men at det altsaa var en saadan handlemaade, der fortaltes om til Svens berømmelse. Det svarer nøje til den engelske admiral Nelsons fremgangsmaade i slaget paa Københavns rhed 1801.

der blev Knud, kongemagtens symbol, en yndet skytshelgen; men i øvrigt voldte det længe vanskeligheder at faa folk til at anerkende den nye helgen.

Ikke længe efter kom de tidligere omtalte tronfølgekampe, hvorunder afgørelsen tilsidst kom til at ligge hos den romerske kejser. Den egentlige sejrherre blev maaske i sidste ende Skjalm Hvides slægt, der iøvrigt ogsaa skaffede sig en helgen, en vis Margrete, der var dræbt af slægtens fjender. Da Knud, der i Slesvig havde kaldt sig jarl eller hertug eller lavard (Lord), var blevet dræbt af sin fætter, blev hans søn Valdemar adopteret af Skjalm Hvides søn Asser Rig og opdraget sammen med de to brødre, hvoraf — yderst karakteristisk — den ene, Absalon, gik til universitetet i Paris og blev kirkens mand, den anden, Esbern, en krigsmand. Det var en kres, der — som Knud havde været — var stærkt optaget af at faa del i de europæiske fremskridt.

Det lykkedes at faa Valdemar anerkendt som konge og senere for sidste gang at fastslaa, at Danmark ikke var et len af kejserriget — som Absalon udtrykte det: den danske konge er lige saa fuldt herre i sit rige som kejseren i sit — idet man som modvægt øgede tilknytningen til pavekirken. Det lykkedes, stundom dog med nogen vanskelighed, at faa stillet den jyske og skaanske leding bag den krig med Venderne, som baade Knud Lavard og Skjalm Hvide havde givet i arv til deres efterkommere. Og da man endelig havde faaet sig forligt med den internationale kirkes varme tilhænger, ærkebiskop Eskil, der i begyndelsen havde maattet emigrere, fordi kong Valdemar var kejserens mand, lykkedes det endelig i 1170 i Ringsted at faa kongens søn kronet og hans fader anerkendt som helgen.

Dermed var der virkelig grundet en kongemagt i Danmark — den, som i de følgende aar gjorde saa meget for at faa revideret forskellige lovbestemmelser, bl. a. ud fra Guds ret, og faa dem eviggjort ved denne

mærkelige teknik, der satte et kalveskind i stand til at fortælle en hvilken som helst indviet, hvad det vidste; tidligere havde man kun skriftfæstet korte indskrifter. Paa dette punkt lykkedes Valdemar 1.s og hans to sønners bestræbelser; derimod blev det Saxerne og andre tyske, der kom til at undertvinge Venderne. En Venderhøvding undrede sig engang over for Absalon over, at Danskerne kom og gjorde landgang hos Venderne, naar der dog var store ubebyggede strækninger hjemme hos dem selv, som de kunde opdyrke. Det var ved nydyrkning hjemme, Danskerne fik plads til deres overskudsbefolkning (byerne paa -trup), og maaske var det et held for det danske folks aandelige sundhed, at det gik saaledes.

VII

Den organisation, der er blevet til den danske stat, har udviklet sig af kongens rent private husholdning og hird. Naar kongen blandede sig i flere anliggender, blev det saa vigtigt, hvem der var i hans nærhed, naar han havde brug for et godt raad; den kgl. staldchef, marsken (marskalk, ɔ: hestetjener), blev til krigsminister; kongens sekretær, kansleren, der ofte var eller blev biskop i Roskilde, blev en slags indenrigsminister; »kammermesteren«, der havde overopsigten med kongens køkken og husførelse, blev finansminister. Der var stadig trang til at sikre sig eneret paa disse pladser og indflydelse paa deres besættelse, og hos kongen til at slippe uden om disse mænds trykkende magtstilling og søge raad hos endnu mere private funktionærer, der dermed fik en faktisk ministerstilling o. s. v.

Det blev ogsaa meget vigtigt, hvem der stod i kongens brød. I den tids samfund, hvor penge betød saa lidt, kunde kongen jo ikke girere penge til fastlønnede

embedsmænd; han maatte benytte forvalterne paa de kgl. gaarde, der direkte forpagtede alle kongens indtægter paa godset eller i et par herreder, øvede tilsyn med, at alle fik deres ret, og i det hele taget paa enhver maade handlede paa kongens vegne.

Højættede unge mænd søgte da med forkærlighed til disse mægtige ombudsmands- eller lensmandsstillinger; men den letteste vej dertil gik gennem den kgl. hird, der blev hærens kærne. Ved at lade sig optage i hirden, knyttes sammen af kammeratskabet i den stalduftende kongsgaard og siden tjene kongen som ombudsmand — eller aflægge »mandsed« paa at tjene ham med et par ryttere fra deres egen gaard — arbejdedes storbønderne, ligesom præsterne, sammen til en *stand*.

Det poetiske udtryk for *hirdens* aand har vi klarest i Bjarkemaalet, der priser mandens troskab helt ind i døden mod den herre, der giver ham brødet og de gyldne ringe. Det juridiske udtryk er den saakaldte Vederlov (jvnf. landsbyvide); da man følte trang til at have rede paa, hvad der var ret i hirden, udformede en mand i kong Valdemars kres, Sven Aggesen, en lovtext, der udkom som den lov, Knud den Store havde givet for sin hird i England. Derefter kan hirdmandens troskabsforhold opsiges til en 1. januar, hvilket fik stor betydning for de danske lensmænds stilling til kongen. Det arkitektoniske udtryk er sandsynligvis de kaserner, hvis fundamenter er fundet i Trælleborg: vidunderlig organisationsteknik ført helt ud i ægte militært pedanteri. Det fortællende udtryk er det store latinske værk om fædrenes bedrifter, som Absalon lod sin sekretær Saxo skrive ned: Gesta Danorum, Dansk Daad, som han kaldte den — nu blev det naturligt at skrive *rigs*historie.

Det bærende for Saxo er hirdmandens troskab mod hans herre. Ordholdenhed er en af de første af de gamle nordiske dyder, og troløshed hans stærkeste bebrejdelse mod Saxerne. Det foragteligste, han ved, er kong Niels, der af økonomiske

grunde næsten ikke holdt hird. En konge og en bisp skal føre deres hær i krig, som Valdemar og Absalon, og siden skal hirdmændene sidde spredt over landet og hjælpe med at sætte hensynet til fædrelandet, — *patria*, kalder han det med et ord, der i sig bærer den stærke romerske fædrenebysfølelse, — over alle særinteresser. Derimod skal de ikke benytte den vægt, deres ord har paa tinge, til at støtte almuens krav. Det menige folk maa være glad ved, at den unge stærke kongemagt giver en bedre garanti for opretholdelsen af freden, rettens ukrænkelighed, og det klæ'r kun en konge at tage sig af smaafolk. Men han skal ikke lade sig true eller overtale til at give efter for dem paa tinge. Folket er i virkeligheden kun en viljeløs hob, der lader sig drive af stormændene, og skal heller ikke være andet. Saxo er yderst misfornøjet med, at det i Avtes tilfælde var tinget, ikke kongen, der udbød ledingen (side 30). — Baggrunden er den udbredte uro, som Valdemars og Absalons herredømme vakte; da Absalon førte sjællandske fogeder til Skaane, maatte et oprør af den skaanske leding slaas ned af hirden. Saxo forstaar ikke Skaaningernes utaknemlighed over beskyttelsen mod Venderne.

Her kan Saxo tage rigshofmester Arild Hvitfeld i haanden, der 400 aar efter fortsatte hans værk. Hvitfeld har en tilsvarende opfattelse af stormændene som folkets egentlige kerne. Disse adelig-fødte mænd, der lang tid frem monopoliserede eller søgte at monopolisere de bedste stillinger, lenene, bispestolene, de høje rigsembedsmændsstillinger, følte sig næppe som snyltere paa samfundet. De kunde virkelig med en vis ret hævde, at de var de bedst egnede til at tjene riget med deres evner, som de gjorde det med deres sværd. Der var hos de bedste af dem meget af den rette aristokratiske aand, som ikke bestaar i at stille højere fordringer til andre, men til sig selv.

Adelsvældet er jo et almindeligt fænomen, og for at faa det stillet i det rette perspektiv maa man sammenligne det med udviklingen i andre lande.

Der er i middelalderen Europa over en tendens til at lade alle forhold mellem mænd glide sammen i en fælles støbeform, hirdmandens troskabsløfte, afgivet paa at yde visse tjenester mod at faa forlenet visse jordarealer. Kong Johan af England tog sit rige til *len* af paven, embederne betragtedes som kgl. len, fæstere

knyttedes med et tilsvarende baand til deres godsherrer. Man træffer ofte en tids idealer klarest i udvandrersamfund, der har kunnet indrette sig helt paa bar bund; den lov, korsridderne gav sig for de paa korstogene erobrede omraader i Asien, viser et af de reneste billeder af et samfund, der er bygget op som en pyramide af lenseder fra top til bund. Overhovedet virkede korstogsbevægelsen, som vi jo deltog i gennem vore krige med Vender og Ester, som et mægtigt: Storbønder i alle lande, foren jer! Her fandt de hinanden i de fælles ridderidealer og de fælles nye exotiske fornødenheder, klæder og krydderier, viser og eventyr fra Østens lande.

Lensvæsenet bygger paa, at efter oprindelig germansk opfattelse kan man i virkeligheden slet ikke give noget af sin ejendom fra sig, kun udlaane den, for den er for evigt blevet en del af ens personlighed. Solgte man en hest — d. v. s. modtog en gengave af køberen — hørte den dog i virkeligheden altid hjemme i den gamle stald. Derfor kunde Nordboerne aldrig begribe andet, end at havde en slægt — som jo var den egentlige ejer — »givet« jord til en kirke, saa havde slægten for evigt et ord at sige om, hvem der skulde være præst dér. Af samme grund følte de sig ogsaa berettiget til at tale med om, hvad de skatter, som de »gav« til staten, skulde bruges til, og paa samme maade »gav« kongen sine rettigheder til lokale magthavere, fyrstelensmændene, grever og hertuger, som »gav« dem videre til ombudsmænd, der igen »gav« dem videre til herremændene, som »gav« dem til bønderne, alt sammen under forbehold for »giveren« af visse rettigheder, og tilbagefald til »giveren« ved »modtagerens« død eller hans slægts uddøen.

Spørgsmaalet var jo saa, hvor meget kongen havde at »give«, eller forlene, udlaane, som det hed. Her støder vi paa den sætning, at kongen er den egentlige ejer af al jord i riget. Saadan var det i Ægypten, hvor Israelitterne forklarede det med, at Josef som ægyptisk minister havde købt saa meget korn op i de syv gode aar, at han i de syv daarlige kunde tvinge selvejerne til at

afstaa deres ejendom til farao. Sætningen svarede til forholdene i folkevandringslandene, hvor Germanerne havde erobret landet, som deres konger derefter med erobrerens ret uddelte, »gav«, forlenede til høvdingerne. Saaledes i Frankrig, hvor den virkelige magt gled over til de grever og hertuger, der direkte af kongen forlenede den kongelige ret i store omraader. Saaledes navnlig i Prøjsen, hvor de »tyske riddere« fra deres herre- og ordensborge nu tvangskristnede og undertvang Venderne. Paa nordisk grund træffes sætningen i Kongespejlet, og det var maaske den, der var den egentlige grund til, at oppositionen emigrerede til Island, hvor den indrettede en lovsigemands-republik, der gav al magt til de 39 høvdinge, goderne. De, der blev tilbage i Norge, blev kongens »lendermænd«.

Naar kongen ejede hele riget og altsaa kunde gøre med det, hvad han vilde, give landsdele til sine elskerinders børn, udleje undersaatterne til fremmed krigstjeneste, saa fik hans lensmænd nedefter jo den samme ret. Overhovedet aabnede lensvæsenet mulighed for megen vilkaarlighed; det var svært at kontrollere disse underkonger, hirdmandsløftet var et skrøbeligt baand, der bl. a. kunde løses af paven, og det kunde blive svært at sætte magt mod en oprørsk lensmand. I Tyskland naaede man til, at lenene ved dødsfald ligefrem deltes mellem lensmandens børn som anden ejendom.

Saxo har godtet sig ved at fortælle historien om kong Valdemar, der var til rigsdag hos Romerkejseren, og overfor ham klagede over, at han manglede foder til sine heste. Kejseren svarede med at give ham lov til simpelthen at ride til nærmeste landsby og rekvirere. Det kunde kejseren give ret til ikke som kejser, men fordi landet deromkring var hans hustrus arvegods. Den danske konge afviste en saadan adfærd med alle tegn paa afsky.

I de danske forfatningslove, haandfæstningerne, blev voldgæstning atter og atter forbudt. Det behøver slet ikke at være, fordi vi Danske er ædlere end andre; det

er alle folk jo tilbøjelige til at tro om sig selv. Naar der ikke opstod en stand af fyrstelensmænd, og de lavere lensmænd holdtes under nøje kontrol, saaledes at man fra oven nogenlunde kunde have haand i hanke med lensvæsenets misvæxter, bunder det vel netop i, at her i folkevandringsfyrsternes, vikingernes *hjemegn* kunde de ikke gaa paa rov — følgelig heller ikke deres efterkommere.

Det er meget vigtigt, at de nordiske riger aldrig i historisk tid opfattedes som erobringsriger; der var intet nationalitetsskel mellem herreborgene og bøndergaardene, som fik herrerne til at føle sig fremmede og usikre og drev dem til haarde midler. Og kongen af Danmark var aldrig ejer af andet end sit arvede slægtsgods og det til kronen henlagte »kongelev«. Der skelnes undertiden mellem de to begreber riget og kronen, mellem rigens kansler og kongens kansler o. s. v.; i *riget* havde kongen visse, tidligere nævnte rettigheder og myndigheder, og andet kunde han altsaa heller ikke bortforlene.

To gange kunde det have set ud til, at Danmark var paa vej til at blive opdelt mellem et faatal af store lensmænd. Første gang, da Valdemar 2. havde tilgodeset de yngre sønners andel i retten til riget ved at overlade dem forskellige landsdele; kun Slesvig blev bestaaende af disse len. Anden gang, da Kristoffer 2. havde sat den kongelige ret i pant til de holstenske grever, Gert og Johan, og ikke kunde indfri laanet. Greverne overtog med kongens rettigheder ogsaa styrelsen, indtil Valdemar 4. indfriede panterne, — under saa store omkostninger, at almuen ikke kaldte ham »Atterdag«, men »den Onde«.

I det store og hele var kongen og adelsmændene enige om, at der ikke burde være nogen instans dem imellem. Og rigsraaderne følte sig som repræsentanter dels for deres landsdele, dels for *hele* riget, hvis udelelighed de stadig hævdede. Landets forholdsvise overskuelighed lettede naturligvis opgaven.

Den *lavere* klasse af lensmænd, der var ombudsmænd hver for et par herreder eller saa, overtog ikke stort andet af den europæiske lensmandsinstitution end selve navnet. Det var embedsmænd, der efter hirdretten kunde opsiges af kongen, og som aldrig opnaaede anden arvelighed for lenet end den, der kunde følge af, at en af dem havde sit len i pant for et laan til kongen, og enken saaledes ikke kunde sættes ud, før laanet var betalt.

Den danske konge stod altsaa tidligt forholdsvis stærkt overfor storbønderne (som i England og Norge), men hans magt begrænsedes af *loven*.

VIII

Naar kongemagten, og dermed rigets fællesanliggender, fik større betydning, saa var det en selvfølge, at der maatte opstaa et ting for hele riget. Og nu var historiens dag saa vidt fremskreden, at vi nogenlunde kan følge dette tings tilblivelse.

Kongen skulde altid være paa rejse fra herred til herred, og man brugte undertiden at lade sager, der var særlig vanskelige at forlige, vente, til kongen, der jo var rettens øverste værner, kom og kunde holde »rettertinq« ved sin retter, den kgl. dommer. Herfra kunde appelleres videre op til den aarlige mønstring af hele hirden, hvor alle herremændene kom sammen til »hof« — ordet betegner den kgl. *gaard*. Senere, da det, muligvis under indtryk af den opblussende nationalfølelse under de holstenske grevers herredømme, blev moderne at sætte »Dane« foran alting, kaldte man stævnet for *Danehof*. Den kongsgaard, hirdmændene indstævnedes til, var oftest en af de centralt beliggende og fra søen tilgængelige, i en længere aarrække Nyborg, til andre tider Kalundborg. Naturligvis havde ogsaa hirden sit ting, sit huskarlestævne, og dette blev da sat ved denne

lejlighed. Men ogsaa for »almuen« blev det, i det mindste senere, forkyndt paa alle herreds- og landsting, at nu kunde folk komme med deres sager. Parlamentum (forhandlingsmøde) eller placitum (ting) kaldtes det paa Latin.

Naar en ny forfatningsform afløser en gammel, sker det jo oftest paa den maade, at man efterhaanden i praxis konstaterer, at sagernes egentlige afgørelse nu ligger et nyt sted, medens den gamle instans opretholdes af respekt, indtil den maaske falder for et eller andet vindstød som et vissent blad.

Da der efter Sven Estridsens død var uenighed om kongevalget, samledes ledingen under Isøre ved Isefjordens udløb til en slags prøvevalg for at sikre en ens afgørelse paa alle landsting. Da hirden blev stærkere end ledingen, blev det faktisk afgørende, hvem hirden lovede troskab.

Jyske Lov blev som nævnt accepteret af et hof i Vordingborg 1241, inden den — sikkert — er blevet tinglæst i Viborg. Og saaledes blev adskillige love, ligelydende love for de forskellige lande udarbejdet paa kongens initiativ og underkastet en forbehandling paa hof, inden de gik til landstingene.

Da ærkebiskop Jakob Erlandsen søgte at komme ud over Skaanske Kirkelov, gjorde bønderne oprør og forlangte at faa loven hyppig oplæst paa tinge. Kong Kristoffer 1., Valdemar 2.s søn, støttede dem. I sit svar til kongen beskyldte biskoppen ham for at holde ting, ikke i sit kammer eller paa sin borg med rigets udvalgte og bedste mænd, men under aaben himmel i nærvær af baade adel og almue. Her har vi modsætningen mellem det ny og det gamle.

Det ser ud til, at enhver fri mand kunde møde i byen, hvor hoffet holdtes, og i forrige aarhundrede lagde man megen vægt paa dette og talte om Danehoffet som udsprunget af et »folketing« — det er det, vort nuværende folketing er opkaldt efter. Allerede

paa herreds- og endnu mere paa landsting maatte jo imidlertid stormændene have en vis overvægt — ikke enhver husmand kunde naarsomhelst forlade bedriften og ride til Viborg — og dette maatte i endnu højere grad gælde her. Og de egentlig afgørende blev paa mange maader en vis inderkres om kongen, »rigens bedste mænd«, bisperne, hertugen, nogle af de største ombudsmænd, prioren i Antvorskov kloster, de høje rigsembedsmænd. Allerede Valdemar 2. forkyndte, at da paven havde forbudt jernbyrd, kunde vi heller ikke herhjemme sidde dette overhørigt, hvorfor han *med gode mænds raad* havde givet regler, hvorefter man i stedet kunde rense sig ved nævninger. I senere lovgivningsarbejder er der af og til spor af, at loven er udarbejdet i en saadan mindre forsamling og derefter antaget eller forkastet i en større, der formentlig er Danehoffet.

Der er nogle af os, der har oplevet at se hjembyens hoteller og mødelokaler fyldes af de mænd, der skulde udpege rigets landstingsmænd. Det er ingenting mod det overvældende indtryk, hirden maa have gjort paa det lille Nyborg, og især da rigets bedste mænd med mange ledsagende ryttere og i de pragtfuldeste kapper, herrer, der kunde anlægge eller ødelægge byer, prælater raadende over et helt stifts evige ve og vel. Overfor dette opbud traadte det i baggrunden, om der har været nogle Nyborgere og procesførende til stede ved nogle offentlige møder, hvor beslutningerne blev forkyndt.

Ligesom der paa herredsting dømtes af herredsfoged og nævninge i folkets nærvær, og paa byens raadstuemøde af borgemestre og raad i borgernes nærvær, saaledes dømtes der altsaa paa Danehof af *rigens raad* i overværelse af hirdmændene.

Nedskrevet og beseglet blev den retssædvane at holde Danehof først, da den følte truet. Det var under Kristoffers søn, kong Erik, kaldet Klipping, at adelsopposi-

tionen gennemførte det vigtigste af tidens lovarbejder, det som nærmest svarer til de moderne forfatninger, den lov som kaldes *handfæst* — eller som vi nu siger: haandfæstning (1282), og som er udstedt paa hof i Nyborg efter en forbehandling i Vordingborg.

Fra samtiden er der flere udenlandske sidestykker, bl. a. det engelske Magna Charta Libertatum (d. v. s. det *store* frihedsbrev) af 1215. Som den engelske er ogsaa den danske lov gennemført af stormændene, men tænker i noget højere grad paa at faa brevfæstet *alle* undersaatters gamle rettigheder overfor kongen; adelen havde jo interesser at varetage ogsaa opad.

Det hedder da her, at »det parlamentum, som kaldes hof« paa Dansk, skal »holdes aarlig ved midfaste«. Det er den nuværende grundlovs § 40. Ingen skal fængsles af kongen, uden at han er grebet paa fersk gerning, eller hans brøde bevises ad sædvanlig lovlig vej. I den historiske situation er det et forsøg paa at standse kongens voxende indgriben i retsplejen; men den retsregel, man benyttede som middel, er en af grundpillerne for al lovlig orden, udtrykt paa det 13. aarhundredes sprog. Naar man kun kan dømmes ad normal vej gennem det sædvanlige retsapparat, altsaa ikke rammes af statsmagten gennem overordentlige kommissioner af nogen art, saa er der retssikkerhed overfor staten. I vor nuværende grundlov er det reglen om, at enhver arresteret inden 24 timer skal stilles for en dommer.

Dertil kommer saa en række andre klausuler. Ingen maa straffes ud over lovens lydende. Bønderne er ikke pligtig til kørsler ud over herredsgrænsen og kun i nødsfald til statshoveri paa kongens gaarde og møller. Ny told maa ikke paalægges, og kirken skal beholde de rettigheder, den havde paa kong Valdemar (2.)s tid o. s. v.

Da oppositionen, hvis fører var marsken, Stig Andersen af Skjalm Hvides slægt, fandt, at kongen alligevel ikke overholdt retten, blev han skaffet af vejen i Finderup Lade fire aar efter. Stig Andersens parti blev dømt fredløst af nævninger paa hof og blev til plyndrende skovgangsmænd, og den unge kong Erik genoptog for-

søget paa at gøre Danmark til en Østersøstat, bl. a. for at holde de nordtyske byer nede. Finansieringen skete ved laan, som ikke kunde indfries ad beskatningens vej. Efter kreditorernes herredømme samlede kong Valdemar 4. Atterdag atter landet. Hans datter Margrethe genrejste en stærkere kongemagt og samlede Norden. Under disse forhold, og navnlig da kongeslægten viste tegn til at uddø, saa at det blev vanskeligere at finde en arving, var det rigsraadet, der blev det egentlige blivende og sammenholdende element i riget, medens Danehoffet tilsyneladende forsvandt, muligvis gik op i et fællesnordisk adelsmøde.

Det er rigsraadets tankegang, der bliver officiel dansk statsret lige til enevældens indførelse. Danmark var et valgrige og et arverige paa een gang. Der er ingen tvivl om, at ved en dansk folkeafstemning i 1942 vilde Kristian 10. af Glycksborg med lethed kunde *vælges* til dansk statsoverhoved eller eventuelt hans søn, ligesom det franske folk i 1848 valgte den store Napoleons brodersøn til præsident. Ogsaa dengang valgte raadet altid en efterkommer af Gorm den Gamle. Men som undersaatternes repræsentanter tog nu rigens raader mod et løfte svarende til kongeeden, aflagt paa den borgerlige lovbog, kong Valdemars lov, altsaa Jyske Lov, og paa forfatningen, »kong Eriks lov, som kaldes handfæst«. Den sidste undergik hver gang en revision, bestemt af, hvor man i øjeblikket var uenig om retten. Derefter hyldedes kongen paa tinge.

Hvis kongen alligevel bryder den kontrakt, han saaledes har sluttet, saa kan riget opsige ham, hedder det i flere af »haandfæstningerne«. Men den, der skal afgøre, om retten er brudt, er, siger Henrik Ernst i sine forelæsninger ved Sorø akademi ca. 1650, ikke den blinde, vanvittige hob, men det er eforerne, d. v. s. rigsraadet. Allerede Knud den Store betragtede jo efter fortællingen hirdens ting som det sted, hvor han skulde staa til rette. Denne udstrakte myndighed havde raa-

det som rigets øverste domstol. Omsat til moderne forhold vilde det nærmest svare til, om det var højesteret, der undersøgte et nyt regimes lovlighed, anerkendte retmæssigheden af dets handlinger og i modsat fald kaldte hæren under vaaben.

Yderligere sikrede haandfæstningerne rigsraadet kontrol med krigserklæringer, love, ind- og udførselsforbud, nye adelsbreve m. m. Det er rigsraadet, der er suverænitetens indehaver, rigets egentlige ejer, som lensmændenes lydighedspligt overgaar til ved kongens død, og han er kun en forvalter. Det stemmer med den sædvanlige statsretlige tankegang i Europa i hele denne tid: staten er en forening af borgere, der har sluttet sig sammen paa grund af deres fællesinteresse i at holde fred, og som kontraktlig antager en fyrste til at styre sig.

IX

Vi har set, hvorledes adel og gejstlighed blev til særlige stænder med særlige rettigheder. Det samme gjaldt købstæderne, saavel de danske, der senere skal blive omtalt i sammenhæng, som de nordtyske hansestæder (af hansa ɔ: gilde, handelskompagni), der ganske vist gjorde meget til at skaffe os et rigere handelsliv og flere udenlandske varer, men gjorde sig betalt for det — støttet til deres flaade og deres uhyre økonomiske overvægt — gennem en meget nærgaaende handelspolitik, der sikrede dem ret til at dømme deres herboende borgere, »gæsterne«, ved egne fogeder paa egne oplagspladser paa dansk grund, ja endog ret til at være medbestemmende ved kongevalg!

Paa alle livets omraader møder vi denne udskillelse i stænder, afgærdet ved det standsmæssige ægteskab, higende efter standsmæssigt underhold. Senmiddelalderens mange kalkmalerier illustrerer den samme broget-

hed: ridderens prægtige kjortel, munkens kappe, bondens simple vams. Midt i bygderne rejser bønderne nu taarne paa deres kirker for at kunne se en fjende i tide, herremændene indretter deres gaarde paa forsvar, borgerne rejser mure om deres byer eller anlægger dem ved de kgl. borge. Det er ikke upaakrævet, for fra Knud den Helliges tid til Kristian 3.s strækker sig en række af blodige opgør, hvor kongemagt, danske og prøjsiske byer, adelspartier og smaabønder fra de forskellige landsdele skilles og mødes i skiftende alliancer.

Man sloges, naar man følte sin ret krænket. Kampen staar om et retsgrundlag at bygge livet paa: rettigheder, friheder, privilegier, — de tre ord bruges omtrent enstydigt. Der et et kapløb om at skaffe sig den størst mulige sikkerhed for sine rettigheder: herremændene faar paa tinge taget tingsvidne, d. v. s. vidnesbyrd af et udmeldt nævn af gamle mænd, paa omfanget af deres besiddelser, og en lang række byer har nylig fejret, at Erik »af Pommern« for netop 500 aar siden bekræftede med sit kongelige segl den ældste kendte udformning af deres købstadrettigheder: til at have eget ting, drive bynæring o. desl. Der er stadig kamp for at faa gennemført, at det godsrige, ens egen stand har samlet, ikke maa splittes, og at de andres befæstninger skal nedrives. Kong Eriks lov bliver til en opregning, punkt for punkt, af adelens, borgernes og gejstlighedens rettigheder. Tilsidst er det kun adelen *og dens tjenere*, der ikke maa forpligtes til kørsel ud over herredsgrænsen. Endnu Frederik 1.s haandfæstning anerkender, at dommerne skal dømme uafhængigt af gunst og gave, men kun for adelens vedkommende hævdes den vigtige ret til ikke at blive fængslet uden efter lov og dom ved det rette værneting. Sorteper blev de simple bønder.

Det fører for dybt ind i historiens filosofi at søge at udrede de egentlige aarsager til, at det blev hirden, der sejrede over ledingen. Det er nok at minde om den overvældende indflydelse, som det maatte have paa

alle forhold paa landet, at væsentlig kun storbruget var i stand til at hævde de rettigheder, det gjorde krav paa, jagtret og ret til skovene, skattefrihed, den økonomisk meget vigtige ret til at drive bynæring og exportere (stude) direkte, retsbeskyttelsen for sin ejendom, retten til at gøre modstand mod kongeligt tyranni, lovgivningsretten o. s. v.

Da engang en bonde i Gerlev ved Slagelse blev udsat for voldgæstning, sneg han sig i al hemmelighed paa sin hurtigste hest til sin herre, Antvorskov kloster, hvis munkeriddere omgaaende tog vaabenklæderne paa, indfandt sig paa aastedet og ordnede sagen. Som i alle tilfælde, hvor man søger en stærkeres beskyttelse og den dermed følgende afhængighed, er det en smagssag, hvorvidt man vil kalde det klog handlemaade eller fejg eftergivenhed overfor vold. Det kunde under de ændrede forhold *betale sig* for smaabønderne at opgive deres egen ret og søge den andel, de kunde opnaa i storbøndernes, ved at søge tilknytning til en hirdmands, en herremands husstand, hans familie.

Vi kan nu vistnok fastslaa, at denne udvikling er sket i to tempi. En væsentlig del af selve overgangen fra selveje til fæste maa være foregaaet i aarhundredet efter Valdemar 2.s død, inden Valdemar 4. »Atterdag« stemmede strømmen op. Efter Erik »af Pommern« satte den proces ind, hvorved ogsaa de almindelige storbønder, der havde en lidt større gaard i landsbyen, trykkedes ned paa et almueniveau, medens der op af deres kres hævede sig en virkelig *adel* af europæisk tilsnit, som ved kapitalstyrke og ægteskaber samlede vidtstrakte besiddelser. Først paa dette — i forhold til den europæiske udvikling — sene tidspunkt synes fæsternes stilling at være blevet virkelig trykkende, idet adelen i stadig stigende grad evnede at hævde ogsaa retsregler som vornedskabet (vornedretten), der bandt ogsaa fæsternes børn til at søge deres underhold paa godset, eller den regel, at de nærmestboende skulde gøre hus-

mandsarbejde paa hovedgaarden, skulde *trælle* — ned mod vore dage har denne folkelige betegnelse bevaret mindet om, at den retsstilling, som herremændene gik ud fra som normen, var den frigivne træls, der havde faaet en plet jord overladt at dyrke op, men endnu hørte til familien.

Adelsslægterne voxede altsaa ovenud af herredet, hævdede deres ret til at føre slægtsfejder og den paastand, at deres rette værneting var landstinget, i livs- og æressager hirdretten; overfor deres undergivne hævdede de i stigende grad hals- og haandsretten, d. v. s. retten til at anklage dem for deres rette værneting, lade straffen udføre og oppebære bøderne, og den næste fase blev, at ogsaa fæstegodset helt udskiltes fra tingsamfundet som særlige *birker*, hvor godsejeren satte en birkefoged — ligesom ogsaa købstæderne dannede birker, og studenterne stod under universitetets jurisdiktion og kunde komme i universitetskælderen.

Det var en udvikling, der var foregaaet ikke uden indflydelse fra de sydlige egne, hvor Venderne kom i en personlig afhængighed af deres herrer, der nærmede sig slaveriet. Udviklingen var herhjemme længst fremskredet paa Sjælland, hvad der muligvis hænger sammen med, at skovene dér tidlig kom paa private hænder, saa man ikke kunde rydde ny jord i dem uden at ordne sig med en jordherre. Langt friere var bønderne i Sverrig, hvor de — ledet af præsterne og de lidt større bønder — førte deres kamp til sejr og altid hævdede deres plads i rigsdagen, og i Norge, hvor de værnedes af den stærke kongemagt; men ogsaa de danske bønder hævdede visse rettigheder og friheder, som mere eller mindre stadig anerkendtes af juraen og nu og da understregedes af kongen: selvejergaarde maatte ikke deles, landgilden — afgiften til jordejeren — ikke forhøjes, fæstet var paa livstid, saa bonden ikke kunde sættes ud. Lykkedes det ham blot at klare sin landgilde og holde sig i live vinteren over, saa havde han i disse

retsregler en tryg grund at staa paa. Nylig har *Hans Fussing* søgt at vise, at endnu i første halvdel af 17. aarh. dømte herreds-, lands- og retterting i det hele uhildet, nærmest med en tendens mod bondebeskyttelse. Adskillige forhold i det danske samfund maa sikkert forklares ud fra disse omstændigheder.

Frit lufter over hede
den frie vestenvind;
til kamp for frihed rede
var altid Jydens sind.
(Carl Ploug 1854).

I det, der blev tilbage af herrederne, kneb det efterhaanden med at skaffe nævninger og sandemænd nok, for det skulde være selvejere, uafhængige mænd. Den udvikling begyndte, der har gjort herredstinget til en een-mands-domstol med vidneførsel og skriftlig procedure, som i vore dages tinghuse.

Rundt om fra har vi fra denne tid vidnesbyrd om, at bønderne i hvert sogn har sendt en »tingrider« til landstinget for at holde sig underrettet om, hvad der skete, og lignet hans rejseudgifter paa gaardene. Herremænd har mødt personligt og f. ex. domineret det aarlige hovedting om foraaret i Viborg, »snapstinget«, og overhovedet er landstinget aabenbart blevet til en provinsiel stænderforsamling, hvor hver stand for sig sørger for at være *repræsenteret*, medens den egentlige domsmagt tilfalder den kgl. udnævnte landsdommer. Ad mange veje voxede den landsdelsvise stænderrepræsentation frem, som tiden nu havde brug for.

Kong Erik af Pommern indhentede flere gange responsa paa tinge. Da han 1421 skaffede sig tingsvidne paa Danmarks ret til hertugdømmet Sønderjylland — med den begrundelse, at der i Danmark overhovedet ikke fandtes et egentligt lensvæsen som andre steder, men at vore lensmænd var rene embedsmænd — viser det sig, at de nævn, der afsagde kendelsen, nu ikke var ud-

meldt efter fjerding, men efter stand. Der mødte nogle abbeder, nogle adelige o. s. v. Man følte sig altsaa nu ikke repræsenteret af andre end sine egne standsfæller.

Et halvt aarhundrede senere, 1468, fik Kristian 1. brug for tingene. En adelsopposition havde beskyldt ham for at have brudt hans kongeed — han skaffede ikke hvermand hans ret, han søgte at sætte almuen op mod adelen. Kongen gjorde noget tilsvarende til, hvad Jacob Erlandsen havde kritiseret Kristoffer for: han henskød sigtelsen for domskomitéer af landstingene, og ved *skudsmaal* kendtes kongen fri at være for alle beskyldninger. Langt ned mod vor tid kunde den mand, der forlod sit hjemsogn, faa udstedt sit skudsmaal paa sognestævne. For at give kendelsen større eftertryk sammenkaldte kongen derefter repræsentanter, valgt paa tilsvarende maade, til et fællesmøde i Kalundborg. Dermed var der altsaa stillet en mere folkelig domstol op mod det aristokratiske rigsraad.

Vi kender tilsvarende forsamlinger rundtomfra; Englænderne, disse »aparte øboere«, er formelt blevet staaende paa det stadium, Danmark nu var naaet til. Det nærmeste forbillede for den nye institution var svensk — der var jo i alle forhold en egen aabenhed for al paavirkning indenfor Norden i denne tid. Men selve princippet var heller ikke noget nyt for dansk opfattelse: repræsentanter for forskellige forfatningsled trædende sammen til eet raad, fra de to biskopsnævninge for hvert herred og til de tre nordiske rigsraads samarbejdsudvalg.

Vi kender fra de næste to aarhundreder sytten saadanne fællesmøder af stænderrepræsentanter fra hele riget. Undertiden brugte man den svenske og tyske betegnelse rigsdag, men ellers talte man simpelthen om at indkalde stænderne. Det var kongresser, der indkaldtes, naar konge eller rigsraad ved særlige lejligheder ønskede at have hele folket bag sig. Deres arbejdsstof falder i tre grupper.

Da kong Erik til et tog mod Estland forlangte den penning af hver plov, som han fik sit navn af, havde Skaaningerne belejret ham i Helsingborg, og paa samme maade fortæller en folkevise om en kgl. foged, hr. Tidemand, der

rider til Sønderherreds ting
og kræver ud skat af ædeling:
syv skæpper rug af hvermands plov,
hvert fjerde svin af oldenskov.
Op da stod den gamle mand [= oldermanden]:
den skat vi aldrig udgive kan.
Og førend vi skulde den skat udgive,
før skulde hvermand paa tinget blive.
I Sønderherreds bønder, staa sammen i ring!
I lade ikke hr. Tidemand levende af ting! . . .
Nu ligger hr. Tidemand, hannem rinder blod,
endnu gaar ploven i sorten jord,
og end gaar svin paa oldenskov.
Det lover alle de sønderbo.

Det var her i landet kun adelen, der havde hævdet den gamle skattefrihed; der kunde ikke paalægges nye skatter paa nogen adelsmand eller paa dem, der stod i hans værn, uden hans personlige samtykke — dog var det naturligvis mest praktisk, at adelsmændene afgjorde sagen i fællesskab. Iøvrigt var det rigsraadet, hvis samtykke krævedes til at lægge nye skatter paa riget, — »og nogen almues samtykke«, som det hedder i Frederik 1.s haandfæstning. Det sidste, landstingets godkendelse, var sikkert i reglen en ren formalitet, men ofte foretrak man dog at tale med stændernes repræsentanter om det først, naar riget havde brug for særlige tilskud, som naturligvis ogsaa blev opkrævet stændervis. Hvis stænderne, de lokale tings repræsentanter, havde godkendt sagen, saa maatte den være sikret paa alle ting.

Paa ganske tilsvarende vis var det raaderne, der havde kontrollen med, hvad kongen lod sit kancelli udarbejde af nye *lov*udformninger, men ved enkelte ind-

gribende revisioner, som f. ex. dem der fulgte reformationen, sikrede man sig dog stændernes støtte.

Dertil kom for det tredje kongevalget, som i denne tid gerne foregik ved, at den regerende konge endnu i levende live sørgede for at faa sin søn anerkendt. Der blev da i flere tilfælde udmeldt tingsvidne paa tinge for i fællesskab at sikre en enig afgørelse paa landstingene, hvis hylding stadig betragtedes som det, der egentlig gjorde en mand til konge.

Ved slutningen af Frederik 2.s syvaarskrig indstævnede han saaledes til København — for at faa midler til en eventuel fortsættelse af krigen — de 3-400 adelige familiefædre, bisperne og landsdommerne, provsten og en præst fra hvert herred og hver købstad, borgmester og en raadmand for hver by, herredsfoged og to af tinget valgte bønder fra hvert herred. Kvindelige godsejere kunde sende fuldmagt (1570).

Disse tal kunde dog varieres en del. Man maa jo stadig huske, at denne stænderrigsdag var ikke en forfatningsmæssig repræsentation som raad og Danehof. Det var en kongres, som regeringen indkaldte for at faa bekræftet ting, den ikke vilde gøre paa egen haand, som hvis man nu under besættelsen satte sig i forbindelse med Købstadforeningen og landboforeningernes delegeretmøder for at sikre en enhedspolitik. Men Ribes repræsentanter kunde ikke forpligte noget som helst andet end Ribe, og — i det mindste oprindelig — kun indenfor rammerne af den medbragte fuldmagt. Teoretisk stod den mulighed altid aaben, at Varde mente noget andet, og at Varde endte med at komme paa den anden side i en borgerkrig. Derfor kunde en afstemning kun have rent vejledende betydning. Derfor spillede det mindre rolle, hvorledes repræsentanterne foretrak at samle sig i kamre; oftest regnede man med de fire stænder, adel, gejstlighed, borgere og bønder, hvortil som en femte stand med særlige privilegier kom de kgl. betjente, toldere, skrivere, officerer o. lign., der

ikke var repræsenteret, fordi de jo stod paa kongens, ikke paa rigets side; men inden for alle stænder var der højere og lavere lag, og f. ex. de to universiteter i Sorø og København dannede en særlig del af gejstligheden. Derfor kunde kongen ogsaa lige saa godt forhandle med stænderne landsdelsvis — rigsdagsmøderne forberedtes paa provinsstændermøder — eller med den enkelte stands landsmøde, med byerne paa deres delegeretmøder (de første var møder af repræsentanter for St. Knudsgilder), med præsterne paa deres synoder eller med herremændene paa den *herredag*, hvor kongen nu sad til doms i sit rigsraad, og som betragtedes som det rette Danehof, der efter dansk ret skulde holdes en gang om aaret. Ved lysningen paa disse forsamlinger foregik den egentlige ikrafttræden af de forskellige stænders love — bøndernes f. ex. paa herredsting eller kirkestævne.

Man har undertiden talt om at vende tilbage til stænderprincippet. Ogsaa her maa man huske den fundamentale forskel. Nutidens rigsdag griber ind paa saa mange omraader, traktatafslutninger, kommunegrænser, indfødsretsmeddelelser, at det vilde blive et alt for tungt apparat, hvis hver enkelt afgørelse skulde godkendes af tre-fire kamre, hvis medlemmer ikke havde andet at tænke paa end deres egne stænderinteresser. En saadan repræsentation kan kun anvendes enten raadgivende eller kontrollerende ved nogle faa vigtige afgørelser. Og selv under denne form viste den danske stænderrigsdag systemets skyggesider: at der enten intet bliver gennemført, eller at den økonomisk stærkeste klasse tager overvægten.

X

De to sidste gange, oprørsparagraffen i haandfæstningen blev bragt i anvendelse, rejste bønderne sig til kongens fordel. De Erik »af Pommern« blev fordrevet af rigsraadet og valgte at opslaa sin regering paa den danske besiddelse Gotland (som hvis Kristian 10. var gaaet til Færøerne i 1940), kom raadet til at kæmpe med en række store bondeoprør, som blev slaaet ned. Fra den følgende tid finder vi i »Lollands Vilkaar«, en lokal lov lyst paa Lollands landsting, men uden kongens segl, første gang omtalt vornedskabet (vornedpligten) — en ret som det ogsaa lykkedes at faa anerkendt paa Sjælland og Falster. Og da den jyske adel havde opsagt Kristian 2. — i den følgende tids statsretlige fremstillinger et skoleexempel paa oprørsretten — rejste bønder og borgere sig ved næste kongeskifte atter landet over i den saakaldte »grevens fejde« (1534-36).

Fra de tilsvarende bevægelser i de store lande ved vi ret god besked med, paa hvilke punkter bønderne følte deres ret krænket, og hvordan de tænkte sig et samfund med indskrænket adelsmagt. Herhjemmefra har vi ikke stort andet fra bøndernes lejr end enkelte viser som den vemodige om Kristian 2., den gamle ørn, der flyver over vilden hede, medens høgene plukker baade fjer og dun af de smaa fugle. Programmet har aabenbart været Kristian 2.s ved hans afsættelse mortificerede, hollandsk paavirkede lovgivning (Sigbrit Villums) med dens begyndende enevælde og dens forbud mod at »sælge bønderne«. Men bevægelsen staar som en udløber af den almindelige politiske uro, der ledsagede reformationen i Nordeuropa.

Adelsborgene kunde ikke modstaa bøndernes hærgende skarer, og den egentlige sejrherre blev ikke dem, men den nye konge, Kristian 3., og hans landsknægte, som nu gennemførte reformationen, »i Guds navn tog

bisperne ved hovedet«, ikke mindst for at skaffe penge til aftakningen.

Grevens fejde blev den sidste borgerkrig i Danmark. Den gjorde et rystende indtryk paa sam- og eftertid, og siden da har vi vidst at forlige os til rette. Den ordning, den fredsslutning, der blev resultatet af det blodige opgør, og som delvis lovfæstedes paa rigsdagen i København 1536, betød en betydningsfuld omgruppering af magt- og forfatningsforholdene i det danske samfund. Tre magtfaktorer gled helt ud af kapløbet og mistede deres betydning for udviklingen: det var de nordtyske byer, bisperne og bønderne. Og to andre delte derefter magten i Danmark mellem sig: adelen og kongen.

Reformationen, eller som det egentlig hedder: reform af kirken paa hoved og lemmer, var et gammelt slagord i lavgejstlige krese, altsaa blandt sognepræsterne og ikke mindst præstebørnene, og iøvrigt knyttet til demokratiske rørelser flere steder i Europa. Da tanken endelig brød igennem, nogle steder ved borgernes selvtægt, andre steder paa fyrstens befaling, betød den først og fremmest, hvad man i Sverrig kalder en reduktion, en detronisation af tidens mægtigste adelsmænd, bisperne, med deres udstrakte domsret. Som den nordtyske kulturprovins, vi dengang var ved at blive, overtog vi den nordtyske statskirkeform. Bisperne mistede deres sæde i rigsraadet, medens sognepræsterne kom ind i rigsdagen; som oftest blev de siddende paa deres gaarde, ægtede deres husholdersker og tog en anset plads i samfundet. Borgere og bønder fik stadfæstet deres ret til at vælge præst, og adelsslægterne tog det kirkegods tilbage, som de havde givet for sjælemesser. Men hvem der frem for alle vandt ved omvæltningen, var kongen.

Bispernes ret og magt blev delt mellem en gejstlig superintendent og en verdslig stiftslensmand; det er de samme som vi nu kalder biskop og stiftamtmand. Begge

var de udnævnt af kongen, der var øverste biskop, og stod i et ganske anderledes nært forhold til ham end de gamle selvstændige bisper, og ingen af dem sad i rigsraadet. Det betød, at den danske kirke meldte sig ud af det internationale samarbejde, der havde sit hovedsæde i Rom, og gav sig ind under staten. Den følgende tids teologiske lærebøger viser tydeligt, at kirken nu var traadt fra rigets over paa kongens side. Den gamle tanke om kongen som Guds repræsentant, der har faaet en lille del af Guds almagt og handler paa Guds vegne, slog nu igennem, og med den langt større plads, den danske prædiken fik i gudstjenesten, blev det yderst betydningsfuldt, at den var baaret af respekt for kongen som landets rette øvrighed. Men yderligere betød omvæltningen, at kronens part af Danmarks jord voxede fra sjettedelen til halvdelen, og kongen dermed overtog de opgaver, der hvilede paa kirkens jord i retning af ikke blot gudstjeneste og sjælesorg, men ogsaa fattigpleje og undervisning og understøttelse af videnskaben. De to statsmagter i landet smeltede sammen. Det var forbeholdt fremtiden at afsløre de gennemgribende konsekvenser, der laa i, at kongen, hans raad og kontorer og lensmænd, der hidtil væsentlig havde beskæftiget sig med godsadministration, retspleje og militærvæsen, nu overtog hele det apparat, kirken havde bygget op af katedralskoler og aldersstiftelser.

Foreløbig var det sandsynligvis mere iøjefaldende, at bønderne — i modsætning til byerne — ikke havde ført *deres* krig igennem. De herreder, der havde grebet til vaaben, blev idømt en bøde, som kostede endnu et stort antal selvejere deres ejendom. Dermed var selvejet praktisk talt udryddet i Danmark, og ogsaa paa rigsdagen repræsenteredes bøndernes interesse nu af deres jorddrotter.

Saaledes var der altsaa i Danmark opstaaet et »dyarki«, en ligevægt mellem *to* magter, der nu maatte kæmpe eller forliges som de bedst kunde, to godsriger,

der delte Danmarks jord omtrent lige imellem sig. Paa den ene side kongen og hans embedsstat, i hvis værn præsterne og byerne stod, og til hvis gods de faa skatteydende selvejere efterhaanden praktisk talt kunde regnes, fordi deres stilling omtrent var som kongsbøndernes. Paa den anden side riget, der nu altsaa kun bestod af private godser, indenfor hvis kres en højadel skilte sig ud paa et par snese rigsraadsfamilier, der hævdede et monopol paa rigsraadsstillingerne og de bedste len og samlede en betydelig del af adelsgodset.

Naar det var en noget ustadig ligevægt, skyldes det bl. a., at en tredje faktor skød frem i billedet, befriet for hansaens tryk. Det var de danske byer, anført af de betydeligste, som København, Malmø og Ribe.

Der forelaa to muligheder. Byerne kunde slutte op om deres beskytter, kongen, for at knække adelens magt. Eller de kunde optræde paa rigsdagen, forsøge at holde kongen i tømme og fastholde rigsdagen som en repræsentation for hele folket.

Fra begge sider blev rundt om i Europa feudalsamfundet taget i angreb.

XI

For at spore en ting tilbage til dens begyndelse maa vi atter en gang til Forasien. Den stærke orientalske statsmagt var af de østromerske kejsere overført til Balkan og Syditalien. Paa korstogene saa de kristne riddere, hvilken magtfylde de arabiske fyrster, som de kæmpede med, sad inde med, og kong Frederik 2. af Syditalien og Sicilien, han der tillige blev tyskromersk kejser (fra 1220 til 1245), videreudviklede efter orientalsk forbillede den styreform, der fandtes i hans land, bekæmpede stændernes privilegier, adelens fejderet, byernes kommunale selvstyre, præsternes domsret, og gjorde alle til ligestillede undersaatter, styret af fastlønnede, kongelig udnævnte, paa universiteterne faguddannede embedsmænd.

Det var allerede paa Valdemar Sejrs tid. I de følgende aar-

hundreder efterlignedes Frederik 2.s exempel rundt om, i Spanien, og hvad der navnlig fik betydning for os: i Frankrig, hvis konge efterhaanden brød grevernes og hertugernes magt og spredte sine egne kommissærer, intendanterne, over landet, som paa kongens vegne blandede sig i alle forhold. Atter voxede en litteratur frem om de gamle spørgsmaal, hvor langt fyrstens ret gik, og hvornaar den skulde holdes i tømme. Florentineren Macchiavelli (1469-1527) drømte om den fyrste, der med benyttelse af alle midler, ganske ubundet af alle hensyn, men med den fineste politiske teknik skulde samle de italienske lande; i Sydfrankrig og det tysk-romerske kejserrige fandt kronjuristerne en støtte i Romerretten, der jo altid forudsatte en kejser, men det blev navnlig Franskmanden *Jean Bodin* (1530-96), der kom til at udforme den europæiske enevældes statsretslige teori paa grundlag af de forhold, man faktisk var naaet til i hans hjemland. Heller ikke han nægtede, at en fyrste var pligtig at overholde retten, saavel Guds ret som den »naturlige« ret, det som efter naturens orden er ret i alle lande og under alle forhold, ligesom vand altid løber nedad, og is altid er koldt. Borgernes liv, ejendom og personlige frihed ansaa ogsaa Bodin for ukrænkelige. Indenfor disse grænser kunde fyrsten udøve en række ganske bestemte, men til gengæld temmelig vidtgaaende »majestætsrettigheder«, ikke blot den *øverste* dømmende magt, retten til undersaatternes lydighed og til at udnævne embedsmænd, slaa mønt m. m., men ogsaa — og dette var det springende punkt — ret til at paalægge skatter og give love. Tilsammen udgjorde dette suveræniteten, som under andre regeringsformer laa hos folket eller et raad; men det gav en mere ensartet regeringspolitik, hvis den som i Frankrig laa hos fyrsten med arvet ret, blot der var raadgivende stænder ved hans side. I overensstemmelse dermed blev der i det 17. aarh. i det ene tyske land efter det andet fastslaaet en ganske bestemt arvefølge efter førstefødselsretten, saa der altid automatisk traadte en efterfølger til, naar en konge var død. Vanskeligheden ved systemet var, at overfor en fyrste med saa udstrakt myndighed kunde det i praxis blive svært at hævde undersaatternes ukrænkelige rettigheder.

Romerretten blev aldrig anerkendt i Danmark, der jo ikke hørte til Romerriget, skønt den øvede nogen

indflydelse paa moderniseringen af vor retspleje, dog i det hele uden optagelse af tortur; dansk ret udviklede sig i det store og hele af sine egne rødder. Derimod havde Kristian 2. været stærkt interesseret i Macchiavelli og bedt en af sine mænd om at oversætte hans skrift; det fandt Poul Helgesen dog var for farligt og oversatte i stedet et hollandsk kongespejl, der paabød ordholdenhed.

Baade Kristian 2. og Margrete vilde lade den stærke kongemagt gaa sammen med de demokratiske kræfter, men dette var ikke noget naturgivet; Kristian 3. var noget af en præstekonge, nærmest interesseret i reformationens gennemførelse, og Frederik 2. vel nærmest den store herremand, der levede adelens liv og tænkte adelens tanker. Kristian 4. igen var borgerkongen, der omkalfatrede København indtil ukendelighed, flyttede og omlagde byer, reformerede købstadlovgivningen, sendte expeditioner ud for at sikre riget kolonier og drev den bevidste handelspolitik for at fremme rigets erhvervsmuligheder, som vi kalder merkantilisme. Det blev først og fremmest til fordel for kongens by København, der havde store muligheder af hoffet og den voxende centraladministration. Under disse forhold var der grobund for den tanke, at den lovgivende magt i første række laa hos kongen, og at rigets anerkendelse paa rigsraad og rigsdag var betydningsløs eller en ren formalitet.

De urolige forhold, krigene i Tyskland og England, fremelskede en trang til orden og fasthed, som paa mange maader sivede ind hos os. Kongens livlæge, Henning Arnisæus, var en af den europæiske enevældes førende teoretikere, og en mand som den unge matematiker *Christoffer Dybvad* kom hjem fra sine studierejser med et stærkt indtryk af de rige hollandske byers selvstyre og den franske konges magt og med uvilje mod det danske adelsstyre. Da han agiterede for

kongens indsættelse i de fulde majestætsrettigheder efter Bodins lære og kom med hentydninger til, at Danmark kunde reddes paa bekostning af et par læster adelsblod, blev han dømt til livsvarigt fængsel (1621). Men i fyrrerne slog de nye tanker igennem i de unge adeliges arbejdsopgaver paa selve det sted, hvor den officielle statsret udformedes, det ridderlige akademi — ɔ: universitet — i Sorø.

Det syn paa sagen trængte her frem, at kronen var arvelig, og at kongen ikke havde nogen jordisk dommer over sig; man kunde altsaa ikke gøre oprør, hvis han brød lovene. Det, som ligger bagved, er absolut ikke folkelige synspunkter. Det er snarere lede ved dette egoistiske privilegiestyre, hvor kongen begynder sin regering med en ydmygelse. I baggrunden ligger ønsket om en fast haand i de evindelige Svenskekrige. Kristian 2.s tyranniske udryddelse af det unionsfjendtlige adelsparti i Sverrig havde for aarhundreder ødelagt det gode forhold i Norden.*

Baggrunden for disse aars røre om forfatningsspørgsmaal er det forhold, at jo flere ting staten griber ind i, des vigtigere er det at have indseende med, hvad den foretager sig. Det burde staa klart netop for vor tid, at omfattende statsindgreb udmærket kan forenes med kontrol fra undersaatternes side gennem parlamenter eller andre repræsentationsformer. Jævnsides med tendensen mod den stærke kongemagt gaar da ogsaa en strømning i denne retning.

---

* I den danske kongespejls-litteratur fra denne tid kan man finde forskellen mellem de to herskertyper illustreret ved billedet af den retfærdige konge, der kan ride uden eskorte overalt i sit rige, medens borgerne skjuler deres kvinder og børn, hvor tyrannen kommer frem.

XII

Medens bønderne kun i afsides beliggende egne af Europa havde evnet at opretholde deres frihed og dermed i større eller mindre grad deres lokale selvstyre under de ledende bondeslægter (Svejts, Holland, de frisiske egne, Norge og Sverrig), hævdedes friheden i langt større omfang af de fremvoxende, muromhegnede købstadkommuner, og deres selvstændighedsfølelse indgik en nøje forbindelse med den trang til et personligt liv ogsaa paa det religiøse omraade, som reformationen nærede, og som fik sit radikale udtryk i den aandsretning, vi kalder puritanismen. Medens Luther endte med at betro sin sag i fyrsternes hænder, gik reformationen i de vestlige, germanske dele af Tyskland den *anden* vej. Typen blev her den frie, raadsstyrede bymenighed. Belgiske, hollandske, svejtsiske byer hævdede deres uafhængighed delvis endogsaa af Romerriget, og det blomstrende liv i de hollandske byer, som vi kender fra de store maleres værker, gav sig ogsaa udtryk i et rigt forfatningsliv; det har sat sig dybe spor i disse egnes traditioner og hele politiske atmosfære. I Frankrig sejrede kongen efter lange kampe over de protestantiske borgere, huguenotterne; i England tog puritanerne ved midten af det 17. aarh. magten under Cromwell og proklamerede landet som kristelig republik med en skreven regeringsform.

Kunde puritanerne ikke præge samfundet, saa vilde de i det mindste have deres tro i fred. Til gengæld var de — ud fra kristendommens grundprincipper — villige til at yde *alle* mennesker ligeret. De var loyale, lovlydige borgere, nogle af statens bedste, men det er karakteristisk, at kvækerne, de mest puritanske af alle puritanere, principielt ikke lettede deres hat for noget menneske. Det er nemlig et tegn paa underkastelse. I denne atmosfære samarbejdedes de gamle germanske friheds-rettigheder, retsplejens lovmæssige gang, retten til ikke at blive beskattet uden eget samtykke etc. med det puritanske krav om trosfrihed. Resultatet bliver en til det moderne samfund svarende udformning af de rettigheder, som efter naturens ret tilkommer *alle* mennesker uanset rang og stand. Det er en indstilling, der i den grad er gaaet os i blodet, at vi ganske uvilkaarlig argumenterer ud fra alle menneskers ret til rationeringskort og adgang til stranden, legepladser og en betrygget alderdom.

Den engelske republik faldt, og England fik, hvad der svarer til andre landes enevælde-periode. Parlamentet bestod dog stadig, og 1688 tog det magten paa grundlag af en ny erklæring om undersaatternes rettigheder og udviklede nu den form for rigsdagsflertallets kontrol med kongens raadgivere, som vi kalder parlamentarisme, og som i sig indebærer en redelig vilje hos flertallet til i sin regeringstid at yde mindretallet den samme frihed og fair play, som det selv ønsker at faa, naar det kommer i opposition, og hos mindretallet til at vente i tyve aar paa magten, om saa skal være. Og gennem sin skattebevillingsret erhvervede dette parlament sig en indgaaende indflydelse paa alle styrelsens grene.

Væsentlige dele af puritanerne var imidlertid gaaet til Amerika for at udnytte de rige muligheder dér. De første af dem sluttede en formelig kontrakt om at danne et samfund. Hvis man ikke havde det dokumenteret, vilde man tro, at det var sagn og løgn. Puritanerne prægede det adelsløse samfund derovre, og da de tretten amerikanske kolonier rev sig løs, indsatte de i deres forfatninger de umistelige menneskerettigheder.

Det 17. aarh.s spørgsmaal var altsaa, hvor grænsen skulde trækkes mellem de to principper: paa den ene side enevælde ud fra majestætsrettighederne, paa den anden side folkets flertalsvalgte repræsentanters flertals kontrol med lovene og kongens raadgivere ud fra de umistelige menneskerettigheder. I Sverrig blev rigsdagen staaende som en repræsentation for alle fire stænder, — bortset fra to perioder, hvor den havde givet regeringen saa vidtgaaende fuldmagter, at det ikke var nødvendigt at indkalde den, — og udviklede sig siden, ligesom den engelske og hollandske, til et moderne parlament valgt ved almindelig valgret, og den overgang fra det direkte folkestyre til styre ved valgte *repræsentanter*, som er det vigtigste skel mellem de gamle ting og de moderne parlamenter, var baade dér og i Norge tidligere fremme. Men Danmark kom ogsaa med.

Selve flertalsprincippet var nu slaaet igennem fra øverst til nederst, i bystævne og blandt herredsnæv-

ninge, paa adelsmøder og paa rigsdagen, selv om der indenfor adelen især var nogen opposition mod dette indgreb i den personlige uafhængighed. Adelens rigsdagsmænd gik man over til at *vælge* paa provinsielle adelsmøder, og da adelen paa rigsdagen i Odense 1638 bevilgede nye skatter, betingede den sig, at de indgik i særlige landekister, der for hvert land forvaltedes af landkommissærer, *valgt* af adelen. Det var et udslag af reaktion mod Kristian 4.s egenmægtige styre og hans krigspolitik, der fik skylden for de ødelæggende besættelser af Jylland, men ogsaa mod rigsraadet, som jo var ved at blive en rigsstand for sig. Raadet var i virkeligheden udvidet med tolv valgte adelsrepræsentanter, der samledes lands- eller rigsvis med de gamle raader, og som i de følgende aar udviklede sig til at indtage en yderst betydningsfuld stilling.

Da den gamle konge endelig døde i 1648, havde man mod sædvane ingen anerkendt tronfølger, og hyldingsrigsdagen stod derfor stærkt. Medens Karl 1. af England var fange, underskrev Frederik 3. af Danmark en haandfæstning, der indsnævrede hans magt mere end nogen tidligere konges, i virkeligheden nærmede hans stilling til den, som en moderne konstitionel konge indtager. Hele rigsraadet skulde nu udnævnes efter forslag fra vedkommende provinses adel, medens udnævnelsen tidligere altid havde været kongens. Men det var den menige *adel*, der her viste sin styrke. Alle tre stænder nedlagde paastand om omfanget af deres privilegier, hvilket svarer til, at partierne nu opstiller deres programmer. Men adelen fik beseglet næsten alt, borgerne meget lidt.

Selve centralstyrelsen i det omfang, den var ved at svulme op til, kunde rigsraaderne, disse landsdelsrepræsentanter paa deres gaarde, ikke i længden blive ved at overvaage. De foreslog da senere, at en rigsraad fra hver provins traadte sammen til et *kollegium*, der til stadighed kunde være om kongen i København. Tillige

optog raadet et krav, der *ikke* var blevet gennemført paa sidste rigsdag, om skattebevillingsret for stænderne, eftersom »udi det Sted ellers tidt og ofte med Mur og Knur Øvrighed og Raad beskyldes som de, der ingen Omhu haver for dem«. Raadet havde altsaa en følelse af, at rigets indbyggere ikke mere følte sig repræsenteret af det, og søgte nu at slaa bro over den modsætning mellem adel og borgere, der var traadt stærkt frem paa rigsdagen. Den, som paa det tidspunkt skulde have forudsagt den fremtidige politiske udvikling i Danmark, vilde formodentlig have ventet sig, at den vilde løbe videre i denne retning: provinsial- eller rigsstænder, der gav love, bevilgede skatter, valgte provinsraad og havde indflydelse paa udnævnelsen af kongens raadgivere, der kunde ventes som i Frankrig og Sverrig at blive organiseret i kollegier, faglige raad af faste embedsmænd udgaaet fra alle tre stænder.

Vi var paa tærskelen til parlamentarismen, nogle aartier før den blev til i England.

XIII

— Under de nye Svenskekrige gav islægningen endelig en fremmed fyrste, Karl Gustav, mulighed for at besætte ogsaa øerne. Adelsborgene faldt, adelen forarmedes, og besættelseshærene standsedes først af Københavns borgere paa voldene under den fyrste, der i det mindste vilde »dø i sin rede« (og undsat af Hollænderne).

En krig kan give øget indflydelse dels for det folk, der har faaet vaaben i hænde, dels for den hærfører, der har magtens tøjler. Dagen før det svenske fortravs ankomst knyttede kongen Københavnerne til sig ved at love dem stærkt udvidede købstadrettigheder, der saa at sige adlede byen; bl. a. fik borgerne ret til at købe

frit, d. v. s. adeligt jordegods. Malmø havde faaet en lignende stilling og nærmede sig saaledes sine handelsforbindelser, Hamborg og de hollandske byer. Paa dette grundlag udstod København belejringen.

Fredsslutningerne reddede landets existens, men med tab af de skaanske landsdele. Derefter indkaldtes rigsdagen til København — skønt rigsraadet skal have foretrukket Odense — for at bevilge penge til at betale lejetropperne ud med.

Et regeringsforslag om en omsætningsafgift blev foreløbig delvis afvist af adelen ud fra dens skattefrihed. Dette drev præster og borgere sammen i en snæver koalition under navnet »de forenede under Københavns frihed«, paa grundlag af den paastand, at Københavns privilegier havde brudt adelens særstilling. Og nu myldrede det frem med revolutionerende reformplaner, der over bred front gik til angreb paa hele systemet af adelsprivilegier. Den forfatningsmæssige del af planerne laa paa linie med rigsraadets forslag fra de sidste aar, idet den gik ud paa at sætte borgerlige og gejstlige rigsraader eller landkommissærer ved de adeliges side, paa hyppigere indkaldelse af rigsdagen og dennes medvirkning ved forordninger og skattepaalæg. Bøndernes krav, der navnlig gik i retning af vornedskabets ophævelse, dukkede op i baggrunden.

Lovgrundlaget for adelens privilegier var jo haandfæstningen. I denne situation optraadte da i alle tre stænder et parti, som følte sig for med planer om en lovfæstelse af den faste arvefølge, som Oldenborgerne nu efterhaanden havde faaet indarbejdet i praxis. Sagen havde sikkert længe været drøftet i mindre krese, der havde føling med kongens rent private kres af — overvejende tyske — raadgivere.

Den radikale og dristige plan blev officielt forelagt i borgernes kammer saavel som i præsternes. Der rejstes en stærk modstand mod saadanne »tyrkiske« tilstande, og adskillige af de deputerede forlod byen, indledte altsaa en sprængning af rigsdagen.

De tilbageblevne vedtog imidlertid forslaget, som nu vandrede til adelens forsamling. Her var reaktionen endnu stærkere, og ogsaa her begyndte man at pakke sammen. Riget syntes at staa paa randen af en ny borgerkrig mellem adelen og de »forenede«.

Da greb kongen ind i forening med borgervæbningen, lukkede portene og havnen og fordoblede alle vagter. Det var vist ikke uden betydning, at lejetropperne var blevet nervøse for den stemning for at spare de manglende penge paa *dem*, som sporedes i alle tre stænder. Under dette tryk gav adelens flertal efter og anerkendte som arvekonge Frederik 3. og de efterkommere af ham, der nævntes i den arvefølge, som han vilde fastsætte i sit testamente.

Spørgsmaalet om privilegiernes omfang skulde nu altsaa fastsættes i en arvehaandfæstning een gang for alle. Atter indgav de forskellige stænder deres krav, atter stod meningerne mod hinanden, men denne gang overlod man sagen til kongens naadige og velvise afgørelse og betingede sig kun, at riget gik udelt i arv. Paa dette grundlag foregik da den 18. oktbr. 1660, samme aar som England var vendt tilbage til monarkiet, en arvehylding paa slotspladsen. Allerede ved sit valg var Frederik 3. som den første danske konge ikke blevet anerkendt paa landstingene, men hyldet en gang for alle i København, hvor jo endnu Kristian 10. blev »udraabt til konge« fra Amalienborg.

En forfatning bestaar jo af to led: dels bestemmelser om regeringsformen, dels en afgrænsning af borgernes rettigheder, som regeringen ikke kan bryde. Regeringsformen begyndte at vise sig i begyndelsen af november i form af instruxer for kollegier. Rigsraadet, der atter blev kongelig udnævnt, udvidedes med borgerlige medlemmer og blev vist tilbage til sin egentlige funktion efter dansk ret som rigets øverste domstol, Danehoffet, eller som det fra nu af kaldtes: højesteret. Som domstol kobledes raadet ind paa linie med en række faglige kollegier, der overtog de raadgivende og administrative

funktioner, raadet havde haft ud fra de gamle valghaandfæstninger. Spørgsmaal om krig og fred, alliancer og *skattepaalæg* tænktes forberedt i hofraad, d. v. s. i plenarmøde af alle kollegier, og derefter forelagt stænderrigsdagen.

Denne betragtede sig da heller ikke som afskaffet, men forhandlede endnu et par uger. Efter at den endelig var hjemsendt, udarbejdede kongens kancellister samlingens resolution, dens reces, som blev omsendt til personlig godkendelse af stændernes repræsentanter, idet jo hver enkelt by, hvert kapitel o. s. v. gav afkald paa sin andel i kongevalget. I dette dokument hed det, at der arveligt var overdraget kongen »alle majestætsrettigheder, absolut regering og alle regalier« (regaler er en anden betegnelse for de kongen tilkommende rettigheder). Det var en paastand, der var kommen frem i det fællesudvalg af stænderne, som arbejdede med hyldingsvilkaarene, at kongen nu havde suveræniteten, majestætsrettighederne. Den var dengang blevet mødt med voldsom protest fra adelens side. Nu blev den anerkendt overalt. Manden, der rejste rundt til adelsgaardene med dokumentet, havde ordre til nøje at mærke sig, med hvilken holdning hver enkelt skrev under. Det er meget kedeligt, at vi ikke har hans notater. 1661 blev »arveenevoldsakten« vedtaget ogsaa af de norske stænder i Oslo, og næste aar anerkendtes enevælden med visse forbehold af Islændingenes repræsentanter, idet den kgl. udsending først naaede frem efter altingets afslutning; men først i 1721 blev kongeloven vedtaget af de slesvigske stænder og aldrig af de holstenske.

Efter at kongen saaledes havde sikret *sin* ret, kom under 24. juni de tre stænders privilegier, senere paa aaret de kgl. betjentes; over bøndernes krav sænkede tavsheden sig atter. Adelen mistede sin fejderet, men skulde stadig i livs- og æressager dømmes af Danehoffet, højesteret.

Det nye styre viste hurtigt sin sande karakter ved at forbyde et møde af delegerede fra de sjællandske købstæder i Slagelse, og i det lovarbejde, der for eftertiden kom til at staa som den egentlige forfatning, den saakaldte Kongelov (lex regia), fortolkedes majestætsrettighederne saa vidt, at kongerne i de næste 175 aar ikke en eneste gang følte, at de gik ud over deres kompetence og derfor burde tale med stænderne om, hvad de havde i sinde. Loven skyldes kongens betroede mand Peder Schumacher, der havde sat sig nøje ind i styre og statstanker i den engelske republik, men især i det franske kongedømme, der var hans ideal.

Kongen er derefter forpligtet til at lade riget gaa udelt i arv efter den i kongeloven fastsatte arvefølge og holde den lutherske kirke i hævd. Til gengæld har han de gamle kgl. rettigheder i udvidet og skærpet form, stillingen som øverste biskop, retten til ikke blot at erklære krig og slutte fred, slaa mønt og udnævne alle embedsmænd, men ogsaa til at paalægge skat og give love. Og han kan ikke drages til ansvar for nogen domstol, men dømmes kun af Gud alene, og er ikke forpligtet paa noget løfte til undersaatterne.

Dette er *enevælde* mere vidtgaaende end noget andet sted i Europa, og det gaar unægtelig ogsaa noget ud over hvad man tænkte sig i 1660. Offentligheden fik ikke at vide, hvorledes kongen opfattede sin stilling, idet kongeloven, der er underskrevet 14. nov. 1665, som Frederik 3.s testamente først blev offentliggjort ved hans søns kroning og ikke trykt før 1709. Alligevel er der vidnesbyrd nok om, at folk ikke fandt, at det var *dette*, der havde været meningen med arvehyldingen. I adelen fandtes et indædt raseri, men ogsaa københavnske borgere fandt, at deres repræsentanter var gaaet ud over deres fuldmagt. I enkelte tilfælde skred kongen ind, saaledes overfor den lærde Oluf Rosenkrands, der (1682) havde skrevet et »Forsvar for den danske Adel«; det blev til embedsfortabelse og en bøde paa 20.000 daler.

Derimod blev Hans Wandall Sjællands biskop, medens han var beskæftiget med i et stort værk at udrede, at kongemagten var indstiftet af Gud, ikke af stænderne, og at kongen havde fuld guddommelig ret. Det var denne nye statslære, som man nu kunde vinde magt og ære paa og ikke kunde diskutere med, fordi den havde længere tøjrslag, end man selv havde.

— Det kunde altsaa se ud, som om denne udvikling skyldtes kongens behændige udnyttelse af en gunstig situation. I virkeligheden ligger de dybere aarsager maaske i samfundets opbygning. De danske byer var mange, men — paa faa undtagelser nær — smaa og kunde ikke bære et stærkt politisk liv. Fra bønderne var der ingen hjælp at vente, selv om der har været en del uro ogsaa dér; ialfald blev det 1650 forbudt dem at holde herredsmøde udenom lensmanden.

Og da kongerne anvendte deres udstrakte ret med maade og under hensyn til privilegierne, faldt borgerne til ro. I det mindste indtil de ved midten af næste aarhundrede igen var ved at komme økonomisk til kræfter efter nødsaarene.

XIV

Paa grundlag af sin lov indrettede Peder Schumacher, adlet som greve af Griffenfeld, sig et personligt styre for sig selv. Da han derved fik for mange fjender, blev han styrtet ved en proces, en politisk fremgangsmaade, som jo ogsaa har vist sig mulig under vore nuværende halvt autoritære styreformer. Og kollegierne tog nu faktisk magten for det næste aarhundrede.

Det er en styreform, som ogsaa er blevet foreslaaet i moderne tid herhjemme, og som minder om vor tids Ruslands: regering ved faglige kommissioner. Der var

kommen det ud af halvtredsernes reformplaner, at admiralitetet var blevet organiseret som kollegium; det samme skete nu med de to kansleres kontorer: Danske og Tyske Kancelli — det sidste for forbindelsen med hertugdømmerne og udlandet — og dertil kom kommerce- (handels-) kollegiet, rentekammeret, krigskollegiet og forskellige skiftende raad med eller uden direkte forestillingsret. Fastansatte, sagkyndige embedsmænd underkastede her love og afgørelser en grundig drøftelse med hensyn til alle sider og indgav saa en forestilling; det hedder f. ex. i en af de første instruxer for Danske Kancelli, at hvis der er enstemmighed, eller sagen er af ringe betydning, kan den strax gaa til kgl. underskrift. Ellers følges det gamle princip, at ved uenighed appellerer man opad, idet sagen refereres for kongen i statsraadet (gehejmekonseillet, gehejmestatsraadet); men her har naturligvis stemmetallene haft en vis vægt.

Oldenborgerne selv var ikke genier, men gennemgaaende samvittighedsfulde, flittige mænd, der oprigtig stræbte at gøre det bedste for landet, Frederik 4. og Kristian 6. ud fra deres — pietistisk opfattede — pligt overfor Gud, Frederik 6. i oplysningstidens aand som statens første borger. Der var blandt dem en svag karakter som Frederik 5. og en sindssyg som hans søn Kristian 7., men faktisk betød det ikke saa meget; kongerne havde svært ved at hævde sig overfor statsraadets fremragende og erfarne personligheder, og maskineriet gik sin støtte og sindige gang, til en vis grad efter kongens direktiver. Det er en opfattelse, man flere gange støder paa, at kollegierne svarer til andre landes parlamenter.

Styrets hovedopgaver blev foreløbig de samme som Valdemarernes: at fastslaa det nøjagtige omfang af kronens indtægter gennem matrikelarbejder og at foretage en sammenfatning og nedskrivning af al nugældende ret nærmest paa grundlag af Jyske Lov; det blev

til (Kristian 5.s) Danske Lov (1683).* Hvad forholdet mellem stænderne angik, var borgerne i fremrykning i kollegierne, i den nyoprettede Dannebrogsorden, hvormed hoffet knyttede folk til sig (paa en maade, der minder om den betydningsfulde rolle, den højere eller lavere plads ved bordet spillede efter den gamle hirdret), iblandt by- og herredsfogderne, men ikke saa meget blandt lensmændene, der nu kaldtes amtmænd. For en stor del drejede det sig om slægter, der havde deres erfaringer fra kommunestyret. Endnu mere betød det, at enevælden stillede sin pengehunger ved efterhaanden at bortsælge sin halvdel af Danmarks jord, hvilket jo betød en god anbringelse for borgerlige sparepenge. Det ændrede naturligvis i væsentlig grad kongens hele stilling i samfundet.

Samtidig blev der lukket op for et andet element, som haandfæstningerne havde holdt ude: de fremmede. Det danske hof var internationalt indstillet, følte sig paa god kollegafod med tidens mange andre, overvejende franskdannede fyrstehoffer og tog sine raadgivere hvor det fandt dem, uanset nationalitet. Det spillede ogsaa her en rolle, at de mange tyske hoffer frembød næsten den eneste nærliggende mulighed for standsmæssigt ægteskab for en kronprins. Oldenborgerne glemte ikke deres nedarvede fjendskab med den gamle danske adel, og indkaldte tyske og holstenske slægter fik en fremskudt plads i administrationen og i den nye højtpriviligerede højadel af grever og baroner. Adskillige af dem tilførte monarkiet fremragende dygtighed og statsmandsevner; men de var ofte sydfra vant til en noget anden tone mellem godsejer og bonde. Træhest o. desl., der egentlig hørte hjemme i lejehærenes haarde disciplin, vandt hist og her indpas og vakte

* Naturligvis gaar enevældens civile ret ogsaa ud fra det, som for nordisk retsopfattelse er blevet en selvfølge: at man kun kan straffes for sin egen brøde — at solidarisk ansvar altsaa er udelukket.

forbitrede følelser hos de anderledes vante danske bønder. Der var nu endelig ved at komme et nationalitetsskel mellem borg og hytte.

Medens den gamle *adel* saaledes trængtes tilbage, naaede *godsejer*vældet nu sit højdepunkt; de i det 17. aarh. synkende landbrugspriser ramte særlig haardt smaabruget, og statens stadig voxende indgriben blev foreløbig for en stor del formidlet gennem godsejerne. Det var ved at blive saadan, at hvorsomhelst bonden havde med det offentlige at gøre, mødte han sin herre: godsejeren fik paalæg om at sørge for, at der var skoler, og udtage soldater til hæren, vornedskabet blev under navn af stavnsbaand udvidet til Jylland og Fyn, godsejeren kautionerede for sine bønders skat og paadømte selv sine fordringer i deres dødsbo. Landet var som inddelt i godser.

XV

Den, der i det 18. aarhundrede som forberedelse til et arbejde i statens tjeneste studerede de forskellige landes statsskik, fandt en stille brydning mellem adel og fremstaaende borgerslægter i det parlamentariske England som i enevældens mønsterland Frankrig; i Vesttyskland hævdede frie bykommuner sig i den brogede vrimmel af bispestyrede omraader og smaa franskprægede fyrstestater, hvor tilknytningen og underdanighedsfølelsen overfor fyrsten sænkede sig dybt i sindene, medens adelen holdt en stærk stilling fra Holsten og Mecklenborg østpaa over Prøjsen og Polen.

Ligesaa lidt som nu var der vandtætte skodder mellem de forskellige landes ideologier. Robert Molesworth, der havde været engelsk gesandt i Danmark, skrev efter hjemkomsten »En beretning om Danmark, som det var i aaret 1692«, hvor han rettede de skarpeste angreb paa den danske enevældes vilkaarlige og tyranniske styre og navnlig paa bøndernes stilling. Som et indlæg i den indre engelske debat blev bogen en stor succes, men gjorde i virkeligheden det danske hof en

tjeneste ved at gøre enevælden til en national æressag; der var jo nu voxet en slægt op, som opfattede den som det givne og ikke kendte andet.

En brise fra det samme England tog nu ogsaa i Frankrig kampen op med den sydlige, romerretlige indflydelse. Den formidledes bl. a. af emigrerede huguenotter, men navnlig af det 18. aarh.s centrale politiske tænker, *Charles de Montesqieu*, der var udgaaet af den franske dommeradel, der følte sig som rettens værner overfor alle overgreb. Det var i det berømte 11. kapitel af 6. bog i hans store værk om lovenes aand, at han kom til at udvikle den følgende tids grundlæggende synspunkter: Englænderne har, i det mindste i deres forfatnings *aand*, bevaret det gamle germanske princip, at loven er noget, der kun kan ændres af folket selv. Naar ikke blot den dømmende, men ogsaa den lovgivende magt er udskilt fra den udøvende, saa er borgeren sikret mod tyranni.

Herhjemme, hvor man var vant til mere at betragte Frankrig end England som sit mønster, spillede det den største rolle, at stemningen dér efterhaanden vendte sig bort fra enevælden. Frederik 5. indbød 1755 til en offentlig kritik af alle samfundets forhold, der ogsaa naaede forfatningsforholdene.

Ogsaa Struensee, der som almægtig minister (1770-72) søgte at reformere samfundet efter den nye tids krav, naaede til forfatningssagen og lod historikeren Suhm udarbejde et forslag til en stænderrepræsentation. Struensee, der var for tidligt fremme og gik hovedkulds til værks, blev imidlertid styrtet strax efter; under det efterfølgende régime, med Guldberg som ledende minister, strejfede en af tidens radikaleste aander, N. D. Riegels, det prekære spørgsmaal, at stænderrigsdagen vist egentlig stadig formelt bestod. Resultatet blev en bøde paa 200 rigsdaler.

Guldberg motiverede sin handlemaade med, at »ved det mindste udbrud [af en revolution] er Norge forloren, der da vist vilde være en republik for sig selv efter sin norsk-engelske aand«. Dette rører ved sagens egentlige kerne: rigets bestaaen. Det samlende punkt i

det udstrakte danske rige var kongens arveret. Allerede før 1660 havde det styrket kongens stilling, at han hævdede at have arveret til Norge, og i 1660 havde han det til Bornholm, der havde fordrevet den svenske besætning og arvehyldet Frederik 3., og til kongeslægtens del af Sønderjylland. Nu, da staten greb kraftigere ind i tingene, i handelens veje, i landbrugsforholdene, kunde det ikke undgaas, at rigsdelenes interesser paa et og andet punkt skar hverandre og gav anledning til misfornøjelse. Skulde kongen nu til at drøfte disse sager med Ditmarskens sogneforstandere eller Norges stænder, risikerede man, at de trak hver til sin side, paa lignende maade som det senere gik i Østrig-Ungarn. Der var allerede mere forfatningsinteresse i Norge og Holsten end i København. Ønskede man at holde riget sammen, kom man vanskelig uden om enevælden, arvesuveræniteten, — efter at den *udelte* arvefølge var fastslaaet.

Tilknytningen til kongehuset var et nationalt spørgsmaal. Der er i tidens publikationer en saa næsegrus kongetilbedelse, en saa taarnhøj smiger, at det vilde vamle for en moderne læser, hvis han ikke tænkte paa, at det altsaa var den tids maade at udtrykke følelser paa, som jo heller ikke er ukendte for os. Naturligvis forstærket af — hvad vi jo har svært ved at sætte os ind i — at alle offentlige forhold styredes deroppe fra det gehejme Kristiansborg, og at det var der, man maatte se hen ikke alene efter ledelse i forholdet udadtil og efter fremme af sin personlige fremgang, men ogsaa efter fremme af de store samfundsmæssige reformplaner, som laa i luften. Hvor dybt denne officielle form i virkeligheden bundede, fremgaar af, at smigeren fortsattes under Kristian 7., hvis aandsevner berømmedes i høje toner. Det er ham, der paa friheds-støtten faar den officielle ære for landboreformerne. Elers' Kollegium bærer Frederik 4.s billede, fordi det grundlagdes i hans tid. Det er enevældens opfattelse:

alt udgaar fra kongen — næst efter fra Gud. Eller rettere: fra kronen, staten, »kgl. majestæt«, hvis symbol kongen er.

Den officielle statsret, som den nu blev doceret i Sorø, kan man finde f. ex. hos Jens Schielderup Sneedorff. Det var i dette aarhundrede, man tog sig det store værk paa at underkaste alle livets forhold en kritisk prøvelse, ubundet af forudfattede meninger, ene under hensyn til, hvad der ud fra en fornuftig betragtning er hensigtsmæssigt. Ved denne kulegravning blev vor tids syn paa tingene til. Men den, hvis fornuft skal udfinde og gennemføre det nye, er efter Sneedorff ikke undersaatternes repræsentanter, det er fyrsten. »Er der en plet i landet, som kan blive bedre udnyttet, er der en indsigt, som kan blive bedre anvendt, er der et menneske, som kan blive mere lykkeligt, det er regentens pligt at gøre dertil, hvad han kan. Naar størrelsen af denne pligt ret indses, bliver den mindste stat i regentens øjne til en verden, der er saa stor, at han ikke har nødig at opsøge flere.«

I den politiske kamp var der altid tidligere blevet argumenteret ud fra hævdvundne, ærværdige rettigheder og friheder. Det, vi møder hos Sneedorff, er et helt nyt synspunkt: hvad er hensigtsmæssigt for det almene bedste? Han er klar over, at en lov kan blive *forældet*, fordi Verden stadig gaar frem. Og saa maa fyrsten kunne gennemføre fremskridtet. Hvis stænderne er repræsenteret i hans land, maa han f. ex. kunne gennemføre, at de enkelte byer repræsenteres i forhold til den størrelse og betydning, de har naaet, og ikke ud fra deres privilegier. Oprør? Det er noget, der hører hjemme i barbariske stater som Tunis og Tyrkiet, men som overhovedet ikke mere er muligt i civilisationens komplicerede samfund, skrev Sneedorff i 1757. Heller ikke han nægter, at der kan tænkes tilfælde af et saa despotisk regimente, at undersaatterne maa have ret til at rejse sig. Men saa maa regentens fornuft have svigtet, saa maa han være vanvittig.

Det er dette, vi kalder oplyst enevælde. Der er noget her, som vi forstaar og er fortrolige med. Det kunde da synes overraskende, at vi stadig møder en anden tone, der netop priser den dansk-norske konges maadehold i praxis overfor undersaatternes frihed og ret.

De udtalelser, der har kunnet komme frem, synes ofte bestemt af en skjult parlamentarisk kritik, der henviser til de omliggende (germanske) stater med politisk frihed, England, Holland, Sverrig. Heroverfor hedder det stadig, at her hos os findes den *virkelige* borgerlige frihed. Sneedorff har megen sympati for det styre, hvor magten udgaar fra neden, men han tror ikke paa, at ethvert saadant land kan holde sig saa frit for misbrug og tyranni som England. Huguenotter, der er fordrevet andre steder fra, kan komme her og dyrke deres tro i det mindste i København og Fredericia, siger andre,* og alle har adgang til tronen. »Vi talte og skrev som i en fristat«, skriver Holberg. Der citeres et tysk skrift, som siger, at Danmark er det ufrieste af alle riger og dog har frihedens fortrin, thi borgeren har ikke andet at frygte end loven. Den egentlige regent er den overalt beundrede Kristian 5.s Danske Lov, der sikrer borgerne flere friheder og rettigheder end noget andet lands lovgivning. Aldrig har danske konger solgt deres undersaatters liv og blod til fremmed krigstjeneste, hedder det, og ingen uskyldig mands ære, liv og gods er blevet krænket; det er adskillige gange sket, at privatpersoner har anlagt sag mod staten og faaet deres ret. En dansk republikaner vilde være som den Spanier, der gik i pels, fordi han hørte, at der var falden høj sne i Lapland.

Var denne lovprisning nu berettiget? Utvivlsomt til en vis grad, selv om skribenterne kunde være hildet af national stolthed. Der er, navnlig fra enevældens første tid, enkelte exempler paa, at folk er blevet arresteret

* Naar der var saa lidt religionsfrihed i Europa i tiden ca. 1550-1750, hænger det sammen med, at en stat dengang bekendte sig til og var baaret af en bestemt religion ligesom nu f. ex. den russiske af kommunismen; stat og kirke var eet. Jesuitisk virksomhed i et protestantisk land var derfor fremmedvenlig propaganda, der kunde virke opløsende paa undersaatternes loyalitet mod deres land og bane vej for fjenden. Danmark laa i denne henseende mindre udsat.

ved direkte kgl. ordre, uden lov og dom (Leonora Ulfeld), men de er ret faa. Skønt Danske Lov indeholdt efter vore begreber yderst drastiske straffebestemmelser, var tortur og legemsstraffe dog sjældnere herhjemme end sydpaa. Der var ikke brug for haarde midler, for der var ingen modstand af betydning at overvinde. Kongerne opfattede ikke riget som deres privatejendom, men de følte sig som folkets kommissærer, der havde faaet magten betroet i 1660, og under de forholdsvis overskuelige danske forhold forstod de at bruge deres udstrakte kompetence med fornuft og maadehold, saa at de bevarede et godt hensyn til de lag i folket, der betød noget. Selv Holberg, der var en stor tilhænger af borgerrettighederne, tog da heller ikke valgretten med blandt disse.

XVI

Da kong Ludvig 16. af Frankrig endelig i pengenød maatte indkalde sine rigsstænder i det store aar 1789, efter at de ikke havde været samlet i 175 aar, tog de hurtig magten fra kongen, og paa grundlag af Amerikanernes ukrænkelige menneskerettigheder revolutionerede de i rivende fart det franske samfund ud fra de krav, der længe havde været fremme paa tryk.

Det samfundssyn, der slog igennem i det 18. aarh.s Frankrig, er præget af en kombination af de to principper, mellem hvilke der i virkeligheden er en dyb modsætning: den personlige *frihed* i forbindelse med *ligheden*, hvorved retten og friheden udvides til *alle* borgere. Det hele holdes sammen af *broderskabet*, det samfundssind, den borgeraand, den sans for hele *nationens* almenvel, der gør det muligt at finde sig i de statsindgreb, der fremmede og nødvendiggjordes af overgangen til det moderne, borgerlige, industrialiserede samfund, hvor vi er langt mere afhængige af hverandre, — og som ogsaa ligger til grund for den bedre omsorg for alle paa sam-

fundets skyggeside, som der nu blev raad til, og som førte til forbedring af de forfærdelige forhold i fattighuse og fængsler, daarekister og hospitaler. Denne borgeraand kunde som i Sneedorffs tilfælde give respekten for øvrigheden, der før mest havde været religiøst forankret, en rationel begrundelse. Men den kunde ogsaa føre til, at borgerne villigt tog de ofre af tid og ulejlighed paa sig, som det medfører at sidde i byraad og parlamenter. Nu forelaa de økonomiske muligheder for et gennembrud for de kristne lighedsprincipper, der har medvirket til, at den bærende og stærkeste faktor i det europæiske samfund nu er nationalstaten, medens den i det indiske er standen, i det kinesiske storfamilien (og lavet).

I Danmark, det »mest europæiske af alle Europas lande«, vakte de franske begivenheder paa visse hold modvilje, men hos mange især unge — navnlig i begyndelsen, før kongemordet og rædselsperioden — en stormgangsjubel, som vi vanskelig gør os begreb om. Nu skulde alle skranker og baand i samfundet falde, og et nyt rejse sig, præget af fornuft og af frihed. Allerede i sidste hefte for 1789 af tidsskriftet Minerva lader man en Tysker sige til Danske, at »det er jo tonen i alle Deres selskaber, at De selv laster uafladelig alt, hvad man finder hos Dem, fra øllet indtil videnskaberne, fra skosaalerne til krigsstanden, fra skibsfarten til regeringen«. Som det tager sig ud for en skarp og kritisk Nordmand, forfatteren Jens Zetlitz:

> Naar var det danske folk originalt?
> Naar laante det ej andre landes skikke,
> grundsætninger, ja sprog og kort sagt alt?
> Naar var en Dansk ej taabeligt beskeden,
> mistroisk mod sin egen følelse,
> men og, naar var han ej i abeheden
> entusiast?

Under alt dette maatte ogsaa forfatningsspørgsmaalet dukke op og den maade, hvorpaa de danske konger havde skaffet sig enevælden:

Held, held det monarki, som slige bøger ejer,
hvori til punkt og prikke er bevist,
at fødslens slumpetræf, en blodig sejr,
et ja, fralokket dels ved trusler, dels ved list,
er mer, langt mer end nok for ret at have,
naar man gør en nation til arve-slave.
(Malthe Bruun: Aristokraternes Katekismus. 1796.)

Man finder hist og her paa yderste venstre fløj kritik af selve monarkiet — dette, at en ganske tilfældig person og hans yndlinge har al magt og kan bruge skatteydernes penge til sine slotte og kostbare hof. Den ledende minister, A. P. Bernstorff, gav skribenterne ret frie tøjler ud fra det synspunkt, at man blot yderligere forbitrede dem ved at skride ind, og først da især Rusland blev mistænksomt overfor København som et centrum og en smittekilde for de franske tanker, maatte man indskrænke trykkefriheden. Princippet var, at man meget gerne maatte fremsætte fornuftige forslag, men til gengæld maatte der ikke røres ved selve régimets grundlag.

Kritikken prellede da ogsaa først og fremmest af paa, at regeringskresen omkring den unge kronprins Frederik (6.), der 1784 var blevet en slags prinsregent, selv indførte alt det nye, som ogsaa her havde været under debat. Stavnsbaandet blev ophævet, »landbolovene gives orden og kraft«, som det hedder paa frihedsstøtten, d. v. s. bøndernes rettigheder hævdedes, retssikkerheden, livsfæstet o. s. v. Danmark ophævede som første land negerhandelen. Torturen indskrænkedes yderligere, Jødernes særstilling ophævedes, fattigplejen forbedredes, skibbrudne sikredes retten til deres ejendele o. m. a. Enevælden havde i høj grad underbygget den lighedsfølelse, der ogsaa dengang undertiden omtaltes som noget specielt dansk, og som i nyere tid er udtrykt saaledes, at hvis man siger til jord- og betonarbejder Hansen, at der er forskel paa ham og grev Rosenskjold, vil han blive vred og hævde, at greven virkelig er et

udmærket menneske, som man maa respektere.* Ved det, som nu skete, udjævnedes yderligere stændersamfundets skranker, saa at alle blev ligestillede borgere for kongen under samme love og samme domstole. Bylavet faldt, haandværkerlavet blev stærkt svækket. Universitetet havde allerede under Struensee mistet sin domsret over studenterne. Hovedmanden for denne tendens var Nordmanden Kristian Kolbjørnsen, der havde sit hjemlands forhold som forbillede.

I Frankrig havde man radikalt slaaet de gamle, selvgroede landskaber, der stammede fra grevskaberne og hertugdømmerne, i stykker og lagt et kunstigt net af lige store departementer tværs over hele riget. Herhjemme opnaaede man praktisk talt det samme ved at udnævne samme mand til herreds-, by- og birkefoged og ved at indskrænke amtmændenes antal og fordele stiftamtmændenes omraade mellem stiftets amtmænd. Saaledes fik man ogsaa her en pyramide af nogenlunde ordentlig lønnede, faste, universitetsuddannede embedsmænd, der kun var afhængige af kongen og ikke havde andet at tænke paa end at udføre statens vilje. Først nu blev enevælden virkelig effektiv. Hidtil havde der ikke været nogen udbredt bevidsthed om, at en kgl. forordning skulde overholdes — saa lidt som i vor tid reglen om det hvide armbind.

Under alt dette kunde man ikke komme uden om spørgsmaalet om undersaatternes ret overfor kongen. Kronprinsen var borgerligheden selv, jævn og tarvelig, og man talte om Frederik og hans Sophie ganske som det nu hedder Frederik og Ingrid. Der var egentlig kun en af stænderne, hvis rettigheder var i fare: adelen.

Sagen var temmelig prekær. Principielt er det — trods Sneedorff — tilsyneladende stadig blevet anerkendt, at kongens majestætsrettigheder maatte træde tilbage for

* Lind, Fulford og Jensenius: Danmark set gennem tre Par Briller. Haase 1941.

stændernes privilegier, omend maaske ikke lige i udformningen af 1661. Absolutisme (enevælde) er kun der, hvor kongen sætter sig ud over loven, som han er sat til at værne, sagde A. S. Ørsted. Kongens ret efter kongeloven til at udnævne embedsmænd var lige til 1849 i praxis begrænset af godsejernes birkeret og patronat, og f. ex. i Kielertraktaten afstod Frederik 6. ikke Norge, men sin kongelige ret til Norge, med forbehold af Nordmændenes egne love og rettigheder; det var overhovedet almindeligt ved afstaaelser, at undersaatternes ukrænkelige ret til deres privilegier og nationale lovgivning sikredes i traktaten. Alligevel blev der pillet saavel ved godsejernes skattefrihed som ved birkeret og patronat, der gjordes til en indstilling, som dog i reglen fulgtes af kongen. De lempelige indgreb i adelens ret vakte alligevel nogen misstemning og var stærkt medvirkende til, at Frederik 6. ikke blev konge af Sverrig. Ved en bestemt lejlighed hævdedes det fra kronens side, at kongen jo maatte kunne *udvide* adelens rettigheder til at omfatte alle! Man kan ogsaa træffe den gamle haandfæstnings-tankegang, at kongen kun er forpligtet paa stændernes rettigheder i det omfang, hvori han personlig har bekræftet dem.

I Danmark, hvor der havde været en lang tilvænningsperiode, gik det endda; ligeledes i Norge, der jo var blevet staaende som et nogenlunde ensartet bondesamfund. Langt stærkere var modstanden i hertugdømmerne, især Holsten, hvor enevælden paa grund af den gottorpske sidelinies rettigheder ikke havde kunnet komme til før nu. De to landes stænder havde været samlet endnu saa sent som 1721, og de adelige kamre (ridderskabet) mødtes endnu og paastod at have skattebevilgende myndighed. Det, som her var grundlaget for al ret, var den haandfæstning, som Kristian 1. havde beseglet, da han 1460 var blevet valgt til hertug af Slesvig og greve af Holsten. Man følte derfor grunden vakle under sig, da senere de danske nationalliberale paa kongelovens grund vilde pille ved denne lovs paragraf om, at de to lande skulde gaa udelt i arv.

Det er ofte ganske pudsigt at se, hvorledes ogsaa i Danmark selv den nye fællesborgerlige frihed, sikret af embedsstaten, mødtes med resterne af den middelalderlige uafhængighed af staten. Embedsvældet førte til, at retsplejens ærværdige offentlighed nu endelig blev noget indskrænket; dog bestod fortsat en tingsvidne- (stokkemands-) institution. Paa den anden side kom den videreudvikling af dansk ret efter den nye tids krav og til brug for de domstole, der nu virkelig var i stand til at hævde deres myndighed, — en videreudvikling, der bl. a. blev foretaget af de to generalprokurører (kronjurister) Henrik Stampe og især af *A. S. Ørsted*, — i høj grad til at bygge paa principperne om borgernes frihed overfor staten.

Dertil kom, at omkring embedspyramidens fod var der under kongemagtens pleje et nyt selvstyre i fremvækst.

XVII

Allerede i vikingetiden, muligvis før, var der enkelte byer som Hedeby, Ribe, maaske Jelling, der ved siden af landbruget ogsaa drev handel og haandværk. I løbet af det 12., 13. aarhundrede opstod der rundt om paa særligt beskyttede steder i fjordenes bund, under kgl. borge, flere saadanne kolonier af specialister med særlige rettigheder. Hvad de kunde betyde, kan vi se af en klage over, at en bys borgere købte paa kredit hos bønderne, som saa havde svært ved at faa deres penge, fordi borgernes rette værneting var i byen.

Naturligvis var byens retspleje præget af de samme skikke og former, som man kendte fra herrederne: udvalg udmeldt af tinget. Man træffer ogsaa her de (ofte 8) stokkemænd, der vidnede om, hvad der var ret (jvnf. de fire tingstokke og de fire kvarterer). Var der uro, tog muligvis byfogden affære, der udtoges af kongen

(eller hvem der ellers var byens herre), og som dømte paa bytinget; eller man førte en sag for borgemestre og raad paa raadstueretten. Der kunde i en by være et par borgmestre og otte, tolv raadmænd. De synes at være indført efter tysk mønster i stedet for et hjemmegroet udvalg af seniorer eller senatorer (oldermænd).

Delvis efter Hansestædernes forbillede arbejdede middelalderens købstad*kommune*, som det allerede dengang hed, sig frem til en saa fri og selvstyrende stilling, at det nærmer sig til, hvad vi nu kalder suverænitet. Borgemestre og raad bestyrede ikke blot havnen, førte tilsyn med bymarken og bytyren, med lavene og priserne, valgte kæmnere og andre embedsmænd, hyrder og vægtere og sine steder endog præsten, hvilket vel betød, at kirken var opført af byen, men de paalagde ogsaa skat og udtog byens repræsentanter til købstadmøder og rigsdage. Naar borgemestre og raad havde talt, saa var byen forpligtet.

Men selv om raadmændene havde den faktiske afgørelse, saa er det, som om man aldrig glemmer, at de dog kun sidder som et udvalg af folket, af raadstuemødet, almuestævnet. Ved adskillige lejligheder foretrak de at søge borgernes samtykke; det var saaledes »raadmænd og menige borgere«, der deltog i hyldingen af en ny eller vordende konge, idet kongevalget jo tilhørte alt folket. Det ser ud til, at raadet nødig har forlangt nye skatter af borgerne uden raadstuemødets samtykke, og i mange tilfælde indhentedes det ogsaa ved udtagning af nye borgemestre og raadmænd, naar en af de gamle var døde. Af og til huskede man, at der vist egentlig talt var almindelig mødepligt paa byting og raadstuemøde.

Ofte tog man til raadmand en af de velfornemme borgere udi staden, der havde tid og kunde svare til de store betroede midler. Det er muligt, at der fra først af ikke har været nogen særlig opposition mod, at det var de stærkeste dyr i flokken, der satte ryg mod over-

greb udefra, ligesom rigsraaderne værgede rigets ret; kommunens medlemmer var borgerne, de faste bomænd med borgerbrev i en eller anden næring, og der maatte jo blandt dem være saa faa kvalificerede i disse usselig smaa byer paa maaske nogle faa hundrede mennesker. Det var handelen, der var penge i, og det kunde gaa som i Aalborg, hvor de store købmænd 1431 dannede et gilde, Papegøjegildet, hvor de spiste sig sammen til en fast kres; dette gilde blev her ligefrem identisk med bystyrelsen. Det var organiseret paa en maade, der ved denne tid blev almindelig i de svenske byers styrelse, idet alle tillidsposter besattes med lige mange indfødte og Tyske. Ikke meget yngre er det nuv. Kgl. Skydeselskab, der i nogen grad indtog en tilsvarende stilling i København.

I de nordtyske byer selv var det rentud de rige borgere, der havde magten over de fattige haandværkere, indtil disse ved 1500 gjorde oprør og tog magten. Herhjemme var der altsaa tendenser i samme retning, idet der er adskillige tegn til, at ved middelalderens slutning var det ogsaa her ved at rive ud mellem de to parter, ligesom bønderne rejste sig mod adelen, og svendene dannede deres egne lav. Da borgerne i Stubbekøbing saaledes i 1559 var blevet uenige med deres raad, som de mente havde tilegnet sig for stor en part af byjorden, afsatte de det og valgte et nyt, idet de paastod at have gammel ret til at vælge raadet. Efter at lensmanden forgæves havde søgt at forlige sagen, kom den for rigsraadet paa herredag, der gav borgerne uret og dømte dem som oprørere. Der var altsaa ved at skære sig et standsskel, et klasseskel ind gennem byen.

Man brugte da undertiden, naar den store masse af borgere skulde varetage deres interesser overfor raadet, borgerrepræsentanter, de sexten mænd, de fireogtyve, eller hvor mange der nu var, et udvalg, som ogsaa kendes fra herrederne. De udmeldtes for en bestemt sag eller — som fra først af raadet — for en vis tid.

Saaledes gik Malmøs raad til kong Kristian 3. med et brev, hvori det hed: »Efter at have beraadslaget med hverandre indbyrdes efter vore privilegiers lydelse og med alle rodemestrene og de bedste borgere paa menige almues vegne efter gammel skik og sædvane om en god mand for en borgemester igen« havde de alle kejset og samtykket den tidligere afsatte Jørgen Koch og anmodede nu kongen om at unde og tillade, at han maatte komme i sin befaling igen, hvilket blev bevilget.

Svenskekrigenes tid svækkede i betydelig grad det patriciat, der havde baaret bystyret, og man kom nu ind paa at dynge embederne sammen hos enkelte mænd, for at deres spredte indtægter, gebyrer, udbyttet af raadmandslodder i bymarken o. s. fr. tilsammen kunde danne et virkeligt levebrød. Magistraten, som man nu kaldte borgmestre og raad, blev saaledes til en slags embedsmænd, ofte juridisk uddannet, udpeget af og nu under stigende kontrol af stiftamtmændene, som byerne 1671-1793 var henlagt under. Det kunde se ud, som skulde de simpelthen glide ind i embedspyramiden. Uden om dem bredte sig imidlertid atter et system af borgerrepræsentation.

Erik »af Pommern« havde beseglet den første fælles standardret for alle en landsdels købstæder, ligesom Valdemar 2. havde givet fællesregler for alle jyske herreder. Kristian 4. havde i sin bylov af 1619 ved raadets side stillet folkevalgte »taxerborgere« — den institution, der nu hedder ligningskommissionen. I fire byer bestod endnu de gamle sexten-mands-raad, da under det 18. aarhundredes opgang borgerrepræsentationen under navn af de »eligerede mænd« atter bredte sig fra by til by efter forbillede fra de 32 mænd, som København havde faaet tilsikret i sine købstadrettigheder af 1661. Nogle steder udtoges de af raadet, andre steder af borgerne selv ved denne nye teknik, der gør det muligt rent mekanisk at maale folkets vilje: afstemningen. En metode, som naturligvis ikke forudsætter, at

flertallet altid har ret, — det er der grund til at tro i nogle tilfælde, i andre ikke, — men som blot er den mest praktiske maade at sikre, at de færrest mulige bliver forfordelt. Kongerne støttede denne udvikling ved at forlange indført faste kommissioner af borgerskabet, for havnevæsen, til forligelse i retssager o. s. v., ligesom det ved det 18. aarh.s slutning forlangtes, at de eligerede skulde være folkevalgt.

Da kronprins Frederik i 1790 sendte nogle nye regler for raadstuemødet gennem stiftamtmændene ud til magistraternes betænkning, stødte de enkelte steder paa skrækken for aanden fra Paris; tog man simple borgere med paa raad fik man ikke andet end ølstuesnak ud af det, hedder det. Men de fleste steder tog man raadstuemødet som noget gammelkendt og selvfølgeligt.

Dette samarbejde mellem kongemagten og de bredere lag, mellem embedsstyre og demokrati er særlig udviklet i Danmark (og Frankrig, hvor der var en tendens til at bygge bystyret paa lavene); i de omliggende lande, England, Holsten, Sverrig, holdt bystyret i dets middelalderlige form sig langt renere — og ligedan i Slesvig — og i det østelliske Prøjsen, hvor den oplyste enevælde og landboreformerne kun styrkede landets præg af adels- og militærstat, indførtes først under indtrykket af nederlaget overfor Napoleon nogle valgretsudvidelser, som imidlertid blev taget tilbage igen 1831. Forudsætningen for at bygge bystyret paa borgernes valg er jo en vaagnende interesse i videre krese for almenvellet, en lokalpatriotisk optagethed af, at byen trivedes, noget af det vi kender i karrikatur fra Holbergs »Den politiske Kandestøber«, — og at disse krese var økonomisk uafhængige.

I virkeligheden var Frederik 6. forud for udviklingen og maatte 1807 foretage et tilbageskridt: de eligerede skulde vælges efter magistratens forslag. Samme aar skyllede de urolige tilstande ind over os, som fremkaldtes af, at Napoleon 1. nu med Frankrig som basis hævdede kejsertanken. Da det efter krigens ødelæggelser atter bar opad, og man læste i aviserne om kom-

munale valgretsudvidelser i Frankrig, England og især Norge, rejste der sig atter en trang til et mere udviklet bystyre. Resultatet, som det forelaa i købstadloven af 1837, kom til at ligge i forlængelse af den linie, man hidtil havde fulgt: amtmanden, statens repræsentant, beholdt sin kontrol og sin ret til at afgøre uoverensstemmelser mellem magistraten og borgernes repræsentanter, men disse sidste skulde vælges efter en mere udstrakt valgret end maaske noget andet sted, saa vidt det kan ses af ca. 8 % af befolkningen i byerne, og raadstueforsamlingen, som man andre steder var paa vej bort fra, bibeholdtes herhjemme.

Siden da er udviklingen løbet videre i samme spor. Magistraten er de allerfleste steder svundet ind til en enkelt mand, nemlig byfogden, fra hvis embede der dog i 1919 atter udskiltes en stilling som folkevalgt borgmester. Borgernes møde har mistet sin officielle, lovfæstede beføjelse, men til gengæld har den almindelige valgret 1860 erobret den ene halvdel af byraadet, 1908 den anden.*

Den forsamling, der nu hedder byraad og i København borgerrepræsentation, har altsaa ikke fungeret uafbrudt i alle danske byer siden middelalderen. Men der har stadig været en følelse af, at i visse anliggender maatte man spørge borgerne, og at disse da kunde repræsenteres af udvalg paa tolv, sexten, fireogtyve mand.

— I de rigsdagsbeslutninger, der ledsagede reformationens gennemførelse, hedder det, at naar en kirke staar uden præst, skal — selv hvor kongen har patronatet — de bedste sognemænd sammentræde med provsten for at udpege en ny, som derefter sendes til super-

* For Københavns vedkommende, der fik sin første byret 1254 og privilegier 1422 (ved overgangen fra Sjællands biskop til kronen), 1485 og 1658 (61), er de tilsvarende aarstal 1840, 1865 og 1908. Der er bevaret en magistrat bestaaende af en kgl. udnævnt overpræsident, fem borgmestre og fem raadmænd.

intendenten (biskoppen) for at blive examineret, hvorefter han indsættes af lensmanden; i praxis kom det til at knibe for bønderne at hævde sig overfor de høje herrer ogsaa paa dette omraade.

Atter maatte de bedste mænd holde for, da Kristian 4. — ti aar efter udstedelsen af sin købstadlov — indskærpede, at hver præst til bistand ved kirketugten skulde have to medhjælpere, der udvalgtes paa et vist aaremaal af kirkens forsvar (biskop og stiftslensmand) og provsten. De blev ogsaa betragtet som en slags kirkeværger, og da enevælden kom til at gribe dybere ind i tingene og benyttede præsterne til det, dryppede det ogsaa paa præsternes medhjælpere. De skulde bistaa ved føring af mandtalslister, førte kirkens regnskaber, ja fik endog overdraget tilsynet med nogle af bylavenes bøder. Naar denne institution sygnede hen i det 19. aarh., hænger det sammen med, at andre organer nu traadte i forgrunden (nogle steder blev den genoplivet efter en ministeriel opfordring af 1856, men fuld genopstandelse oplevede den først med menighedsraadsloven af 1903, der atter gav bøndernes repræsentanter indstillingen ved præstevalg).

Hvad kongerne ogsaa greb ind i, var de to gamle kirkelige opgaver: omsorgen for de fattige og skolevæsenet. Tilbage til reformationen er der gang paa gang sendt forordninger ud om, at hjemsognets ældgamle, kristelige pligt til at træde til, naar slægten ikke kunde holde en mand oppe, skulde bringes under planmæssig organisation, saa man slap for ukontrolleret tiggeri. Snart var det præstens medhjælpere, snart sognefoged og oldermænd, snart præsten med de »bedste og vittigste« sognemænd, der skulde sørge for det. Fuldt gennemført blev det vist først med Frederik 6.s lov af 1803, der fastsatte, at fattigkassens indtægter skulde fordeles af præsten, en godsejer, herreds- eller sognefogden og tre à fire menige fattigforstandere, som komitéen selv udpegede. *Skolevæsenet* i landsognene

lagde Kristian 6. over paa godsejerne; det gik ikke saa godt, og Frederik 6.s skoleforstanderskab af 1814 blev sammensat af præst, godsejere og en eller to menige sognemænd, udpeget af skoledirektionen.

Godsejeren, denne dannede og indflydelsesrige herre, var ret selvfølgelig som medlem. Men selv i det mørke 18. aarh. havde man altsaa ogsaa brug for *bondens* assistance, selv om bønderne helt ind i det 19. aarh. indtog en ren bisidderrolle ved siden af præsten, der havde hele arbejdet imellem møderne. Paa en tid, da bystævnet tabte i betydning ved fællesskabets ophævelse, kom saaledes sognet til at indtage en mere fremtrædende plads, eller rettere pastoratet, der var opstaaet, da man ved reformationen lagde sogne sammen, fordi man nu ogsaa skulde ernære en præstekone.

Rundt om i Vesteuropa udbyggedes ved aar 1800 det kommunale selvstyre under den franske revolutions indflydelse. I skildringer af franske forhold vil man ofte støde paa maire'n, der i enhver henseende regerer over og repræsenterer en lille kommune paa gennemsnitlig ikke engang tusind mennesker. Det er ogsaa ham, der nu klarer forholdet til besættelsestropperne. I Rhinegnene indførtes det samme system. I Sverrig er det — i alle mindre kommuner — direkte det middelalderlige kirkestævne, der er bevaret.

Da bonden ogsaa herhjemme var blevet fri og uafhængig, maatte han igen føle trang til at beskæftige sig med sit sogns sager. Den danske maire er sognefogden, der som herredsfogdens undergivne var embedspyramidens yderste udløber, og som 1791 fik bekræftet og udvidet sin stilling. Hvad Kristian 8. gjorde i 1841, var imidlertid ikke at bygge videre paa dette enkeltmandssystem, men derimod paa skole- og fattigforstanderskaberne, som blev slaaet sammen til et sogneforstanderskab, bestaaende af præsten, alle godsejere med mindst 32 tdr. hartkorn og fire til ni menige medlemmer *valgt* af de sognebeboere, der ejede *eller fæstede* mindst een tønde hartkorn eller tilsvarende

værdier. Det var den bedre gaardmandsstand, som saaledes blev trukket ind i sognets styre. De nye raads kompetence var ikke fagligt afgrænset; de fik en meget elastisk beføjelse til at gribe ind i, hvad der kunde falde for, bl. a. sognets forsyning med veje og fordelingen af pligtkørslerne. I denne ubestemthed ligger, at pastoratet nu var voxet ud til en kommune.

For bøndernes inddragelse i det politiske liv fik Kristian 8.s landkommunallov meget stor betydning. Bøndernes begyndende organisation, deres presse var i høj grad knyttet til de kommunale anliggender. Dem kunde de overse, og dér blev deres bedste mænd trænet til større opgaver.

Fra denne lov gik udviklingen gradvis over mod mere udstrakt valgret og større indflydelse for det folkevalgte element, over lovene af 1855 og 67 til den af 1908. Bønderne var blevet ledt frem til atter at kunne staa paa egne ben.

— Over sognekommunen staar amtskommunen, der har undergaaet en lignende udvikling i et lignende tempo fra en historisk inddeling, de middelalderlige len, ombudsmandsdistrikter. Det at sidde i amtsraad har dog stadig i højere grad været noget, der passede for godsejerne, lensmændenes efterkommere. Man overvejede i 1850'erne at gaa over til landsdels- eller herredsraad, men endte ogsaa paa dette punkt med at bruge *den bestaaende* enhed, lenet.

XVIII

Det, som i særlig grad falder i øjnene hos en udlænding, der betragter danske forhold, er den store rolle, *foreningerne* spiller: andelsforeninger, erhvervsforeninger o. s. v.

Allerede Holbergs kandestøber fandt udløb for sine politiske interesser i en studiekres med den første spæde dagspresse som grundbog. Revolutionstidens folk drøftede det almene vel i klubber og arbejdede for det i selskaber, der byg-

gede skoler og udskrev digterkonkurrencer o. s. v., og det at være foreningsmedlem var dengang mere end at betale et kontingent. Det forpligtede til ved alle lejligheder at arbejde i foreningens aand og for dens formaal. Over landøkonomiske selskaber, missionsselskaber o. m. a. fortsatte det til det net af foreninger, der nu omspænder alle livets forhold, og som i Danmark er endnu tættere end andre steder.

Foreningerne er noget af det første, et autoritært styre maa ensrette, og ogsaa den udgaaende enevælde holdt et vaagent øje med dem. Det ligger i, at her vænnes folk til paa egen haand at arbejde med og ordne deres egne og andres sager. Her stilles de mest tillidvækkende paa prøve og sendes ind til mandjævning med de bedste fra andre krese, og herfra vandrer de videre til partibestyrelse, skolekommission og sogneraad eller som f. ex. Jens Holdgaard over landsdelsforeninger og De samvirkende danske Husmandsforeninger mod jordlovsudvalg og rigsdag. En af grundnerverne i vort nuværende danske styre er den udvælgelse, som ad denne vej sker, og som stræber mod det gamle ideal om styre ved de bedste mænd. Det er imidlertid karakteristisk for dansk foreningsliv, at indflydelsens tyngdepunkt ligger ude i grundcellerne, lokalforeningerne, ikke i centralstyrelsen.

Og her tilvænnes disse »parlamentariske« spilleregler, som en dirigent skal kende, om at det sidste forslag skal behandles først, og at der ikke kan vedtages noget under »eventuelt« o. s. v., ting som kan synes ligegyldige, men som — ligesom vore forfædres uskrevne love — sikrer et ordnet samarbejde, forebygger tvistigheder og sætter bom for vilkaarlighed, og som vænner grupperne til at arbejde ved hinandens side i fordragelighed og sportsaand. Hvis man vil vide, om en eller anden bevægelse staar paa folkestyrets grund, er det et vigtigt kriterium, om de ledende foretrækker at vælges, eller de udnævner sig selv.

Er ikke ogsaa det et idealbillede, der viser forholdene som vi helst ønskede dem?

Der er sikkert rundt om adskillige tilfælde af, at en ledende klike med alle lovlige og ulovlige midler holder en opposition nede og hindrer den i at komme til orde, selv en saadan som staar paa folkestyrets grund. Det vil dog ofte dybest set bunde i, at det er medlemmerne, der har mistet interessen for deres forening, bliver hjemme fra generalforsamlingen og tænker,

at det maa de ordne, som bryder sig om det. Saa er faren der for diktatur.

Men saa længe foreningslivet blomstrer frit i et land, og dirigentklokken respekteres, saa længe er folkestyret ikke dødt, for saa længe skyder det fra roden, selv om grenene kappes af.

XIX

Maaske er det svært at finde de egentlige aarsager til den udvikling, som i løbet af det 19. aarh. i Frankrig, i højere eller lavere grad ogsaa længere østpaa, har gjort rigsdagen til statsstyrets egentlige tyngdepunkt og forvandlet den fra en stænderrepræsentation til et redskab for den lige og almindelige valgret.

I aaret 1799 blev den danske forfatning kritiseret af en engelsk rejsende med en begrundelse, der paa os maaske virker noget overraskende: da der ikke findes nogen repræsentation for undersaatterne, er der ingen, som kan bevilge nye skatter, og kongen er derfor i krigstilfælde henvist til understøttelser fra fremmede magter eller til bidrag fra de store finansfyrster. Det var altsaa engelsk opfattelse af, hvor langt kongens kompetence gik. Hvordan man nu end saa paa den sag, saa maatte de voldsomt stigende pengekrav, som følger af den moderne stats enorme udvidelse af dens virkefelt, give fyrsterne en stærk impuls til at tale pengesager med deres undersaatter. Dertil kommer, at jernbanen har gjort det muligt at holde rigsdagen samlet næsten til stadighed, medens det tidligere altid var et voveligt eventyr at drage landet igennem. Den stigende velstand har givet bredere befolkningslag det fundament af økonomisk velmagt og uafhængighed, som er nødvendigt, hvis en samfundsklasse skal skaffe sig indflydelse paa landets styre; aviser og anden teknik i forbindelse med den bedre oplysning har sat os alle sammen i stand til i det mindste at faa færten af, hvad der foregaar. Det hele bunder i det opsving uden sidestykke, som vor verdensdel har gennemgaaet i de sidste 150 aar, i teknik, folketal, velvære.

De samme aarsager maatte jo øve deres virkning herhjemme. De virkede, som omtalt, i kommunernes

liv og i foreningernes, og de naaede ogsaa statens. Den franske julirevolution af 1830 fremkaldte i kongeriget Danmark de sædvanlige toner om, at hos os var friheden jo ikke i fare, men den almindelige europæiske uro naaede Holsten og stimulerede her den politiske gæring, som næredes af frygten for, at det gamle bystyre, Frisernes bondeselvstyre, det adelige parlament og de gamle rettigheder truedes af den danske enevælde og dens embedsmænd. Efter raad fra sine tyske kolleger valgte Frederik 6. at komme udviklingen i forkøbet ved det tidligere omtalte løfte om kommuneraad og stænderrepræsentanter. De sidste blev indkaldt landsvis, øboerne til Roskilde og Nørrejyderne til Viborg, Slesvigerne til Slesvig by og Holstenerne til Itzehoe.

Hvordan var forholdet mellem denne begyndelse til et nyt selvstyre og resterne af, traditionerne om det gamle?

Provinsialstænderne var officielt kun raadgivende, men deres kompetence, at udtale sig om alle regeringshandlinger, der berører undersaatternes rettigheder, er jo beslægtet med den tankegang, der ligger til grund for den gamle stænderrigsdag. Under de forberedende drøftelser hævdede Københavns borgmester meget vedholdende, at den ret, som byens privilegier af 1661 sikrede den til at være særskilt repræsenteret, naar stænderne indkaldtes, gjaldt *alle* byens borgere, ikke blot grundejerne. Hans tankegang var altsaa den, at naar kongen nu igen ønskede at tale med sine undersaatters tillidsmænd, saa var det den samme rigsdagsinstitution, der indkaldtes igen efter en pavse paa 170 aar. Saadan havde man ogsaa set paa det i Paris 1789, og paa samme maade gjorde det slesvig-holstenske ridderskab, den historiske rest af disse to landes gamle stænder, krav paa at være deres retsmæssige repræsentation. Dette blev dog afvist — saavel for Københavns som for hertugdømmernes vedkommende — og helt nye sam-

mensætningsregler udarbejdet. Derimod beholdt Lauenborg sin stænderlanddag, der havde været i uafbrudt virksomhed siden middelalderen. Islands alting var ligesom de danske ting blevet til en domstol, men blev 1843 genoprettet som raadgivende stænderforsamling under det gamle navn og er siden voxet ud til et parlament.

En af de vigtigste forskelle mellem de nye stænderforsamlinger og de gamle er, at der nu stemmes under eet; derfor har sammensætningsreglerne betydning. Det forlæg, der anvendtes, var den prøjsiske stænderforfatning, som lagde overvægten hos adelen; i større overensstemmelse med dansk samfundsopbygning stillede man i det danske rige stænderne overfor hverandre som nogenlunde lige stærke faktorer, der holdt hverandre i ligevægt; i øernes og Nørrejyllands forsamlinger fik ialt godsejerne 29 repræsentanter, byerne 37 og bønderne 42, hvortil kom nogle kongevalgte. Valgretten knyttedes til grundejendom som det, der gjorde en mand til en solid borger, solidarisk med samfundet i sine interesser — men den fulgte ogsaa med *fæste* af jord, idet det synspunkt sejrede, at det danske livsfæste og i det hele taget de danske bønders rettigheder bød tilstrækkelig sikkerhed for, at fæsterne stemte uafhængigt. Derimod kom embedsmændene heller ikke denne gang med. Stænderne mødtes hvert andet aar.

Dermed havde altsaa kongemagten strakt sig endnu et skridt videre i de indrømmelser til tidsaanden, der har gjort det muligt for enevælden at holde sig længere i Danmark end i noget af de omliggende lande. Det skyldtes altsaa vor forbindelse med Holsten og med Tyskland, at vi fik disse forsamlinger, men ogsaa at det blev raadgivende og *stænder*forsamlinger. Men de fremkaldte øjeblikkelig en trang til en tilpasning til danske forhold.

I løbet af forbavsende kort tid, i trediverne, bredte der sig en følelse af, at det var utaaleligt at have dette hemmelige hof, som man ikke havde indflydelse paa, til at gribe ind i sine anliggender, og at udviklin-

gen med nødvendighed vilde føre til en rigsforsamling med fuld besluttende myndighed ogsaa her. Som den politiker, der blev bevægelsens programskriver, Orla Lehmann, udtrykte det: »Jeg er voxet op med og i den overbevisning, at folkets selvregering igennem sine repræsentanter er en moralsk, en historisk nødvendighed for ethvert folk, som er kommet til en vis grad af aandelig og materiel modenhed«, men at kongedømmet samtidig er nødvendigt til at sikre den *faste og rolige* fremgang. Trangen til selvstyre havde maaske nok været skjult til stede, men først nu rykkede det indenfor mulighedernes grænse.

Naar borgerne nu mente — i tillid til deres voxende tal og velstand — at kunne hævde sig under frie forhold, hænger det ogsaa sammen med haabet om støtte fra den gaardmandsstand, som landboreformerne havde sat i stand til at udnytte de gode konjunkturer, og som opmuntret heraf nu gik til angreb i Nordslesvig paa embedsværkets tyskhed, i Jylland paa præsternes magt over kirken, paa Sjælland paa resterne af adelens privilegier: jagtret, hustugt, tiendefrihed, skattefrihed, fæsteforholdet o. a. Det var almindeligt at betragte den sjællandske bondebevægelse som spiren til en bonderevolution, en ny bondekrig. Godsejerne var — enkeltvis og i stænderne — rede til meget vidtgaaende indrømmelser, som de følte tiden krævede det, men principielt sejrede atter ukrænkeligheden af undersaatternes ret overfor staten ogsaa paa dette omraade.

Overfor forfatningsbevægelsen stod den nedarvede loyalitet mod kongen, næret af adelens lenstroskab og bøndernes taknemlighed mod Frederik 6.s minde og manglende tro paa at kunne hævde sig overfor de »fine«. Det viste sig ogsaa her, at der i Danmark ikke sker nogen revolution uden kongen. Frederik 6. og hans efterfølger fra 1839, Kristian 8., fulgte fortsat en politik, der viser forstaaelse af sagens kærne. Sammen med det liberale Ørsted'ske parti i kancelliet, der nu

kom ovenpaa, vilde de vise i praxis, at det *var* muligt for kongedømmet at gennemføre de reformer, udviklingen krævede, den fulde hævdelse af den kulturelle frihed, overgangen til frinæringspolitik. De vilde det sindige, maadeholdne, velovervejede fremskridt, der ikke kom for tidligt. Derved skulde det bevises, at enevælden var den mest *rationelle* regeringsform. Saaledes blev hofudgifterne — en af de væsentligste anker mod enevælden — forholdsvis smaa herhjemme. Det var i virkeligheden et borgerkongedømme som samtidig Ludvig Fillips i Frankrig.

Fra de liberales side maatte dette bekæmpes ud fra den tankegang, at frihedens værste fjende ikke er tyrannen, men den tilfredse slave. Og nu var folket blevet for stærkt. Regeringen mistede den folkelige tilslutning, som intet styre kan undvære.

Sammenligner man den kamp mellem regering og folkeopinion, som optog den første halvdel af 1840'erne, med, hvad vi kender fra vor tid, viser den maaske mere end noget andet, hvor magtesløs den danske enevælde var. Den kunde genere »Fædrelandet« — det rigtige — og de andre oppositionsblade meget føleligt med transportbesværligheder o. desl., men en direkte beslaglæggelse skulde indbringes for domstolene, der — skønt kongens tomme stol stadig formelt præsiderede i højesteret — var fuldt uafhængige og meget ofte gav pressen ret. Da Frederik 6. vilde pille ved den elskede danske »trykkefrihed«, havde det vakt en saadan storm, at det maatte opgives igen. Da det i 1841 endelig lykkedes at faa ram paa Orla Lehmann gennem et — yderst behageligt — tre maaneders fængselsophold for højforræderi, bidrog det mere end noget andet til at fæstne hans stilling og styrke hans popularitet. — I denne kamp slog *den danske humor* igennem.

Da der i 1845 berettedes om bondedemonstrationer paa et par sjællandske godser, blev kancelliet betænkeligt og udstedte forbud mod møder om bondestandens retsforhold. Dette angreb paa forsamlingsfriheden styrkede i høj grad bevægelsen og drev bønderne i armene

paa de liberale. Derefter begyndte ogsaa kongen at arbejde med forfatningsplaner.

Allerede i 1842, efter at kommunalforfatningen var vel tilendebragt, havde Kristian 8. fremsat et forslag til en forbundsforfatning. Det var strandet paa den vanskelighed, som allerede tidligere er berørt: at et folkestyre i moderne forstand — blandt meget andet — forudsætter en national enhed, en vis vilje til at være i stue sammen. Ved sin død efterlod han et nyt udkast til Frederik 7., der strax proklamerede spørgsmaalets løsning paa basis af ligestilling mellem kongeriget og hertugdømmerne (1848).

Dette tilfredsstillede hverken Kiel eller København. Paa dette kritiske tidspunkt spredte en ny fransk revolution sine gnister ud over Europa. Kiel rejste sig; forsøget paa at holde riget sammen ved enevældens hjælp var dermed glippet, og saa kunde man lige saa godt indføre en forfatning. En enkelt demonstration af Københavns borgere, der nu havde Sjællands bønder i ryggen, gennemførte den danske martsrevolution — fredeligt og uden modstand indenfor nationen. Tværtimod gik der gennem folket en bølge af enighed, rettet mod Holstenerne og deres østrigske og prøjsiske støtte. Kollegierne blev afløst af ansvarlige ministre, og under en pavse i krigen med Holstenerne forhandlede indkaldte folkerepræsentanter om en grundlov. De var valgt efter et næsten uprøvet princip: almindelig valgret.

XX

Paa siden af de borgerlige liberale politikere stod herhjemme endnu mere demokratisk indstillede personligheder som officeren A. F. Tscherning eller de to teologer, som virkelig tænkte deres syn paa samfund og stat til bunds: N. F. S. Grundtvig og D. G. Monrad. Der er særlig grund til at standse ved den førstnævnte.

Det er, som om Grundtvig siger det samme som de øvrige frihedsmænd og dog ligger i en helt anden skure. Det ligger bl. a. i, at medens de andre havde tidens tanker fra Frankrig eller — endnu mere afledet — fra Tyskland, saa gik han lige til kilden. *Hans* studierejse gik til England, der nu truede med at tage luven fra Frankrig som Europas førende land.

Den udgaaende enevældes stræben gik efter fransk mønster mod ensartethed, standardisering. Alle Danmarks børn i skole paa samme tid. Enslønnede embedsmænd, der gennemførte de samme regler overalt. Her er det, Grundtvig sætter sin opposition ind: Naar den romerske kirke vilde »beherske, beskatte, afrette og afslibe« sjælene efter samme mønster, saa var det en udløber af Romernes statsbegreb. Men hvert folk har nu engang sin egen maade at »tænke og tale, at være og virke, styres og ledes« paa, og den bør det ikke opgive for at »være en prøveklud i deres haand, der paastaar, de har en hemmelig aabenbaring om, hvordan alt menneskeligt og borgerligt skal behandles for at nærme sig fuldkommenheden og fortjene navn af dueligt, fornuftigt og oplyst paa Højtysk og Latin«. Og netop fordi det danske folk er saa »bøjeligt og tilsyneladende svagt«, saa kan vi vide, at det maa have en stærk følelse af sin ret til at blive behandlet efter sit eget væsen — ellers var det nemlig aldrig blevet saa gammelt, som det er.

Grundtvigs betydning uden for landets grænser har aldrig været særlig stor, men Danskheden forstod han til bunden af sin sjæl. Og hans opfattelse er, at hos vore nordiske brødre og efterkommerne af de angelsaxiske udvandrere er det, vi hører hjemme. Men nordisk sæd er det at lade livet udfolde sig frit. Frihed, men ikke som ulv eller bjørn, ikkun som fuldvoxne menneskebørn. Trosfrihed, trykkefrihed, folkelig nævningeretspleje, ret til ikke at blive fængslet uden lov og dom, som det var blevet bevaret derovre. Afskaffelse af al værnepligt, for kun frivillige var gode soldater. Embedsmænd skulde ikke have pension, den offentlige fattigpleje skulde indskrænkes til det mindst mulige, for folk havde bedst af at klare sig selv.

Derimod var han mindre interesseret i forfatningsspørgsmaalet. Ligesom f. ex. Holberg var han ikke sikker paa, at friheden ikke havde de bedste chancer under en god fyrste.

Da fyrsten imidlertid gik hen og indkaldte stænderrepræsentanter, hilste Grundtvig dem af et glad hjerte: Kongehaand og

folkestemme, begge stærke, begge fri, de har haft i Danmark hjemme mange hundred aar før vi. Og da der samledes en grundlovgivende rigsforsamling, lod mesteren sig indvælge for at faa lejlighed til at sige et dansk ord.

For Grundtvig bestod det danske folk af to dele: paa den ene side byerne og de dannede klasser med deres mange traade mod syd; paa den anden side det uforfalskede danske bondeland. Han tænkte sig derfor rigsdagen delt i et byting og et landsting. Langt vigtigere var imidlertid forfatningens aand, — ikke en demokratisk forfatning, men en folkelig styreform, præget som Jyske Lov af frihed, lighed og folkelighed; en forretningsorden, der ikke hindrede, at drøftelsen blev en fri samtale, en meningsudvexling. Og skulde man have et folkestyre, saa skulde det være et oplyst folkestyre. Universitetet i Sorø, der tidligere som supplement til præsteskolen i København havde forberedt adelens og senere (med Holbergs hjælp) ogsaa borgernes unge mænd til statens tjeneste, vilde han have anvendt til at give den elite af bondestanden, som nu skulde frem til roret, en indførelse i *nordisk* aand og nordisk kultur. Det er det frø, der er spiret frem i form af folkehøjskolen.

Der var i fyrrernes overgangstid adskillige andre ogsaa af dem, der var udgaaet fra embedsmændenes kres, som ønskede det folkelige element i styrelsen styrket paa *embedsvæsenets* bekostning. Det var jo et af den liberale bevægelses udgangspunkter i hertugdømmerne; i Nordslesvig, hvor bønderne havde bevaret langt flere positioner end andetsteds, fremkaldte senere den stramme prøjsiske administration især hos de ledende bondeslægter en meget levende reaktion, som vi kan være den dybt taknemlig for, skønt reaktionen til en vis grad efter genforeningen fortsattes overfor det danske embedsværk — ægget af statsskiftets økonomiske vanskeligheder søgte endogsaa en tid en mand, der stammede fra de gamle frisiske storbønder, Cornelius Petersen, at drive rigsdagspolitik paa selvstyretraditionen, med en genoplivelse af middelalderens kommunale selvstændighed i et uafhængigt Slesvig som program (»Bondens selvstyre«).

I det store og hele er det imidlertid ikke denne linie, der er blevet fulgt i dansk politik. Det franske folkestyre havde overtaget og videre udbygget den senere enevældes embedsvæsen, og det samme gjorde det danske; vore kommunalbestyrelser er i den grad bundet af tilsyn og regulativer, at nogle vilde paastaa, at de ligesom det 18. aarh.s magistrat simpelthen er indgaaet som nederste lag i embedspyramiden, og rigsdagen har foretaget en registrering, kontrollering og indblanding, som ingen enevoldskonge vilde have drømt om at faa magt til. Lavene, som kongerne havde bekæmpet i aarhundreder, faldt i 1862 for et enkelt strøg af den konstitutionelle konges haand. Dog er naturligvis ogsaa rigsdagen og bureaukratiet undergivet appel til de uafhængige domstole.

Med hensyn til *retsplejen* fik Grundtvig i grundloven genindsat løftet om offentlighed og mundtlighed, efter at det var gledet ud; gennemført blev det først 1919, samtidig med, at der endelig efter engelsk mønster indførtes en slags nævninger, og bureaukratiet yderligere svækkedes ved, at by-, herreds- og birkefogdernes forretninger deltes mellem dommer, politimester og byraadsvalgt borgmester.

Paa eet omraade har Grundtvigs frihedstanker imidlertid sejret stort, nemlig det som interesserede ham: det aandelige. Den lette adgang til at danne privatskoler, menighedsraadene, som nu har overtaget indstillingen til alle præsteembeder; de danske biblioteksprincipper, der bygger paa laanernes frie adgang til hylderne og ikke er saa pædagogisk anlagt som f. ex. de tyske, — det er symptomer paa dansk kulturel liberalisme. Lige saa ægte dansk er det, at kirken har affundet sig med det frie menighedsliv gennem det kompromis, der hedder valgmenighedsloven.

I afstaaelsestraktaterne fra Versailles var det ikke folkenes ret overfor fyrsterne, der blev forlangt garantier for, men derimod de afstaaede nationale mindre-

tals. Det er især dette punkt, der er prøven paa, om folkestyret svarer til sine idealer eller udarter til et flertalsdiktatur. Ved Nordslesvigs genforening med Danmark var saadanne klausuler ikke nødvendige, idet vi kunde henvise til vor grundtvigske frihedslovgivning.

XXI

Rent teoretisk kan jo rigsdag og konge, naar de er enige, paalægge borgerne hvadsomhelst; den eneste garanti er grundlovens paragraffer om undersaatternes rettigheder overfor staten.

Der var paa den grundlovgivende rigsforsamling praktisk talt enighed om at bygge paa princippet om *alle* menneskers ukrænkelige rettigheder; adelens forlængst undergravede særrettigheder blev udtrykkelig sløjfet i den paragraf, som nu har nr. 90. Meningen med menneskerettighederne er jo, at de gælder ganske automatisk efter naturens ret, saaledes som det forudsættes i engelsk retspleje og forudsattes i den tredje franske republik (1871-1940). A. S. Ørsted hævdede, at det samme principielt anerkendes ogsaa af dansk ret, og at man altsaa slet ikke behøvede at sætte menneskerettighederne ind i grundloven; forsamlingen fandt imidlertid, at det var sikrest at have konkrete paragraffer at holde sig til.

Vi kunde ikke som Svenskerne benytte en udformning, der direkte stammede ned fra det fra middelalderen bevarede kongeløfte, men maatte gribe til udenlandske forbilleder. Foruden de tidligere nævnte amerikanske og franske havde man udformninger fra Holland, Norge, Belgien og Saxen; i den allersidste tid var menneskerettighederne desuden lovfæstet i Italien og det tyske rige. Man valgte at lægge den belgiske udformning til grund. Allerede enevælden havde søgt at gennemføre retten til undervisning og forsørgelse, hvor ikke slægten selv kunde klare sagen, samt noget modsvarende til

den vigtige regel om »grundlovsforhør« inden 24 timer; man regnede med, at der var trykkefrihed i landet; ejendomsrettens ukrænkelighed og domstolenes uafhængighed var anerkendt i princippet, og det havde ikke været muligt i lovgivningen at finde nogen straf at knytte til bondecirkulærets angreb paa forsamlingsfriheden (Hans Jensen). Det var altsaa ikke noget radikalt brud med fortiden at slaa fast, at disse friheder og rettigheder samt foreningsfrihed og boligens ukrænkelighed (husfreden) med visse forbehold var gældende ret i Danmark. Disse regler er jo gaaet saa at sige uændrede gennem alle revisioner af grundloven og har aldrig for alvor været under debat.

Det store slag stod derimod i 1849 om den anden hoveddel af en forfatning: regeringsformen. Der var nogenlunde enighed om tokammersystemet. Montesquieus mening med dette havde været, at de højere klassers stilling skulde sikres gennem en privilegeret valgret til førstekammer, saaledes som de danske kommunalraad i halvtredserne blev delt mellem overklasse og almue. Det danske udkast var imidlertid forfattet af en skarp modstander af dette tostænderprincip, nemlig Monrad (Orla Lehmanns sprogsans har dog nogen andel i de knappe, krystalklare paragraffer, som i tidens løb er blevet noget udviskede).

Monrad var — som saa mange Verden over paa det tidspunkt — dybt paavirket af *Hegels* maade at tænke paa, der har bidraget saa stærkt til, at udviklingstanken er slaaet igennem, fordi den altid stiller en sag op i form af to modsætninger, der forenes til noget helt tredje (»dialektisk metode«). For Hegel selv var staten i virkeligheden et selvstændigt væsen, og borgerne til for statens skyld; det var den prøjsiske stat, han nærmest havde for øje. Monrad saa paa lignende maade paa enevældens danske, men hævdede, at den efter sit eget væsen af sig selv vilde udvikle sig til et konstitutionelt kongedømme. Men ogsaa dette maatte være en *enhed;* alle klasser, alle provinser skulde arbejde sammen i harmoni. Derfor var han en skarp modstander af at hænge kontravægte op, der skulde afbalancere hinanden. Der var i Danmarks som i Norges sociale forhold tilstrækkelig lighed til at danne basis for, at alle stemte under eet.

Paa dette punkt rev det ud mellem de to parter, der bar frihedstankerne frem: bønderne og de liberale. Hvad enten man nu foretrækker at søge aarsagen i Monrads personlige bearbejdelse af de liberale, i den omstændighed, at folket stod i vaaben, eller i en særlig dansk lighedsfølelse — trods alt lykkedes det i det væsentlige at gennemføre den almindelige valgret ogsaa til landstinget, skønt den allerede var opgivet alle andre steder, og det afgjort var for tidligt — hvilket fremgaar af, at stemmeprocenten ved det første folketingsvalg kun var 32 %. I det hele og store blev det en af tidens mest fremskredne forfatninger, idet dog kongen stadig beholdt en betydelig plads (fuld vetoret m. m.).

Naar et autoritært styre forvandles til et frit, træder partimodsætningerne frem i fuldt dagslys. Kampen staar ikke længere om de faa fod gulvplads i fyrstens venteværelse, men bølger ud i pressen og paa talerstolene. Monrad døde i 1887 som en paa det dybeste skuffet mand, paa et tidspunkt da den stigende modsætning mellem de to grupper kulminerede i provisorieaarenes voldsomme kampe.

Denne modsætning førte til en vis reaktion mod den almindelige valgret, men ikke til det voldsomme brud med løfterne fra revolutionsaaret 1848, som foregik alle andre steder end her og i Holland. Saa at sige ved enhver lejlighed, hvor vi hører halvtredsernes stemme, fra lexika til almanakker og grundlovsmødetaler, støder man paa glæden over, at man nu kan aande frit. Dette hænger ikke mindst sammen med den udenrigspolitiske baggrund.

XXII

Det er antydet, hvorledes den nationalliberale bevægelse, der udgik fra *Studenterforeningen*, i meget høj grad var et udtryk for reaktionen mod den frem-

trædende rolle, det holstenske og tyske element havde spillet i staten under enevælden. Der laa over rigsforsamlingens arbejde midt under treaarskrigen en lignende tone af national selvhævdelse som f. ex. over de forfatningsgivende forsamlinger i de nye lande efter 1918.

I denne situation indstillede ledende krese sig bevidst paa at lade Holsten og Lauenborg sejle deres egen sø ad Tyskland til, og i stedet søge Danmarks sikkerhed i en indmeldelse i den svensk-norske union, der bestod siden 1814. Som Monrad udtrykte det: et forenet Norden maatte overfor stormagterne kunne finde den rette balance mellem beskyttelse og afhængighed. Men for alle planer i den retning havde tilbage til 1810 den danske enevælde staaet som en anstødssten.

Det adelsløse Norge havde strax, da det kom løs fra den danske enevælde, givet sig en etkammerforfatning af nyeste snit med ret udstrakt valgret, som stadig spillede en betydelig rolle i den danske agitation i fyrrerne; Sverrig havde endnu sin stænderrigsdag, som 1866 blev omdannet efter tokammersystemet. Ogsaa af den grund hørte det nordiske og det liberale sammen. Det styrkede i høj grad bevægelsen, at det var den gamle nordiske frihed — for bonden og paa tinge — man ønskede at vende tilbage til.

Da Prøjsen i reaktionsaarene efter 1848 tabte interessen for Holstenerne, blev de slaaet ned, idet man fra tysk side kun betingede sig, at Slesvig, stridens æble mellem København og Kiel, ikke maatte knyttes nøjere til Danmark, end Holsten blev det. Og saa stod man atter overfor problemet at forene rigets enhed med en fri forfatning. Da Holstenerne stadig blev opmuntret sydfra, lykkedes det ikke at stille begge parter tilfreds hverken gennem en delvis tilbagevenden til enevælden eller gennem en forbundsforfatning.*

* I den forbundsforfatning, der var gældende 1855-63, »ok-

Der er ofte en meget nær forbindelse mellem forfatningspolitik og udenrigspolitik. Krimkrigen ved midten af halvtredserne mellem Vestmagterne og Rusland blev fulgt med spænding, fordi man forstod, hvad den betød for forfatningsforholdene i Europa. Fra begge sider havde man haab om støtte. Da Vestmagterne sejrede, opgav vi under nationalliberal ledelse atter forsøgene paa at komme til forstaaelse med Holsten og styrede — i tillid til Vesten og til Norden — aggressivt og bevidst paa den frie forfatnings grund mod en indlemmelse af Slesvig og udelukkelse af Holsten. Bismarck, der nu kom i spidsen for prøjsisk politik, fremmede i al stilhed denne udvikling, fordi han havde brug for et enhedsmærke at samle Tyskland om under prøjsisk ledelse og derfor ønskede et brud.

Resultatet kender vi: De nationalliberale blev efter deres politiske fiasko lige saa smædede, som de nylig havde været tiljublede. Tilbage stod de store og smaa bønder, som delte magten mellem sig ved det forlig, der hedder grundloven af 1866, som lader landstinget vælges af en slags provinsielle stænderforsamlinger, hvor godsejerne møder personligt, og de øvrige stænder er repræsenteret i et forhold, der giver den store og lille bondestand hver 15⅓, det store og lille borgerskab hver $11^{1}/_{6}$ landstingsmand (+ kongens tolv). Dette stænderprincip var *blandt andet* ogsaa et udtryk for, at nu gjaldt det om at staa sig godt med Prøjsen, hvor resultatet af reaktionen efter 1848 var blevet treklassevalgretten, som gav godsejerne overvægten i landdagen. Alt, hvad Monrad havde bygget sin politik paa,

---

toberforfatningen«, anvendtes første gang det, som er Danmarks originale bidrag til europæisk forfatningspolitik, nemlig matematikeren og politikeren C. G. Andræs forholdstalsvalgmetode, der tilsigter den retfærdigst mulige fordeling af mandaterne mellem de forskellige lister i forhold til deres stemmetal, og som ligger til grund for vor nuværende landstingsvalgordning. Det var det første forholdstalsvalg i Verden.

var bristet; i den dybeste græmmelse gik han til Ny Zeeland. Faa aar efter tog den prøjsiske konge kejserkronen i Versailles.

Saa kom de smaa bønders kamp mod det øvrige folk under Estrup, hvis provisoriepolitik til en vis grad er parallel med Bismarcks styre i Prøjsens Tyskland. Det var igen en kamp mellem stænderne om deres ret, og atter stillede de i virkeligheden, som i gamle dage, op til borgerkrig.

Men nu var der jo ingen oprørsparagraf; ansvaret for kongens handlinger laa hos hans ministre, der kunde indstævnes for rigsretten, d. v. s. højesteret og en del af landstinget — en rest af førstekammers ældgamle dømmende myndighed, som ogsaa det gamle rigsraad havde udøvet. Men som *det* opfattedes ogsaa rigsretten som klassepræget.

Det, som i særlig grad tilspidsede striden og gav den en bitterhed, som vi nu har svært ved at forestille os, var at forsamlingsfriheden og grundlovens andre friheder mentes truet. Under denne kamp sank junigrundlovens principper til bunds i folket og blev til en kær og omkæmpet ejendom, som gennemførtes i de danske andelsforeninger, hvor der stemmes »efter hoveder, ikke efter høveder«. Det var atter den bondevenlige linie i vore landboreformer, der havde gjort det muligt, at der her som i de andre nordiske lande kunde opstaa en stærk bondebevægelse. *Derfor* havde Estrup det sværere end Bismarck.

XXIII

Som herhjemme havde der ogsaa andre steder siden den udgaaende middelalder existeret visse modsætninger mellem højere og lavere borgerskab. Disse spørgsmaal maatte faa en stærkt øget betydning i teknikkens tidsalder med dens svulmende storbyer.

I denne situation er det, at der »gaar et spøgelse gennem Europa: kommunismens spøgelse. Det gamle Europas magter har alle sluttet sig sammen til en hellig parforcejagt paa dette spøgelse« (Det kommunistiske manifest 1848). Sagen er, at den voxende arbejderbefolkning fik en fane at samles om i de tanker, der udformedes i nært samarbejde af de to venner Karl Marx og Friedrich Engels. De fik et retsgrundlag i merværdilæren: kun nogle af dagens timer arbejder arbejderen for sig selv, de øvrige for kapitalen.

Ud fra den økonomiske historieopfattelse, der har givet forskningen saa rige impulser, ser Marx sagens kerne i spørgsmaalet om den *økonomiske* frihed: Bourgeoisiet, tredjestand, har benyttet frihedsideerne som rambuk overfor alle de baand, som lavene og enevælden lagde paa erhvervslivet. Resultatet er — som i dyreverdenen — den stærkeres sejr. Storgodserne sluger bondebrugene, industrien konkurrerer de smaa værksteder ud, kapitalen trykker arbejderne ned i elendighed. Der opstaar et voxende proletariat, en fjerdestand, som overhovedet ikke har raad til at have og bruge menneskerettigheder. Der hjælper ikke proletarerne, at de har ganske den samme frihed som millionærerne til at købe biler og til at sove under Paris' broer. De maa »samles, skoles og organiseres« til at tage magten i staten. Og til haabet om denne magtovertagelse, som udviklingen nødvendigvis maa føre med sig, knyttes en socialistisk drøm, som har nær forbindelse med sorgen over det tabte land — landsbyens alminding, som godsejeren tog fra fædrene og deres gæs for at dyrke korn paa den til sig selv. Det er atter Hegels dialektik, der skinner igennem i denne udviklingslære, som til en vis grad er gaaet i opfyldelse (statens voxende indgriben, kapitalens koncentration).

Paa visse punkter var denne kritik berettiget herhjemme, paa andre ikke. Frederik 6. havde sat bønderne selv ud paa deres almindinger, men det kan ikke nægtes, at der i forbindelse med fjernelsen af lavenes beskyttelse var en voxende fattigdom, hvis monument er gaderne paa Københavns Vesterbro med de nationale navne: Dannebrogsgade, Saxogade, Absalonsgade, — selv om modsætningerne var noget mindre skarpe her i landet end i de store riger.

Allerede i fyrrerne var der en slags radikal smaaborgerbevægelse omkring *Københavnsposten*, der var stærkt interesseret i den ældre, førmarxistiske socialisme og arbejderbevægelse (Louis Blanc, de engelske krav om et Magna Charta for folket m. m.), men ikke selv stilede ud over kravet om almindelig valgret; mange danske haandværkere lærte sikkert disse tanker at kende paa deres svenderejser. Som den første egentlige socialist optraadte ved 1850 stud. med. Frederik Dreier — pioneren, der kom for tidligt og var for radikal ligesom Kristian 2. og Struensee.

Først da industrialiseringen begyndte at tage fart i halvfjerdserne, kom arbejderne i gang med at rejse deres fagforeninger paa lavenes ruiner, ligesom bønderne samtidig byggede deres andelselskaber op paa traditionerne fra landsbyfællesskabet. Ogsaa arbejdsgiverne organiserede sig, og denne gang kom det virkelig til en borgerkrig, ført med økonomiske vaaben, nemlig den maanedlange storlockout i 1899, hvorunder arbejderne nød stor offentlig sympati. Ligesom gamle dages fejler sluttede den med et forlig, der gav et retsgrundlag for fremtiden: septemberforliget.

Virkelig teoretisk interesse har der været forholdsvis lidt af i denne danske arbejderbevægelse. Dens egentlige teoretiker, *Gustav Bang*, var i sin grundindstilling — ligesom halvfjerdsernes pionerer — bestemt ud fra Karl Marx' tanker, endda i deres radikale udformning; i praxis var han dog mindre optaget af revolutionsplaner end af arbejdet paa — paa den almindelige valgrets grund — at sikre arbejderne del i det økonomiske fremskridt. Det var de paatrængende sociale problemer, der havde drevet Venstre og Højre til at sætte statsmaskineriet i gang igen under provisoriekampene for at bygge videre paa vor sociale lovgivning, et af de omraader, hvor Danmark staar som noget af et mønsterland (sygekasser, alderdomsunderstøttelse m. m.); her tog Socialdemokratiet traaden op.

Det er *gammel ret:*
fuglen og den fattige skal ogsaa være mæt.

Gustav Bang var fuldtud klar over, at med denne lovgivning og fremskridtene vundet i arbejdskampen hævedes arbejderne, der jo i forvejen stammede fra forholdsvis frie bønder, op over proletarstadiet og blev til et smaaborgerskab, der havde god brug for rettigheder. I de økonomiske forhold har det danske socialdemokrati altid ønsket visse statsindgreb, men samtidig har det altid paa sit program haft almindelig valgret til eetkammer, offentlig og mundtlig retspleje og den fulde ytrings-, tros-, presse-, forenings- og forsamlingsfrihed, altsaa junigrundlovens principper. Endnu partiets program af januar 1939 bekræfter, at statsindgrebene skal ske indenfor grundlovens rammer og uden overgreb mod borgernes aandelige og politiske rettigheder. »Socialisme og diktatur er uforenelige, medens socialisme og demokrati er uadskillelige.«

Et andet moment, som er blevet knyttet sammen med bourgeoisiets kamp, er det nationale. Paa dette punkt har det danske socialdemokrati i virkeligheden altid sluttet sig til, hvad Gustav Bang i 1905 sagde i studenterforeningen i Lund: »Den finske fabrikant, den sønderjyske proprietær har Socialdemokratiet imod sig, naar han udbytter lønarbejderne og trykker deres kaar nedad, men i spørgsmaalet om den russiske og prøjsiske nationalitetstvang [Finland hørte jo dengang under den russiske kejser] har han ingen paalideligere forbundsfælle end netop det internationale socialdemokrati, som afskyr den nationale undertrykkelse og hævder folkenes absolute selvbestemmelsesret paa dette som paa alle andre omraader.«

XXIV

I den lykkelige periode, da Gustav Bang udtalte sig som ovenfor, kunde det have set ud til, at linien familie-herred-landskab-nation skulde fortsættes, og nationerne gro sammen til større enheder i fred og forstaaelse paa

grundlag af folkenes selvbestemmelsesret. Østrigs krav til Serbien i august 1914 tvang imidlertid atter alle de nationale skranker frem i lyset.

Den første verdenskrigs bevæbning af masserne muliggjorde arbejderbevægelsens (og smaabøndernes) endelige gennembrud. Det drejer sig om en ny revolutionsbølge parallel med de borgerlige af 1789, 1830 og 1848. Det førende land blev denne gang Rusland, maaske fordi modsætningerne her var størst og staten svagest. Fra Lenins proklamation af den af Karl Marx forudsagte revolution ud fra sovjetprincippet — en pyramide af kommissioner valgt trinvis nedefra — forplantede bølgen sig videre over revolutioner af kommunistisk eller socialdemokratisk farve i Ungarn, Østrig, de tyske stater og syndikalistiske fabriksbesættelser i Italien, rev en lang række troner over ende og resulterede i yderst tiltrængte landboreformer i en lang række østeuropæiske lande, bedriftsraads- og arbejdstidslovgivning i Tyskland, oprettelsen af den internationale arbejdsorganisation i tilknytning til Folkeforbundet. Fænomener som den franske folkefrontsregering og Roosevelts arbejdervenlige politik kan udledes fra den samme strømning, der i nogle af sine sidste udløbere, i Spanien og Kina, krusedes af en modbølge, som kan føres tilbage til B. Mussolinis (f. 1883) national-syndikalistiske stændersamfund i Italien; denne strømning har atter styrtet det angelsaxiske parlamentariske folkestyre i en række lande, hvor det var naaet hen uden at være virkelig rodfæstet i traditionerne, bl. a. i det tyske rige, hvor den østrigske politiker A. Hitler (f. 1889) har grundet sin militære embedsstat paa prøjsiske traditioner i forbindelse med Fr. Nietzsches forkyndelse af, at de udvalgte faa er alt, massen intet.

Den danske reaktion overfor disse gigantiske begivenheder er egentlig ikke saa forskellig fra vort forhold til de tidligere revolutionsbølger. Allerede sidst i det 19. aarh. gik der herhjemme en ung prins og drømte om at befæste kongemagten paa en bredere folkelig tilslutning. Efter en regeringstid præget af korrekt samarbejde med folkets lovlige repræsentanter paa basis af den parlamentarisme, som hans bedstefader havde bøjet

sig for i 1901, kunde Kristian 10. paa sin halvfjerdsaarige fødselsdag se sin ungdomsdrøm opfyldt, da han var i stand til at lægge sin hyldesttur om ad Ryesgade.

Herhjemme, hvor der — trods alle vanskeligheder i mange hjem — hverken fandtes et virkeligt proletariat eller et virkeligt aristokrati, ytrede uroen sig kun gennem spredte syndikalistiske demonstrationer. Paa grundlag af den almindelige valgrets længe forberedte genindførelse i 1915 gennemførtes ogsaa herhjemme ottetimersdagen, og vore landboreformer naaede deres slutpunkt gennem udstykninger og lensafløsning — ad fredelig vej og uden virkelig alvorlige divergenser. Ved samme tid blev vort udenrigsforhold ordnet paa klar folkelig retsbasis gennem den dansk-islandske forbundslov og de sønderjyske afstemninger; og gennem vor grønlandske kolonipolitik og Færingernes selvstyre vil vi forhaabentlig kunne sone de fortidssynder, som Islændinge, Nordmænd, Svenskere og Holstenere — ikke helt uden grund — mener at kunne bebrejde os.

I hele denne udvikling har vi ligget nær opad vore nordiske brødrelande, hvis folkestyre ligeledes har faaet sit tunge, saglige præg af, at folket i udstrakt grad lader sig repræsentere af sine egne, og hvor ligeledes Socialdemokratiet er blevet det ledende regeringsparti. Dette forhold var atter noget, der skyllede ind over vore grænser af en almindelig europæisk tendens, idet der rundt om i Europa ved tyvernes slutning kom arbejderregeringer til magten; forskellen er, at her i landet holdt de sig — ikke mindst fordi deres politik var moderat og uden skarpe kanter. Hvis arbejderne er gaaet tilbage herhjemme i trediverne, er det sket under ledelse af deres egne tillidsmænd. —

Under alt dette har junigrundlovens principper fortsat med i sjælden grad at gennemtrænge vort samfundsliv. Brev- og telefonhemmeligheden er blevet os en lige saa stor selvfølge som den hurtige og uhindrede postgang.

Den tyske aarsdag for Weimarforfatningen, 11. august, blev aldrig, hvad den danske grundlovsdag er. Lad være, at vi med vore forældreraad og telefonabonnentrepræsentationer er kommen længere ud, end forholdene i virkeligheden kan bære — det viser dog vor grundindstilling. Efter Monrads død har udviklingen dog givet ham ret.

De dokumenter, der i den mest fortættede form indeholder vore politiske idealer, de store partiers programmer, tager sigte mod meget forskellige maal. Men de grundprincipper, der søges fortolket til fordel for de modstridende interesser, er i det store og hele de samme: ligelig og retfærdig repræsentation, kvinders ligestilling, aandelig frihed, retssikkerhed og hjælp til de økonomisk svage — junigrundlovens aand.

XXV

Mange linier synes altsaa at pege tilbage mod et stadium i en fjern nordisk fortid, hvor hvert hus var et kongerige, og alle samfundsopgaver var *storfamiliens*: religionsplejen, der navnlig var knyttet til maaltidet; omsorgen for syge og døde, fattige og umyndige; skifte af dødsbo, oplæringen af de unge og kontrol med ægteskabet; domsmyndigheden over individerne og beskyttelsen udadtil af deres sikkerhed, deres *ret*.

Paa et tidspunkt, der ligger forud for al historie, er de fællesopgaver, der altid opstaar i menneskers samliv, begyndt at vandre over til andre enheder, og først og fremmest det, der var hovedproblemet i en tid, der ikke kendte til statsmagt: at værge sin sikkerhed, med sværdet, eller gennem domsforhandling. Der er et nært slægtskab mellem disse enheder; byernes gilder, der erstattede slægten, paavirkede bøndernes landsbylav, der maaske oprindelig er et familieinteressantskab, ligesom bymændenes kommune anvendte de tilvante former, som man kendte fra herredet, der er et forbund af familier.

Grundprincippet for disse sammenslutninger er — midt i den almindelige ufred — at afgøre alle opstaaede tvistigheder

ved forhandling eller ved en slags voldgift af kommissioner med forskellige navne, der ofte synes at repræsentere alle herredets (byens, hirdens) fire fjerdinger eller kvarterer, og hvis opgave er at sætte deres ed ind paa, at en mand er ulastelig, eller at skellet gaar eller retten ligger, saaledes som de skønner, i henhold til den nedarvede, hellige ret, der kun kan ændres med samtykke af dem, den angaar. Som det hedder i en af de bønsformularer, hvormed de jyske sandemænd skred til deres opgave:

> Gud unde dem saa at tyge* og sværge,
> at de deres ære og boslod værge.
> Hvad enten de sværge til eller frå,
> lad ikke bonden retsløs af tinge gaa!

Ogsaa til afgørelse af fællesanliggender kunde udmeldes kommissioner; en naturlig ledende stilling er i lav, byer og herreder tilkommet en eller flere *oldermænd*. Disse tillidshverv har i første række tilhørt de ofte omtalte (sognets, bygdens, byens, rigens) *bedste mænd*, der har omfattet de mest lovkyndige bønder, men sikkert i første række de mest velsituerede (smlgn. de græske og latinske udtryk aristoi og optimates, der egentlig betyder det samme), men de handler paa *tingets* (stævnets) vegne. Til brug, naar der skulde forhandles med de bredere masser, kunde man i jyske herreder og købstæder udmelde »de 24 (eller 16) mænd«.

Dette samfund af nogenlunde ligestillede bønder er — efter idealet — det nordiske grundlag, hvorpaa den senere udvikling hviler. Ind paa dette samfund søgtes podet en række former, som vore frænder lærte at kende i de mere komplicerede kultursamfund, som de erobrede. *Kirken* forædlede de nordiske retsidealer, fremmede udviklingen mod større enheder og udskrev skat til sine sociale og kulturelle opgaver. *Kejsertanken* holdtes ude af *kongen*, der lidt efter lidt i følge med udviklingen udvidede sin kompetence, i smaa ryk, med efterfølgende tilbageslag og under en altid vaagen reaktion. Af hans hof og hird udvikledes den anden statsmagt. *Storbønderne* befæstede deres stilling ved at blive kongens hirdmænd; i Danmark, hvor en varig erobring aldrig i historisk tid er lykkedes, naaede de dog ikke den magtstilling som i erobringslandene (omend en større end i Norge og Sverrig).

---

* Afgive en kendelse.

I overensstemmelse hermed overtog hirdens ting, Danehoffet, hvor alle landenes bedste mænd (rigsraadet) dømte, den funktion at vaage over, at kongen overholdt retten, og den afgørende indflydelse paa landstingenes beslutninger. *Købstadens* bedste mænd kunde paa samme maade finde et udgangspunkt for en organisation i købmændenes gilde.

Da rigsraadet bliver en klassedomstol, uddybes efterhaanden skellet mellem de forskellige stænder, der hver har sine rettigheder og love, sin repræsentation og sine domstole: kongen med sine betjente, adel, gejstlighed, byfolk og simple bønder. Ved middelalderens slutning bryder alle modsætninger ud i lys lue, ogsaa modsætningen i rige og købstad mellem de bedste mænd og almuen. Det foreløbige resultat bliver en fællesrepræsentation af udvalg udmeldt af alle ting: rigsdagen.

I den europæiske udvikling voxede paa dette tidspunkt dels kongens, dels rigsdagens betydning, under brydninger mellem adel og borgere om indflydelsen paa begge. Paa et tidspunkt, da adelen, der jo ogsaa repræsenterede sine fæstere, syntes at skulle faa overvægten i den danske rigsdag, fik et borgerligt-gejstligt parti anerkendt kongens arvelighed, hvilket Frederik 3. benyttede til ved den paafølgende endelige stadfæstelse af rigsdagsbeslutningen at faa anerkendt en saa vidtgaaende kgl. kompetence, at rigsdagen overflødiggjordes.

Det var den *franske* vej, vi saaledes var slaaet ind paa, og ad den er vi i det store og hele fortsat siden, ligesom vi ogsaa udenrigspolitisk oftest har fulgt Frankrig. Kongerne tog vidtgaaende hensyn til undersaatternes overleverede frihed, men gjorde den atter mere ligelig i borgerlig aand, især fra revolutionstiden ved hjælp af et virkeligt embedsapparat. Af de folkelige raad ved embedspyramidens fod — der i byerne havde deres rødder i de 24 mænd, i pastorateme i de »bedste mænd« — voxede et nyt folkestyre frem, som kunde tage magten, da udviklingen atter forlagde forfatningernes tyngdepunkt til rigsdagen. Det var lykkedes Oldenborgerne, hvad der har været saa mange herskeres drøm, fra Sulla i Rom til Napoleon 3. i Frankrig, Lenin i Rusland og hans samtidige, Sunjatsen, der har lagt idégrundlaget for det moderne Kina: gennem en overgangsperiode af autoritært styre at lægge forholdene saaledes til rette, at folket atter kunde styre sig selv. Og dette folkestyre har ikke fortrængt embedsapparatet, men taget det i sin tjeneste.

Vi har saaledes fulgt radikalt med i den europæiske *statsteori*, skønt vi har ligget tilstrækkelig afsides til at kunne vente, til situationen nogenlunde havde afklaret sig, hvorefter vi ialfald i nyere tid — under vore forholdsvis overskuelige forhold — forholdsvis let har kunnet enes om at indpode det bedste af udviklingens resultater paa vore hjemlige institutioner. Det hænger ogsaa sammen med vor uforstyrrede besiddelse af det samme land, at det er de samme organer, der tilbage fra oldtiden har bevaret kontinuiteten. Efter et retssystem, der har udviklet sig af sine egne rødder, dømmes der fra underretterne, der er en ubrudt fortsættelse af herredstingene, og op til højesteret, der fortsætter hirdens huskarlestævne; Københavns magistrat er byraadet fra Absalons dage, og amtmændene sidder paa de brynjeklædte kongelige ombudsmænds plads.

Og det er den samme kongeslægt, der altid har været nært knyttet til rigets bestaaen.

— Det er ingenlunde givet, at det altid er den bedste løsning af problemerne, der netop er fundet af Danske. Hvert af de tredve, fyrre slægtled tilbage til kristendommens lovfæstelse stod overfor sin særlige politiske situation. Men vil vi lytte til den aand, hvori spørgsmaalene er søgt løst paa nordisk grund, saa finder vi — hvor megen folkepsykologi man saa vil lægge i det, bliver jo en personlig sag — forholdsvis megen lighed mellem samfundets borgere, en vaagen hensyntagen til de enkelte borgeres ret og frihed og til de daarligtstillede samfundslag selv under enevælden, ja netop fremhjulpet af kongerne. Maaske endnu mere i vore idealer end i vor praxis finder vi under alle omskiftelser en tilnærmelse til dette demokratiske kongedømme, forbundet med

Frie mænds kontrol af, at loven er ærlig, taalelig og ret.

STUDIEVEJLEDNING

Hensigten med denne bog er *blandt andet* at være en hjælp for krese, der i fællesskab vil skaffe sig et indtryk af, under hvilke forudsætninger vi Danske (og Nordboerne i det hele) plejer at ordne vore politiske anliggender. I det følgende skal gives nogle vink om, hvorledes emnet kan behandles, hvis man deler det i en række punkter og ofrer en aften paa hvert. Under hvert af emnerne er i reglen angivet en »tekst«, som det kan være nyttigt at have ved haanden, og derefter i rund parentes nogle sider, som en eller flere af deltagerne kan have læst i forvejen for at være særlig orienteret, hvis man anvender den form; derefter nogle spørgsmaal, som antyder, hvad emnet rummer.

Lederen kan hente nogle gode raad i Studiekredsforeningens »Studiehaandbog« (1919) eller Dansk Ungdomssamvirkes »Vejledning for Studiekredsledere« (1941, oprindelig kommen som tillæg til Lederbladet nr. 3 og 4). Det vil sikkert være nyttigt parallelt med grundbogen at læse: Danmarks Udvikling til Demokrati. 6 Radioforedrag (1938), der giver en god oversigt over emnet.

Ti aftener med Danmarks politiske historie.

I. *Tinget.* Kap. 1-5. Indledningen til Jyske Lov, se f. ex. Wiskinge: Vor Forfatnings Historie, 5. udg., s. 13; kort over herredsinddelingen, Det danske Folks Hist. II, 32 o. fl. st. (Karl Rasmussen: En Tingdag i Middelalderen. Fortællinger fra Danmarkshistorien II. Kr. —.40). Findes der i »Danske vider og vedtægter« en bylov for en af de nærmeste landsbyer? Hvorfor holdt man bystævne? Hvad har tilvænningen til samarbejdet i landsbyen betydet for os? Hvor laa det nærmeste tingsted for herred og syssel eller land? Hvem mødte paa tinge? Hvad var tingets opgaver? I hvilke egne af Verden har der været noget tilsvarende? Passer denne proces- og styreform til vor tid? Hvad blev der af tingene? Hvorledes er adskillelsen mellem lovgivende og udøvende magt

udtrykt i indledningen til Jyske Lov? Hvornaar har Danmark (eller dele af det) hørt til det tyske kejserrige?

II. *Bondens tilbagegang*, hirdens magtperiode. Kap. 8-10. Kong Eriks lov, se Høirup: Danehoffet, s. 15-17. (Folkenes Historie III, 582-607. Arthur Petersen: Jorddrot og Bonde, 7-120). Er der i nabolaget vidnesbyrd om, at landsbyer er inddraget under herregaarde? Hvad var fæstebøndernes rettigheder og pligter? Hvorfor kom storbønderne ovenpaa? Gjorde smaabønderne modstand? Hvilke fordele havde de af forandringen? Hvorledes var deres stilling i sammenligning med andre landes bønders? Hvilke rettigheder sikrer kong Eriks lov? Naar man tænker sig en tilstand, hvor der netop er grund til at indskærpe *disse* rettigheder, hvorledes ser den saa ud? Hvad er forskellen mellem den gamle rigsdag og vor tids?

III. *Den danske enevælde*, de lejede hæres tid. Kap. 11, 13-15. Uddrag af Kongeloven, Wiskinge, s. 26-27. (Frisch: Europas Kulturhistorie II, 233-67. Det danske Folks Hist. V, 94-142). Hvad var kongens oprindelige opgave? Hvad betød det, at han ikke var ejer af al jord? Hvad har Ægypten betydet for dansk samfundsudvikling? Hvilke er majestætsrettighederne? Hvem har gennem tiderne haft den lovgivende og skattepaalæggende magt i Danmark? Har der nogensinde været diktatur i Danmark? Enevælde fremfor folkestyre? (Fordele: plan, orden, kontinuitet, uafhængighed af særinteresser. Farer: tyranni, hemmelighedsfuldhed, stagnation, udelukkelse af kritik, manglende hensyntagen til alle interesser, sløvelse af folket). Forfatningshistorien afspejlet i Københavns byplan.

IV. *Den store revolution og Danmark*. Kap. 12 og 16. Den franske menneskerettighedserklæring, Munch: Samfundskundskab 14. udg., s. 230-31. (Frisch: Europas Kulturhistorie II, 355-82. Det danske Folks Hist. VI, 124-224). Hvor stammer menneskerettighederne fra? Hvorvidt er de blevet respekteret herhjemme? Hvad er det karakteristiske for den danske løsning af bondespørgsmaalet? Hvad betød reformperioden for Danmarks udvikling?

V. *Kommunestyret fra oldtid til nutid*. Kap. 17-18. Kommunalloven af 29. marts 1924. (P. Munch: Købstadstyrelsen I, 159-83. II, 111-36. P. Christensen og Johs. Hansen: Kommunalkundskab, 12-23). Her kunde det maaske være paa sin plads at indbyde en kommunalmand eller lokalhistoriker. — Hvor stammer vore byraad og sogneraad fra? Hvordan har forholdet været mellem raadet i byerne og folket(s repræsentanter)? Hvilken betydning har det, at valgte repræsentanter styrer sognets sager? Var det bedre, om vi havde faaet et sognefogedsystem? Er der grund til at betale sin kommuneskat med glæde?

VI. *Grundtvig*. Kap. 20. (Haandbog i G.s Skrifter II, 160-244 med uddrag af hans tidsskrift »Danskeren« fra 1848-50. J. P. Bang: Grundtvigs Arv, 1. udg., 96-110. 173-89). Hvor vidt ønskede Grundtvig friheden strakt? Er hans grundbetragtning (den nordiske frihed) rigtig? Hvilken

indflydelse har han haft paa dansk samfundsudvikling? Har han noget at sige os idag?

VII. *Grundloven.* Kap. 19 og 21. Grundl. af 1849, f. ex. hos Wiskinge, s. 301-10, grundl. af 1920 i Hof- og Statskalenderen. (Art. Borgerrettigheder og art. menneskerettigheder hos Salmonsen. Begtrup: Det danske Folks Hist. i det 19. Aarh., 2. udg. II, 69-87). Foregaar folkets kontrol med styrelsen paa anden maade end gennem rigsdagen? Hvad betyder foreningerne (andelsbevægelsen, de forskellige klassers organisationer) i dansk samfundsliv? Hvilken betydning har en grundlov? I hvilket omfang gælder grundloven af 1849 endnu? Hvilke forudsætninger kræver et folkestyre for at fungere, og hvor vidt kan man strække friheden?

VIII. *Provisoriekampene.* Kap. 22. Partiprogrammer m. m., Kilder til Danmarks Historie efter 1660 IV, 18-47 (Historiske Læsebøger for Gymnasiet). (P. Munch: Folkestyrets Vækst i det 19. Aarh., 149-71. Begtrup: Det danske Folks Hist. i det 19. Aarh., 2. udg. II, 513-73. Den danske Andelsbevægelse, 4. udg., 22-32 (andelsbevægelsens principper)). Hvorfor kom det ikke til revolution? Hvorfor stod de danske bønder forholdsvis stærkt? Hvorledes gik det i det øvrige Norden? Hvad var de to parters retsstandpunkt? Herregaardenes stilling i det gamle landbrug sammenlignet med andelsforeningernes i vor tids. Har vor stolthed, vort landbrugs kooperative organisation, noget at gøre med dansk særpræg?

IX. *Øjeblikkets situation.* Kap. 23-24. Winding Pedersen: »Fallitboet« Danmark, Lederbladet 1941 nr. 3. (P. Munch: Samfundskundskab, 14. udg. s. 33-44). Hvad betyder kongen nu? Har folkestyret svigtet? Trænger det til modifikationer? De smaa staters fremtid.

X. *De store linier.* Kap. 25. (Se litteraturfortegnelsen under »oversigter«). Hvilke statstanker vandt indpas herhjemme, og hvilke ikke? Hvorfor har modsætningerne været mindre skarpe herhjemme? Hvad har det betydet, at Danmark ikke har været et erobringsrige? Hvilke andre lande har lignende politiske traditioner som vi?

Arbejdsopgaver.

(Lidt vanskeligere): Hvor længe og i hvilket omfang holdt den middelalderlige tingforfatning sig i Danmark? (Inddeling, selvstyre, tingsvidner etc.). — Kristendommens indflydelse paa dansk samfundsliv. — Kejsertanken og Danmark-Slesvig. — Arveprinsernes ret. (Hvorledes affandt man sig før 1660 med de yngre sønners ret til andel i riget?). — Ligheder og forskelle i dansk, norsk og svensk samfundsudvikling. — Dansk retsplejes principper. — I hvilket omfang har menneskerettighederne været anerkendt i Danmark? (Matzen: Danske Kongers Haandfæstninger (1889). Hans Jensen: Nordisk Statsstyre. Berlin: Statsforfatningsret, 2. udg. II, s. 328-415). — Min kommunes historie. — Den danske bondes stilling i forhold til andre landes, og forskellenes betydning for vor sociale og politiske udvikling. — Parlamentarismens histo-

rie og forudsætninger. — De to danske arbejderpartiers stilling til stridspunkterne indenfor den internationale arbejderbevægelse. — Ligheder og forskelle mellem de politiske partiers programmer. — Danmarks stilling til det internationale samarbejde og fredsbestræbelserne. — Amtets rigsdagsmænds biografi. — Fransk og dansk samfundsudvikling.

Litteratur.

De alm. haandbøger: P. Schou: Den moderne Stat (1931. Statsrettens historie). Johs. Steenstrup: Statsrettens Udvikling og Nutidens Statsforfatninger (1916). T. Geiger: Sociologi (1939). Knud Berlin: Forfatningsudviklingen i forskellige fremmede Lande (3. udg. 1938). S. Wiskinge: Vor Forfatnings Historie (5. udg. 1928. Kr. 3,50). Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie (4., henholdsvis 2. udg. 1940. Hovedværket for tiden til ca. 1700). Hans Jensen: Nordisk Statsstyre (1942. Dansk statslivs principper efter ca. 1600. Ledende synspunkt: forsvar for enevælden. Kr. 2,75). Himmelstrup og Møller: Danske Forfatningslove og Forfatningsudkast (1932. Kr. 1,—). H. F. Ulrichsen: Politisk Haandbog (6. udg. 1939).

Danske statstanker: Thorkild Gravlund: Danerloven. De danske Middelalderlove i Skildringer (1925. Kr. 1,50). Knud Fabricius: Kongeloven (1920. Med en indledende oversigt over dansk statsretlig tænkning omkr. 1600). Edv. Holm: Om det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat 1746-70 (1883). Samme: Den offentlige Mening og Statsmagten 1784-99 (1888). R. Berg: Købstad og Købstadsmand (1923). Povl Bagge: D. G. Monrads Statstanker (1936). E. Henrichsen: Mændene fra 1848 (1911). Samme: Mændene fra Forfatningskampen I-II (1913-14). De politiske Partier (2. udg. 1932. Nyt socialt Bibliotek. Kr. 4,—). P. Stavnstrup: Dansk Sind (belyst gennem tre af vore politiske ledere. 1940. Studenterforeningens danske Bibliotek, 1. Serie, III). Knud Berlin: Den danske Statsforfatningsret I-II (2., henholdsvis 4. udg. 1937-39).

Dansk styre: (Blandt de mange specialfremstillinger skal nævnes): Med Lov skal Land bygges (1942. Jyske Lov). Ludv. Holberg: Dansk og fremmed Ret (1891. — Og andre retshistoriske arbejder af samme forfatter). Anna Hude: Danehoffet (1893). William Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh. (1903). Kr. Erslev: Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændernes Historie i Kristian IV's Tid I-III. (1883-90). Samme: Konge og Lensmand i det 16. Aarh. (1879). C. O. Bøggild Andersen: Statsomvæltningen i 1660 (1936). M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV (1900). P. Munch: Købstadstyrelsen 1619-1848 (1900). J. P. Jørgensen: Landsognenes Forvaltning fra 1660 til vore Dage (1890). L. F. la Cour: Sogneraad og Amtsraad (i de sidste hundrede aar. 1941). Hans Jensen: De danske Stænderforsamlingers Historie I-II (1931-34). Kjeld Winding: Danmarks politiske Historie (efter ca. 1800. Studiekredsgrundbog, udg. 1938 af A. O. F. Kr. 3,—). (Hvert af de store politiske partier har faaet sin historie særskilt udgivet). Fred.

Vedsø: Danmark, det folkestyrede Land (en populær samfundskundskab. Udk. 1934 i serien: Viden og Virke. Kr. 2,25). Borger i Danmark. En Grundbog for Studiekredse i Medborgerkundskab (1941. Serien: Statsradiofoniens Studiekredse. Med studievejledninger. Kr. 1,—). Elin Appel: Vort folkelige Selvstyre (1941 i serien: Danmark gav os. Kr. 1,—). (Blandt udlændinges skildringer af det moderne Danmark f. ex.): P. Manniche: Denmark. A Social Laboratory (1939).

Korte oversigter over udviklingens grundtræk og dansk (nordisk) særpræg: Nordisk i tusind Aar (1941) 52-69 (Laus Kenholt om nordisk retsbevidsthed). Svenska folkets väsenskärna (Stockh. 1940) 7-81 (frihed og ret i svensk historie). Roar Skovmand: Med Lov skal Land bygges (Dansk Udsyn 1941, s. 275-86). Det danske Samfund (4. udg. 1934) 207-27 (C. P. O. Christiansen: Klasser og Stænder i Fortidens Danmark). Dansk i tusind Aar (1941) 80-111 (Christiansen og Vilh. la Cour. Med studievejledninger). Danmark i Tusind Aar (2. udg. 1940) 16-17. 20-21 (studievejledninger). Edv. Lehmann: Danmark, Lighedens Land (1917. Opr. i Gads danske Magasin 1916-17). Vilh. la Cour: Med Lov skal Land bygges (1942. Ikke i bogh.).

Skønlitteratur: T. A. Becker: Bondekrigen (1858). Jacob B. Bull: Bondeoprøret (1900. Mørke Aarhundreder I. Norsk). Vilh. Moberg: Rid i Nat (1941. Svensk bondeundertrykkelse 1650). Henrik Ussing: Ingvor Holt (1932. Stemninger omkr. 1848). Henrik Pontoppidan: Skyer. Skildringer fra Provisoriernes Dage (1890). Johs. Lindskov-Hansen: Genrejsere (1941. Et moderne smaaparti). Sinclair Lewis: Det sker ikke herhjemme (paa Dansk 1936).

Sange: Som dybest Brønd —. Det raske Folk, som pløjer —. Høje Nord —. Og Højskolesangbogens nr. 274-88.